ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

4

TOMUL 39

OCTOMBRIE – DECEMBRIE

1988

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

În țară, revista se poate procura prin poștă, numai pe bază de abonament. Prețul unui abonament anual este de 140 lei.

Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la ROMPRES-FILATELIA, departamentul import export presă, P.O. Box 12–201, telex, 10 376, București, Calea Griviței 64–66, România, sau la reprezentanții săi în străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 39 **nr. 4** **octombrie—decembrie 1988**

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 39 **nº 4** **octobre—décembre 1988**

SOMMAIRE

INDUSTRIA OSULUI ÎN AȘEZAREA CUCUTENIANĂ DE LA DRĂGUȘENI-OSTROV

de ALEXANDRA BOLOMEY și SILVIA MARINESCU-BÎLCU

Se recunoaște de către preistoricienii din lumea întreagă că prelucrarea osului și cornului a creat adevărate „industrii", asemenea celor rezultate din prelucrarea lutului, a silexului sau a altor roci, a metalelor. Teoretic este deci de așteptat să se recunoască în obiectele, uneltele și armele din os și corn caracteristici proprii etapelor cronologice și/ sau ariilor culturale, caracteristici în care să se reflecte stadiul tehnologic parcurs și atins și, restrîngînd cercul investigațiilor, aspectele economice dominante ale comunităților din diverse așezări ale aceleiași culturi.

Practic, cercetarea trebuie să pornească invers : de la analiza inventarului pieselor de os și corn din fiecare așezare în parte, să treacă la comparații inter-așezări, pentru a depista trăsături comune și distinctive, apoi să își lărgească raza de acțiune, analizînd alte teritorii și perioade de timp. Astfel se pot sesiza momentele invențiilor, perfecționărilor, schimbărilor de concepție, se pot departaja piesele isomorfe de cele ce pot deveni indicatori cronologici sau culturali. Este lesne de înțeles că un asemenea scop nu poate fi atins pe eșantioane restrînse numeric, rezultate din perieghezc, sondaje, taluzări, săpături de mică amploare.

Cîteva precizări și noțiuni biologice cu aplicații în arheologie. Termenii „*substanțe dure*" sau „*materiale scheletice*" au sensul cel mai larg posibil, ei înglobînd toate formațiile de susținere sau de protecție, indiferent de originea și structura lor, de la resturile mineralizate de nevertebrate (de ex. corali, melci, scoici) și exoscheletul unor vertebrate inferioare (de ex. carapacea broaștei țestoase) pînă la toate componentele scheletului mamiferelor (oase, dentiție, coarne).

Termenul de *material osos* exclude dentiția de orice fel, a cărei origine embrionară, caracteristică histologică și fizico-chimică sînt complet deosebite de ale oaselor propriu-zise. Noțiunea se referă deci numai la structurile formate din țesut osos de diferite tipuri, respectiv la oasele scheletului, coarnele cervidelor și procesele cornulare (= cepurile osoase) ale rumegătoarelor cavicorne (bovine, ovicaprine etc.).

Atît coarnele cervidelor cît și procesele cornulare ale rumegătoarelor paricopitate reprezintă țesut osos modificat.

În articolul de față ne vom ocupa numai de piesele prelucrate din oasele propriu zise ale scheletului și, pentru o mai bună înțelegere a textului, reamintim cîteva noțiuni anatomice de bază.

În orice schelet se disting două categorii : oase lungi și oase late sau plate.

S C I V A, tomul 39, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1988, p. 331—353

Oasele late sau plate nu au o cavitate medulară. De exemplu, oasele craniului, scapula, coastele, oasele bazinului, vertebrele etc.

Oasele lungi constituie majoritatea scheletului membrelor. Ele sînt formate din două extremități sau epifize — proximală (mai apropiată de cap) și distală (mai îndepărtată de cap) — unite printr-o regiune mai mult sau mai puţin tubulară denumită diafiză. În interiorul diafizei se află un canal de aproximativ aceeași formă cu a osului, în care se află măduva.

O atenţie deosebită merită metapodiile (= metacarpienele și metatarsienele) rumegătoarelor și ale equidelor (cal, măgar etc.), deoarece datorită structurii lor au fost mult folosite de către populaţiile preistorice. La cea mai mare parte a mamiferelor (carnivore, suide, rozătoare, primate etc.) metapodiile — 4—5 la număr — au aceeaşi formă cu a oaselor lungi, dar sînt de dimensiuni mai reduse.

La calul actual se dezvoltă numai metapodiul al III-lea, care are proporţiile unui adevărat os lung, în dauna metapodiilor II și IV care sînt vestigiale, el devenind şi osul cel mai rezistent din schelet. Metapodiile II și IV sînt formate numai din epifiza proximală și o scurtă diafiză în formă de stilet. *Ele pot fi uşor confundate cu unelte ascuțite*, dar folosirea lor este problematică, deoarece nu sînt rezistente.

La rumegătoarele bicopitate (bovine, ovine, caprine, cerb, căprior etc.) metapodiile dezvoltate sînt II și IV, sudate într-un singur os a cărui structură bipartită se recunoaște după un șanţ bine marcat în lungul diafizei (= şanţ de coalescenţă) și după epifiza distală formată din doi condili independenți. La animalele tinere, cavitatea medulară este separată de un sept care marchează prezenţa celor două oase sudate; la adulți, zona centrală a septului se resoarbe, din el rămînînd doar lamele pe pereții anterior (= cranial) și posterior (= caudal) ai diafizei. Astfel, șanțul diafizar marchează zona de minimă rezistență a osului, fapt observat și speculat de oamenii preistorici, care au început prelucrarea osului în mod frecvent prin despicarea lui în lungul șanțului de coalescență.

Atît la cal cît și la rumegătoarele bicopitate metapodiile dezvoltate se mai numesc și os canon sau, simplu, canon.

Arhitectonica țesutului osos la nivelul oaselor lungi este complicată, și, pentru scopul nostru, nu este necesară o descriere. Merită însă să amintim că datorită imbricării elementelor tisulare și a cristalelor de apatită care intră în componenţa chimică a osului, acesta are o rezistenţă deosebită. Experimental s-a stabilit că pentru spargerea unui femur, unei tibii sau unui canon de bou, ca și a unui femur de cal este suficientă o lovitură cu un bolovan (= cuarţit) de 5—6 kg lăsat să cadă de la înălţimea umerilor aproximativ pe centrul diafizei; pentru spargerea unei canon de cal sînt necesare însă trei asemenea impacturi [1]. De bună seamă, forma osului influenţează mult punctele de rezistenţă scăzută. Așa, de exemplu, humerusul rumegătoarelor are rezistenţa minimă, spre treimea distală a osului, acolo unde diafiza are lăţimea minimă, dar și în pătrimea proximală, unde ţesutul osos compact este slab dezvoltat în comparaţie cu țesutul spongios.

[1] R. Bonichsen, *Pleistocene Bone Technology in the Behringian Refugium*, National Mus. of Man, Mercury Series 89, Ottawa, 1979.

Orice os lung are trei planuri :

— sagital = perpendicular pe şi în lungul axului său lung ;

— longitudinal = paralel cu axul său lung ;

— transversal = perpendicular pe şi de-a latul axului lung al osului.

Tehnologie. Metodologie. Henriette Camps-Fabrer apreciază că în cei aproximativ 150 de ani de cercetare a vestigiilor preistoriei, faţă de substanţele dure animale s-au luat diverse atitudini : într-o primă etapă, care a predominat pînă pe la 1910, obiectele au căpătat denumiri legate de presupusa lor funcţie, mai mult prin comparaţie cu date etnografice. Într-o a doua etapă, cercetarea a pus accentul pe morfologia obiectelor — ceea ce a dus la noţiunea sintetică de tipuri ; deşi s-a păstrat nomenclatura termenilor anterior folosiţi, li s-a refuzat orice accepţiune funcţională, în profitul unei definiţii pur morfologice. De aici au apărut „fosilele directoare", de la care s-a pornit pentru elaborarea unor liste tipologice. În sfîrşit, cercetarea recentă pune accentul pe corelaţia caracterelor morfologice, morfometrice şi tehnice, dublîndu-se, pe cît posibil, de obţinerea şi folosirea experimentală a obiectelor [2].

Într-o „Istorie a tehnologiei" mai veche [3], locul rezervat prelucrării substanţelor dure animale abia depăşeşte o pagină, deşi pe parcursul voluminoasei lucrări se citează frecvent folosirea lor în cele mai diverse perioade. Nu pe nedrept se insistă asupra performanţelor deosebite atinse în acest domeniu de către oamenii paleoliticului superior, al căror repertoriu de obiecte atinge maximumul de varietate şi care pare a fi eclipsat cu totul producţiile urmaşilor lor, deşi industria osului (şi a cornului) din post-paleolitic este departe de a fi monotonă.

În ultimii 10—13 ani se poate vorbi despre organizarea preocupărilor privind cercetarea obiectelor de os (şi corn) şi a modului lor de obţinere. În 1974 şi 1976 s-au ţinut primele două colocvii internaţionale asupra industriei osului în preistorie. În cadrul acestor reuniuni s-au format zece „grupuri de lucru", fiecare avînd de urmărit probleme speciale în perioade diferite. Grupul nr. 3, care se ocupă de industria osului în preistorie, s-a întrunit în 1979 (probabil şi în următorii ani) pentru a-şi împărtăşi şi discuta rezultatele cercetărilor [4]. Conducătorea grupului, H. Camps-Fabrer, a propus adoptarea unei metodologii unice, care preconizează să se ţină cont pe de o parte de originea specifică (de specie biologică) şi anatomică, pe de altă parte, de tehnica folosită, conform unor tabele construite (dar nedefinitivate) [5].

Din punct de vedere terminologic, s-au adoptat noţiunile de *extremitate proximală* (EP) a unei piese pentru partea ţinută în mînă sau mai

[2] H. Camps-Fabrer, *Éléments de Pré-et Protohistoire Européenne* (Hommage à J. P. Millotte), Besançon, 1984, p. 27—36.

[3] *A History of Technology* (Ch. Singer, E. J. Holmyard, A. R. Hall, eds), Oxford, 1958, 1958, vol. 1.

[4] *Premier Colloque International sur l'industrie de l'os dans la Préhistoire* (organisé par H. Camps-Fabrer), Abbaye de Sénanque (Vaucluse), 1974 ; *L'industrie de l'os Néolithique et de l'Âge des métaux*, Paris, 1979.

[5] H. Camps-Fabrer, in *L'industrie de l'os...*, p. 17—22 şi discuţii.

apropiată de mînă (prin intermediul unui mîner) şi *extremitate distală* (ED) în loc de „parte activă" a ei [6].

Din punct de vedere grafic, s-a hotărît ca toate obiectele să fie reprezentate cu ED în sus, exceptînd piesele perforate [7].

Se ştie că prin scufundarea în acid clorhidric, fosfatul tricalcic din os se descompune, osul îşi menţine forma dar, datorită componentelor sale plastice, i se poate imprima forma dorită. Procesul este reversibil în aer prin reformarea fosfatului tricalcic cu ajutorul bioxidului de carbon.

Pornindu-se de la aceste cunoştinţe, cercetătorii au efectuat experienţe folosind substanţe naturale acide. Rezultate pozitive a obţinut, de pildă, Żurowski, prin înmuierea coarnelor de cerb într-un terci din frunze de măceş tocate. Efecte similare au oţetul, untul, laptele, urina etc. Cercetătorul polonez crede că asemenea procedee erau folosite curent în atelierele slavilor timpurii, dar că erau probabil cunoscute mult mai de mult, dovadă fiind o brăţară confecţionată dintr-o coastă de animal (care se poate curba numai prin decalcifiere) găsită în context eneolitic (cultura Lengyel). Menţionează de asemenea că în staţiunea paleolitică de la Vladimir s-a găsit o lance din fildeş lungă şi perfect dreaptă care, dată fiind curbura defenselor de mamut, nu s-ar fi putut obţine decît prin asamblarea mai multor segmente [8].

Pare destul de verosimil că la asemenea procedee, chiar dacă erau cunoscute, s-a recurs mai rar. În mod obişnuit se foloseau spargerea prin percuţie, decuparea prin renuraj, abraziunea prin frecare pe o rocă dură, tehnici utilizate şi de autorii experienţelor pe materia primă os pentru obţinerea replicilor [9].

O analiză tipologică însoţită de experienţe de tehnologie, care ne interesează în mod deosebit, deoarece vizează sud-estul Europei, se referă la lingurile (spatulele) de os din neoliticul timpuriu (FTN = First Temperate Neolithic, în accepţiunea autorului), considerate caracteristice zonei şi perioadei [10].

Lungimea acestor obiecte oscilează între 12 şi 17 cm, dimensiunea cea mai frecventă fiind de 14—15 cm. Căuşul are baza în formă de *V*, cu un buton în vîrf la formele timpurii. Exemplarele din Bulgaria şi Anatolia au căuşul mai rotund, în comparaţie cu al celor din restul ariei de difuziune. Pe mînerul de formă cilindrică este deseori pus în evidenţă, prin şlefuire, ţesutul spongios. Pe partea dorsală a piesei, mînerul se prelungeşte printr-o creastă.

[6] H. Camps-Fabrer şi D. Stordeur, în *L'Industrie de l'os...* p. 9—11 ; v. şi discuţii p. 12—14 şi concluzii p. 145. Din păcate, observăm noi, termenii se confundă cu cei anatomici şi un EP poate fi reprezentat de o extremitate scheletică distală (sau invers), ceea ce va îngreuia limbajul controlat.

[7] Am avea din nou de obiectat că, în situaţia ilustrărilor comparative, eventuale deosebiri de opţiune privind utilizarea preponderentă a proximului sau distumului anatomic nu vor ieşi vizual în evidenţă dacă toate uneltele sînt orientate la fel. Poate că resimţirea nevoii de a introduce mai mulţi biologi în colectiv, aşa cum s-a desprins din concluziile întrunirii, va avea drept consecinţă modificarea acestor hotărîri.

[8] K. Żurowski, *Berichte über den 2. Intern. Kongress für Slawische Archäologie*, III, Berlin, 1973, p. 483—490.

[9] *Premier Colloque...*, v. M. H. Newcomer, p. 60—65 ; M. Dauvois, p. 73—84 ; F. Poplin, p. 85—92 ; C. Murray, în *Industrie de l'os...*, p. 27—32 ş.a.

[10] J. Nandris, *Bulletin No. 10, of Inst. of Archaeology*, Londra, 1972, p. 63—82.

Cercetătorul britanic a ajuns la concluzia că aceste linguri erau confecţionate din metacarpiene sau metatarsiene de bovine supuse următoarelor etape de prelucrare, pe care le-a parcurs în experimentul obţinerii de replici :

1. Despicarea metapodiului prin şănţuire în lungul şanţului de coalescenţă. Cînd şănţuirea este suficient de adîncă, între condilii independenţi ai metapodiului se introduce un ic, cu ajutorul căruia se forţează despărţirea osului în cele două componente ale sale[11].

2. Îndepărtarea extremităţii proximale a metapodiului[12].

3. Conturul lingurii obţinute dintr-un perete lateral al metapodiului se finisează prin frecare pe o piatră, ceea ce are darul de a pune în evidenţă ţesutul spongios pe mîner (format din jumătatea distală a osului), ca şi aspectul foarte lustruit al întregii piese. Căuşul se adînceşte cu ajutorul unor unelte de silex în peretele lateral[13].

Analiza industriei osului de la Drăguşeni-Ostrov (Cucuteni A 4)[14]. În comparaţie cu abundenţa uneltelor şi deşeurilor litice din aşezarea de la Drăguşeni, industria osului apare slab reprezentată ; în ceea ce priveşte cornul de cerb, căzăturile sînt abundente, piesele finite relativ puţine.

Cele 96 piese care intră în discuţie[15], raportate la cele peste 3 000 fragmente osoase identificate, înseamnă un procent de ≅ 3. Spre orientare, amintim că în alte arii eneolitice, raportul este de 2,5—4,1 (cultura Cortaillod, Elveţia) sau 5,9 (Bernburgerkultur din Germania)[16].

Majoritatea pieselor au fost confecţionate din oase de bovine (bou şi bour) şi cerb, mai puţine din elemente scheletice de rumegătoare mici (oaie, capră, căprior), rareori de suine (porc şi mistreţ) şi cîine (tabel nr. 1).

De departe, cele mai agreate piese anatomice supuse transformării au fost metapodiile (metacarpienele şi metatarsienele) rumegătoarelor mari şi mici, domestice şi sălbatice.

Criteriile adoptate în clasificare au dorit să ţină seama în primul rînd de forma extremităţii proximale a obiectului, deşi aceasta nu a fost totdeauna posibil[17]. Pentru subunităţile din cadrul fiecărei grupe mari s-a ţinut cont de criterii anatomice. Deşi căzăturile rămase în urma prelucrării, rateurile, piesele începute şi abandonate nu figurează de obicei în repertoriul industriei de os, le-am inclus totuşi în clasificare, conside-

[11] *Ibidem*, fig. 4/1.

[12] *Ibidem*, fig. 4/2—4/3.

[13] Un rateu de prelucrare, descoperit în nivelul Vinča A de la Gornea, confirmă în bună parte constatările lui J. Nandris, ca şi păstrarea aceleiaşi tehnici de prelucrare pînă în etapa cronologică amintită. Mulţumim lui Gh. Lazarovici, conducătorul şantierului Gornea, pentru permisiunea de a examina această piesă încă inedită şi a o folosi pentru comparaţii (Nr. inv. A. 15224 Muz. Timişoara).

[14] Despre aşezarea de la Drăguşeni-Ostrov, vezi mai ales Vl. Dumitrescu, ZfA, 7, 1973, p. 177—196 ; idem, *Din trecutul judeţului Botoşani*, Botoşani, 1974, p. 33—47 ; idem, *Festschrift für Richard Pittioni zum 70. Geburtstag*, Viena, 1976, p. 167—176 ; S. Marinescu-Bîlcu, Al. Bolomey, M. Cârciumaru şi A. Moraru, Dacia, N.S., 28, 1—2, 1984, p. 41—46.

[15] Trebuie precizat că cifrele şi descrierile se referă exclusiv la piesele rezultate din săpăturile sistematice, deoarece pentru piesele recoltate din intervenţiile de salvare ale lui A. Crişmaru nu deţinem informaţii cantitative.

[16] H. H. Müller, ZfA, 16, 1982, 2, p. 149—156. Compararea este însă relativă, deoarece indicii din lucrarea citată vizează exclusiv piesele finite (nu şi deşeurile, aşa cum am procedat noi), dar includ şi piesele de corn.

[17] Vezi clasele 4.0, 5.0, 8.1.1—8.1.4, 8.2.1, 8.2.4.

rîndu-le de o importanţă majoră pentru reconstituirea fazelor transformării materiei brute, a procedeelor folosite, pentru sesizarea intenţiilor şi nemulţumirilor.

Tabel nr. 1

Repartiţia numerică a claselor de obiecte pe specii

	0.	1.0	2.0	3.0	4.0	5.0	6.0	7.0	Total
Bovine	3	6	1	1			1	9	21
Cerb	11	5	1	1				2	20
Cerb/Bovine	3	4			1			2	10
Rumegătoare mici		11	1			1			13
Suine		2	3			1	1		7
Cîine						1			1
Neidentificate	3	11					7	3	24
Total	20	39	6	2	1	3	9	16	96

0. DEŞEURI/CĂZĂTURI

0.1 *Deşeuri de prelucrare*

0.1.1. *Metapodii* (n = 13). Prima operaţie, absolut nelipsită, era despicarea sagitală a canonului prin adîncirea şanţului median natural pînă la secţionarea pereţilor şi despărţirea osului în cele două componente ale sale (v. cap. 2). Operaţia se recunoaşte uşor prin striurile longitudinale vizibile şi pe fragmente mici ale pereţilor cranial (anterior) şi caudal (posterior) ai osului. Aceste striuri lungi şi foarte fine par a fi fost făcute mai degrabă cu aşchii sau lame decît cu vîrfuri de burine. Despicarea se făcea cu multă grijă la nivelul ambelor extremităţi ale osului, chiar şi a celei proximale care este mai compactă (fig. 1/1), deşi la piesele finite extremităţile se păstrau rar ca loc natural de prehensiune. În cazul unei diafize de cerb despicată dar întreagă ca lungime, extremităţile au fost îndepărtate. Ne putem întreba dacă aceasta este o căzătură de prelucrare sau dacă era păstrată ca materie primă în vederea prelevării unor baghete.

Faza următoare, aceea a segmentării transversale, era rareori îngrijit executată, mai frecvent fiind un aspect neregulat, realizat prin percuţie şi forţare (fig. 1/2 a).

Foarte interesant este un deşeu reprezentînd o porţiune proximală care ilustrează predilecţia pentru marginea latero-plantară a osului, aceasta fiind, în cazul dat, îndepărtată pe o porţiune de 41 mm (fig. 1/5). Atunci cînd se dorea obţinerea unei piese mai lungi din muchia latero-plantară, înainte de segmentarea transversală se executa o şănţuire de o parte şi de alta a muchiei (fig. 1/2—3; 11/17)[18]. Conform numărului de deşeuri erau preferate metatarsienele de cerb, poate şi pentru că la acesta muchiile

[18] Un procedeu similar pare a fi fost folosit din precucutenian; vezi S. N. Bibikov *Rannetripolskoe poselenija Luka-Vrublevečkaja na Dnestre,* Moscova—Leningrad, 1953, fig. 21/c.

respective de îmbinare între pereții laterali (mai corect, medial și lateral) și cel plantar (= caudal = posterior) sînt în mod natural mai reliefate. Pe piesele finite distincția dintre bou și cerb este mai greu de făcut.

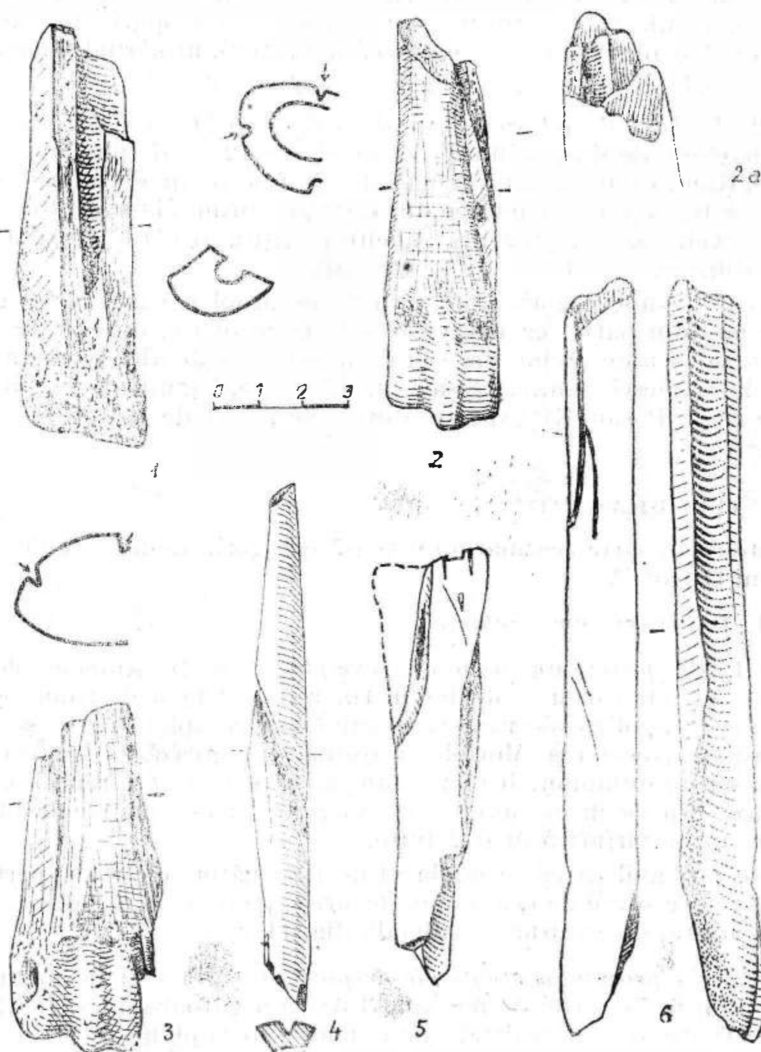

Fig. 1. Deșeuri de prelucrare (0.1).

0.1.2. *Scapule* (n = 3). Pe trei fragmente de omoplați de cerb și bou cu și fără regiune articulară, la baza spinei (= lama perpendiculară pe os, de care se inseră mușchii centurii scapulare) și în lungul ei, se observă incizii — șănțuiri. Nu se viza doar secționarea terminațiilor musculare foarte aderente din această zonă, pentru că identificarea unor scapule

folosite, la care spina a fost îngrijit îndepărtată, dovedește că eliminarea ei era considerată necesară.

0.1.3. *Humerus* (n = 1). Piesa reprezintă un fragment de perete din regiunea proximală a unui humerus de bou. Are un contur neregulat, am crede, rezultat al spargerii prin percuţie în scopuri alimentare. Pe faţa externă se observă o incizie adîncă (cu rateu), urmărind tăierea transversală (fig. 11/18).

0.2. *Deșeuri de folosire (sau de prelucrare?)* (n = 3). Este vorba de trei baghete de dimensiuni modeste (între 72 și 97 mm lungime, 5 și 22 mm lăţime) cu impresiuni longitudinale fine pe muchii, deci sigur decupate, probabil tot din metapodii, dar fără urme clare de folosire. Nu este însă exclus să fi reprezentat unelte ascuţite al căror vîrf s-a frînt în timpul utilizării (fig. 1/4 și 6; 11/19–20).

Această subcategorie este destul de problematică, fiind greu de definit: pe de o parte, ca pentru piesele menţionate, dificultatea de opţiune între deșeu de prelucrare sau de folosire, pe de altă parte, ar trebui să includă și piesele finite, clasate în diferite categorii, dar găsite fragmentate (cu EP sau ED sparte din vechime) și deci, în fond, deșeuri de folosire.

1.0. VÎRFURI ASCUŢITE.

Este de departe cea mai numeroasă categorie de obiecte de os de la Drăgușeni-Ostrov[19].

1.1. *Cu proximum anatomic*

1.1.1. *Cu proximum anatomic complet* (n = 2). Ambele piese sînt realizate pe cubitusuri (de bovin tînăr (fig. 2/1) și de rumegător mic (fig. 11/1), cu apofiza olecraniană parţial sau complet spartă și muchia respectivă cu aspect ros. Morfologia osului se pretează la confecţionarea vîrfurilor cu un minimum de efort; sub articulaţie (cubito-radială), diafiza se subţiază din ce în ce, așa încît spargerea ei este foarte lesnicioasă; după care urma vîrfuirea prin șlefuire.

Este probabil că cu exemplarul de rumegător mic s-au perforat în mod constant grosimi de cca 5 mm, deoarece pe muchia plantară, la acest nivel, se constată o gîtuitură artificială (fig. 11/1).

1.1.2. *Cu proximum anatomic despicat* (n = 6). Trei pe metatars de bou (fig. 2/3, 6, 7) și trei pe metapodii de rumegătoare mici (fig. 2/4–5; 11/4–6). Toate au fost realizate pe muchii latero-plantare.

Dimensiunile lor sînt variabile: cele din canoane de rumegătoare mici oscilează între 59 și 98 mm lungime, cele din oase ale rumegătoarelor mari între 99 și 219 mm. Formarea unor denivelări artificiale ale muchiilor ED, imprimate prin folosire la două piese, sugerează străpungerea repetată a unor grosimi de cca 10 și, respectiv, 15–20 mm.

[19] Toate uneltele finite descoperite în campaniile de săpături 1970–1974, aflîndu-se în Muzeul din Botoșani, au fost determinate după ilustraţia avută la dispoziţie. Este cazul pieselor din fig. 2/3; 3/5, 10–12; 4/5, 8, 10 etc. Ele nu au fost măsurate.

1.2. *Cu distum anatomic*

1.2.1. *Cu distum anatomic complet* (n = 4) : relativ variată din punct de vedere al oaselor folosite, care sînt : peroneu de porc (fig. 3/1), metapodiu rudimentar de mistreţ (fig. 3/2) şi două tibii de ovicaprine (fig. 3/2 şi 11).

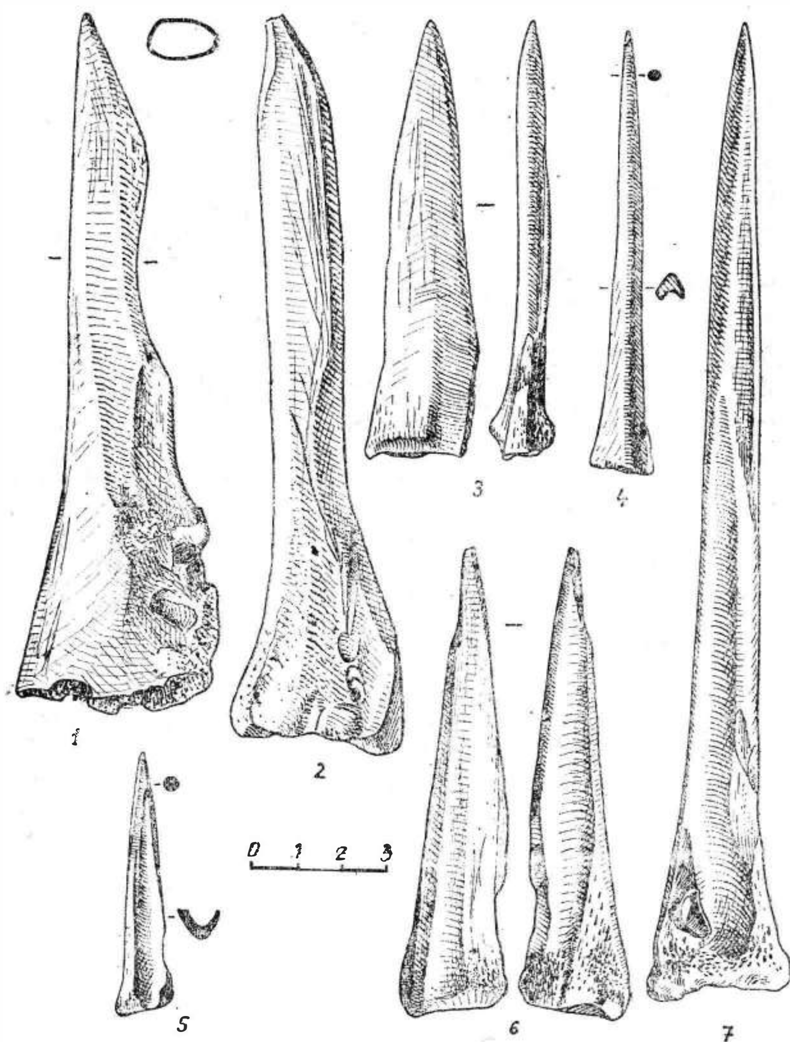

Fig. 2 (1.0) ; 1 (1.1.1) ; 2—7 (1.1.2).

Vîrful pe peroneu de porc (L = 105 mm) pare a fi fost obţinut prin aşchiere şi şlefuire. Este foarte ascuţit şi foarte lustruit.

Piesa pe metapodiu de mistreţ — os cu secţiune aplatisată — a fost suficient de mult folosită pentru a se realiza, numai pe o muchie,

două denivelări de uzură despărţite printr-un prag, ceea ce-i dă aspect de sfredel. Muchia opusă este teşită, pe o distanţă de cca 28 mm, formîndu-se o suprafaţă aproape plată (încercare de reascuţire?). Pe toate muchiile mai proeminente se văd impresiuni transversale scurte, fine, efect al şlefuirii de finisare (?) (L = 94 mm).

Vîrfurile lucrate pe tibii de ovicaprin reprezintă aproximativ 2/3 şi, respectiv, 1/4, din lungimea oaselor. Spargerea prin percuţie a provocat 5 fracturi oblice — 23 mm lungime şi posibilitatea realizării unui vîrf din peretele medial al osului. Pe toate crestele mai reliefate ale diafizei se observă impresiuni oblic-transversale, scurte, fine, dovadă că piesele au fost supuse unei polisări pe un substrat rugos (L = 126 mm).

1.2.2. *Cu distum anatomic despicat* (n = 2). Dat fiind practicarea frecventă a despicării sagitale a canoanelor de rumegătoare, era de aşteptat ca acest tip de obiecte (de altminteri foarte răspîndit în neolitic şi în epocile ulterioare) să fie găsit în număr mai mare. Piesele au fost lucrate dintr-un metapodiu neepifizat de bovin (L = 90 mm) şi dintr-un metacarp de oaie (fig. 3/4) (*L* = 65,7 mm)

1.3. *Pe diafiză*

1.3.1. *Pe perete cranial* (n = 1) : din jumătatea proximală a unei tibii de bovin sau cerb (fig. 4/5).

1.3.2. *Pe perete plantar* (n = 1). Piesa este realizată din peretele plantar al unui metacarp de ovicaprin. Extremitatea proximală a osului a fost stîngaci îndepărtată, spărtura fiind zimţată. Spre capătul distal al osului, diafiza a fost subţiată, formînd un vîrf relativ ascuţit, dar cu secţiune foarte aplatisată. Faptul că vîrful are un uşor lustru dovedeşte o oarecare folosire (fig. 11/3).

1.3.3. *Pe muchie latero-plantară* (n = 12). Este subcategoria cea mai numeroasă. Cîteva din piese sînt pe metapodii de rumegătoare mici, una posibil pe metapodiu de bour, restul pe aceleaşi oase de la cerb sau bou.

Cea bănuită a fi fost realizată pe un canon de bour se diferenţiază puţin ca formă de restul seriei, grosimea osului obligînd la percuţii repetate pentru amenajarea bazei (fig. 3/13). De asemenea, vîrful propriu-zis pare a fi fost obţinut iniţial prin aşchiere (se observă striuri longitudinale) şi abia ulterior şlefuit. Numai aşa s-a detaşat un vîrf cu secţiune circulară (L = 85,6 ; lăţ. max. = 20,8 mm).

Nu vom reveni asupra modului de confecţionare a acestor piese, mai bine documentat prin deşeuri, dar vom insista asupra unor detalii suplimentare. Cu excepţia cîtorva exemplare a căror bază este îngrijit tăiată (fig. 3/8, 10, 12 ; 11/15), toate celelalte par a avea porţiunea proximală frîntă (fig. 3/7 ; 4/2 ; 11/7—11), aşa încît este cazul să ne întrebăm dacă iniţial nu au fost mai lungi. După forma lor şi grija cu care au fost lucrate, ele ar putea reprezenta vîrfuri de săgeţi sau de suliţe, dar, în acest caz, amenajarea bazei ar fi fost indispensabilă. Pe de altă parte, pentru simple străpungătoare este stranie insistenţa cu care s-a căutat acea faţă cu profil concav, conferită de canalul medular al metapodalelor de rumegătoare. După despicarea sagitală a metapodiului ar fi fost mult

mai ușoară obținerea unor străpungătoare din fiecare jumătate, cu păstrarea fie a proximului, fie a distumului anatomic rezultat, așa cum s-a procedat în mod frecvent în neolitic. Detașarea muchiei latero-plantare însemna o muncă în plus, care, credem, nu s-ar fi făcut fără un scop bine definit, pe care — cel puțin pentru moment — nu îl întrevedem.

Lungimile obiectelor variază între 58 și 193 mm, lățimile maxime între 9 și 21 mm.

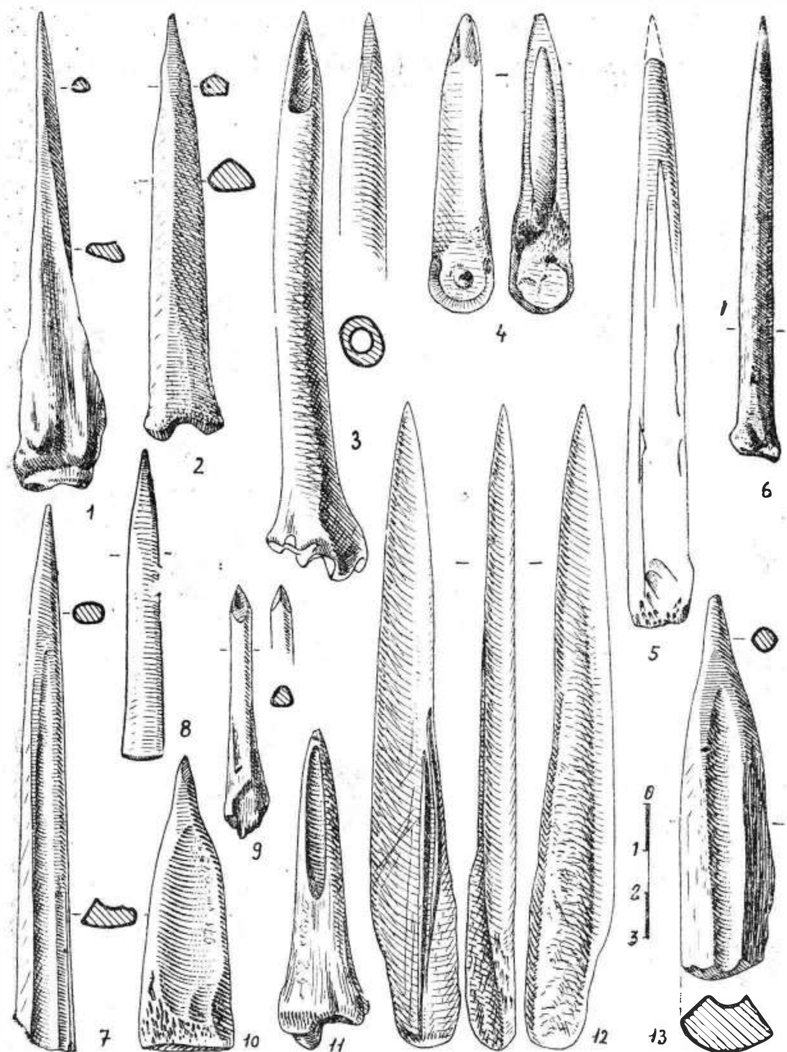

Fig. 3 (1.0); 1—3 și 11 (1.2.1); 4 (1.2.2); 6 (1.1.2); 5, 7—10, 12—13 (1.3.3).

1.4. *Din piese anatomice neidentificate* (n = 11). Sînt obiecte de dimensiuni mici (între 39 și 90 mm lungime), posibil vîrfuri frînte din piese mai lungi. Dacă ar fi așa, locul lor ar fi printre deșeurile de folosire. Iar

dacă au fost concepute ca atare, lungimea şi diametrul reduse le făceau greu de folosit fără un mîner care să le prelungească (fig. 3/9 ; 11/12—14, 16).

2.0. VÎRFURI ROTUNJITE.

Nu este exclus ca această categorie să fie fictivă şi conturul rotunjit să fie efectul folosirii îndelungate a unor unelte iniţial cu vîrful ascuţit. Dacă au fost concepute ca atare, exceptînd trasarea ornamentelor-caneluri de pe ceramică, este greu să le întrevedem o altă utilitate practică.

2.1. *Pe proximum anatomic* (despicat) (n = 1), realizat dintr-un metacarp de cerb (fig. 4/10) (L = 106 mm).

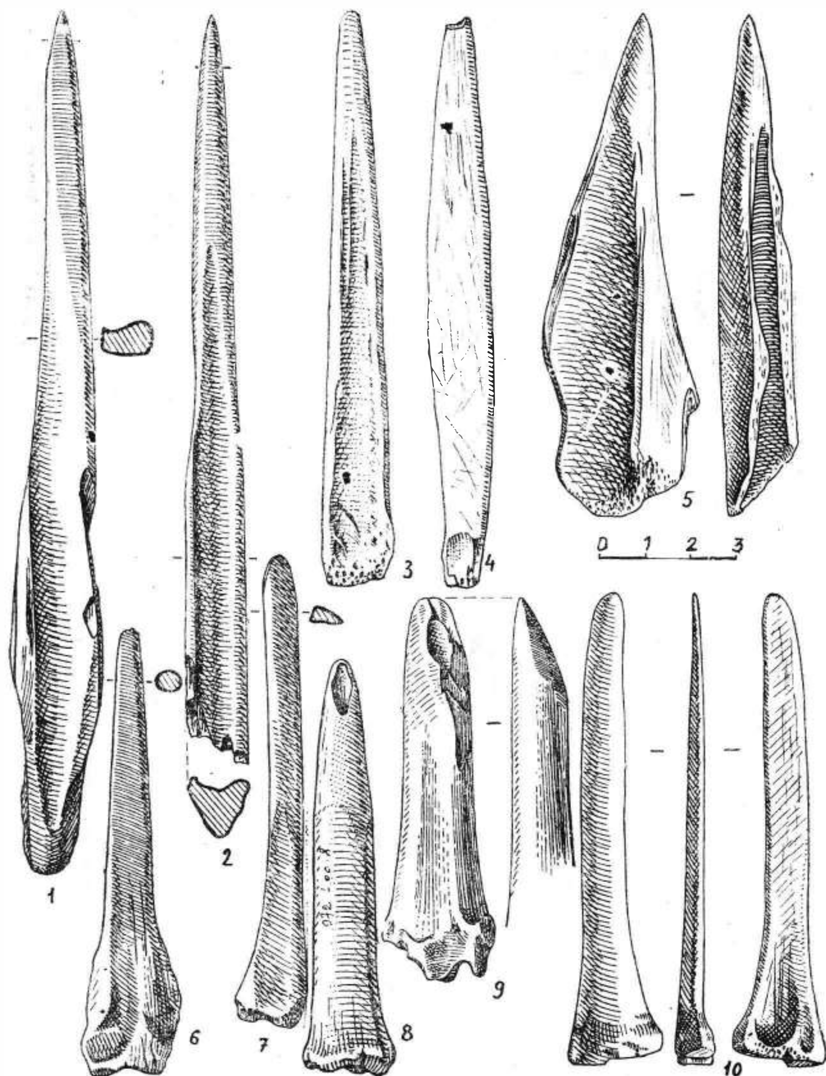

Fig. 4: 1—5 (1.0); 1—4 (1.3.3); 5 (1.3.1); 6—10 (2.0); 6—9 (2.2); 10 (2.1).

2.2. *Pe distum anatomic* (n = 3). Pentru două dintre piese s-au folosit peronee de porc (unul de la un animal tînăr) (fig. 4/6—7) (L = 100 şi 105 mm). Ele seamănă mult cu vîrful ascuţit de pe acelaşi element scheletic (2.2) (fig. 11/3).

O altă piesă este realizată pe tibie distală de ovicaprin şi anume aproximativ jumătate din os (L = 86 mm) (fig. 4/9). Diafiza a fost spartă oblic prin percuţie. Pentru partea proximală a uneltei, s-a folosit peretele plantar al osului. Lustruirea este moderată ; pe toate feţele apar impresiuni transversale şi oblice fine, scurte.

2.3. *Pe diafiză* (n = 2). Unul din exemplare reprezintă diafiza unui peroneu de suin (L = 57 mm). Există multe şanse ca piesa să fi fost identică cu cele descrise mai sus (2.1) şi să se fi frînt. Nu se observă impresiuni de prelucrare sau folosire.

Cel de-al doilea este o piesă lungă (L = 205 mm), cu pereţii groşi, practic un perete diafizar de la un os lung (humerus ?) de animal masiv (bour ?). Laturile lungi sînt îngrijit tăiate, în timp ce partea proximală (care corespunde cu proximul anatomic) este neregulată, întîmplătoare. Capătul distal este uşor rotunjit, iar faţa medulară atenuată prin şlefuire.

3.0. UNELTE CU EP TRANSVERSAL (dălţi) (n = 2).

3.1. *Cu extremitate anatomică (proximum) naturală* : cubitus de cerb. La cca 30 mm sub suprafaţa articulară, diafiza a fost îngrijit tăiată transversal. Piesa a fost puţin folosită, deoarece lustrul este slab. Dealtfel, muchia realizată nu era suficient de ascuţită (nici osul destul de gros) pentru a fi eficace (L = 127,5 mm) (fig. 5/1).

3.2. *Din perete diafizar* : tibie (?) de bour (fig. 5/2). Conturul lasă impresia că piesa nu a fost proiectată în mod special, ci că s-a folosit o bucată de os de formă adecvată. Pereţii longitudinali sînt neuniformi, uşor rotunjiţi şi lustruiţi (mai degrabă prin ţinerea în mînă a uneltei decît în mod deliberat). Capătul distal, realizînd lăţimea maximă a piesei a fost tăiat transversal cu multă grijă şi subţiat prin desprinderi de pe suprafaţa medulară a osului. Muchia astfel realizată este bine lustruită (probabil prin folosire) (L = 137 mm).

Pare ciudat ca oameni care aveau la dispoziţie din plin silexul şi silicolitul pentru confecţionarea unor unelte de mare rezistenţă, să se fi străduit să cioplească, cu tehnica folosită pentru piatră, un os gros (16,5—18 mm), dar lipsit de aceleaşi performanţe şi ca eficacitate şi ca rezistenţă. Dar asemenea piese de os, care amintesc de dălţi, erau sigur necesare (pentru prelucrarea lemnului ?) deoarece, la Tîrpeşti, de exemplu, ele sînt mult mai numeroase atît în Precucuteni III cît şi mai ales la nivelu Cucuteni A [20].

[20] S. Marinescu-Bîlcu, *Tîrpeşti. From Prehistory o History in Eastern Romania*, BAR International Series 107, Oxford, 1981, vezi fig. 52/21 ; 53/8, 13 ; 138/42—51 ; 146/5, 7, 17 ; 147/2.

4.0. RETUŞOR (n=1)

Lucrat pe un fragment de perete diafizar de metatars de bovin sau cerb, cu secţiune plată de 8—9 mm grosime, piesa este puternic lustruită pe laturile lungi, are un capăt tăiat îngrijit transversal, celălalt fiind faţetat-rotunjit. Pe ambele feţe, în puncte diferite, sînt vizibile pe margini desprinderi concoidale, tipic rezultate din presiunea silex — os (sau corn) în activitatea de retuşare a uneltelor litice (fig. 5/3) (L = 72,3 mm; l. max. = 22 mm).

5.0. OBIECTE TUBULARE (n = 3).

Pentru confecţionarea acestor obiecte s-au ales diafize, de preferinţă cu secţiune circulară sau tronconică — femur de porc (fig. 5/5), tibie de

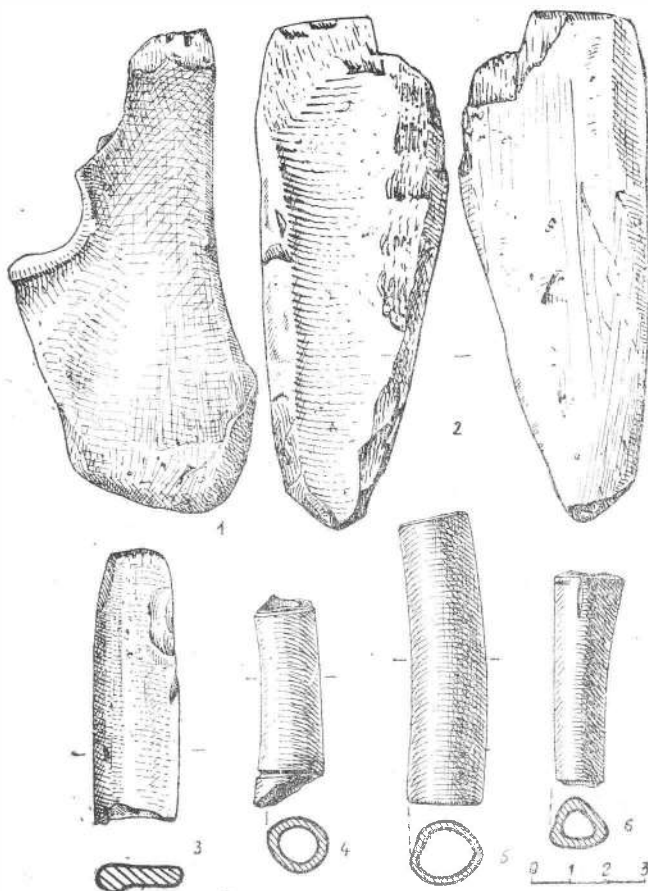

Fig. 5:1—2 (3.1 şi 3.2); 3 (4.0); 4—6 (5.0).

ovicaprin (?) (fig. 5/6), femur de cîine sau porc (fig. 5/4), cu pereţi netezi în canalul medular. Dimensiunile mici (respectiv, 78,5; 57; 58 mm) indică folosirea lor pentru unelte de proporţii modeste.

Particularitatea a două din piese constă din aspectul capetelor lor, adică a zonelor de secţionare : perfect drepte şi nete, fără asperităţi (fig. 5/5—6). Cea de-a treia piesă este, de fapt, un deşeu, deoarece ultima secţionare nu a fost dusă pînă la capăt (fig. 5/4). Dar tocmai aceasta înlesneşte observarea că în interiorul şănţuirii începute nu apar impresiuni similare celor executate cu unelte litice. De aceea, credem că atunci cînd se dorea obţinerea unor *secţionări transversale perfecte* ele se realizau cu sfoară udă şi nisip — tehnică cunoscută din surse etnografice şi verificată experimental pe fildeş [21].

6.0. SPATULE

Dat fiind modul foarte diferit în care au fost realizate, cît şi posibile scopuri deosebite cărora le erau destinate (ca spatule? ca linguri? ca ornamente?), criteriile de subîmpărţire (bazate oarecum pe forma extremităţii distale) sînt destul de relative.

6.1. *Cu ED ovoidală* : os şi specie neidentificate pentru nici unul din exemplare. Nu este exclus ca ele să fi fost realizate din metapodii de bovine, aşa cum s-a demonstrat pentru piesele similare din neoliticul timpuriu (şi dezvoltat) din sud-estul Europei, dar nu există nici o dovadă directă, iar piesele de la Drăguşeni nu prezintă terminaţia „în V" a extremităţii distale.

6.1.1. *Cu ED albiată* (n = 2). Una dintre piese este întreagă (fig. 6/4), ED păstrînd impresiuni longitudinale şi transversale datorate uneltei de silex cu care a fost lucrată. Vîrful ED este foarte subţiat. Mînerul are o lăţime inegală şi o secţiune aproximativ elipsoidală (L. tot — 91 mm ; L. ED = 46 ; l. max. ED = 17,5 mm ; l. max. mîner = 9 mm ; gros. max. mîner = 6 mm).

La al doilea exemplar, mînerul cu secţiune circulară este parţial frînt (fig. 6/8) (L. ED = 61 ; l. max. ED = 23 mm ; l. mîner = 5 mm).

6.1.2. *Cu ED plată* (n = 3). Toate piesele sînt fragmentare : una păstrează numai ED aproape complet (fig. 6/7) ; în timp ce una din feţe este perfect plată, faţa opusă este bombată (L fr. = 51 ; lăţ. max. ED = 16 mm).

Cea de-a doua piesă reprezintă o ED fragmentară, asimetrică. Din a treia se păstrează doar baza ED şi o parte din mînerul cu secţiune subcirculară (lat. max. mîner = 7 mm) (fig. 6/5).

6.2. *Cu ED triunghiulară sau dreptunghiulară.*

6.2.1. *Cu „căuş" triunghiular natural* (n = 1) : lucrat din peroneu de mistreţ cu proximum anatomic rotunjit, iar distumul amenajat îngrijit ca mîner, al cărui capăt se termină cu o proeminenţă subliniată de o crestătură (fig. 6/3) (L = 160 ; l. max. ED = 21 ; lăţ. max. mîner = 7 mm).

6.2.2. *Cu „căuş" dreptunghiular* (n = 1) amenajat din diafiza unui metacarpian de bovin (fig. 6/1), osul fiind identificat datorită păstrării unei porţiuni din şanţul de coalescenţă pe partea dorsală a spatulei. La

[21] F. Poplin, în *Premier Colloque...*, p. 85—91.

nivelul mînerului (frînt din vechime), compacta osoasă a fost doar decupată, păstrîndu-se grosimea originară (= 8 mm). Pentru adîncirea căuşului însă, compacta a fost subţiată, (acţiune amplificată prin folosire) la buza lingurii, unde sînt puse în evidenţă canaliculele din structura profundă a compactei. Mai ales pe partea dorsală a obiectului se observă

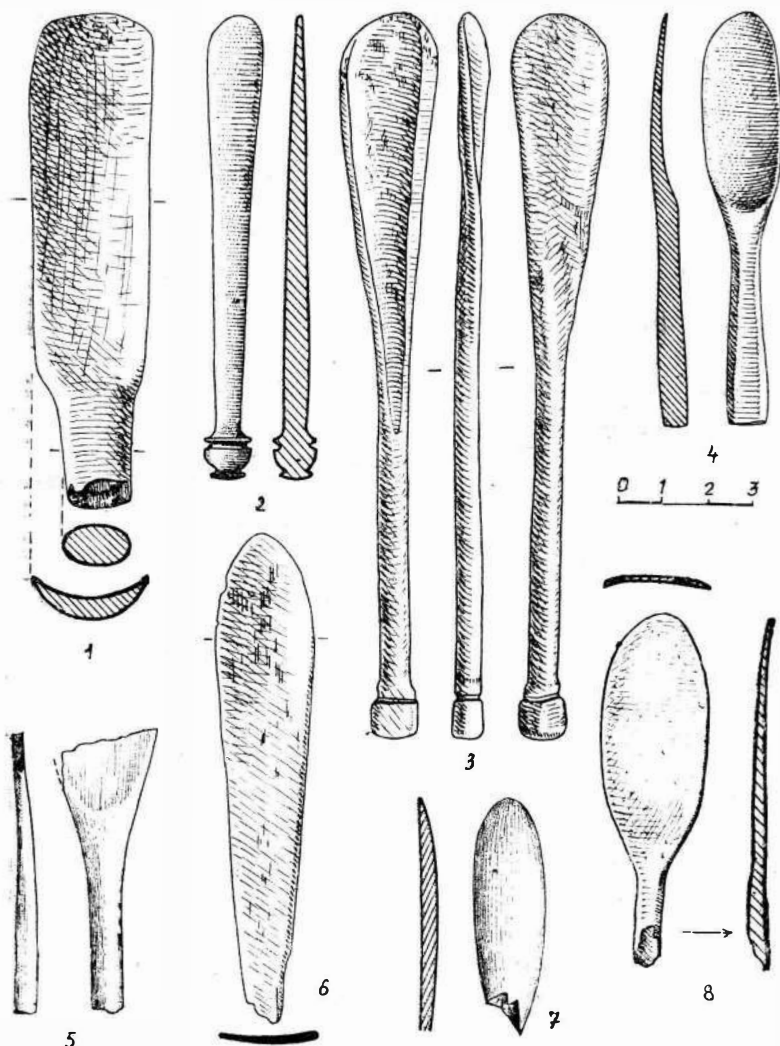

Fig. 6 (6.0); 1 (6.2.2); 2 (6.3.2); 3 (6.2.1); 4 (6.1.1); 5–7 (6.1.2); 8 (6.1.1).

numeroase impresiuni, dominant longitudinale, dar şi încrucişate, trădînd acţiuni de rîcîire în ambele sensuri (L. frag. = 110; L. căuş = 85; l. căuş = 26–27; l. mîner = 14; gros. căuş: bază = 7; mijloc = 5,5; buză = 1,5–2 mm).

Există similitudini, dar și mari diferențe în proiectarea şi modul de confecţionare ale spatulei cucuteniene de la Drăgușeni și ale predecesoarelor sale din aria vinciană și Starčevo-Criș. Punctul comun este utilizarea diafizelor metapodalelor de cornute mari. În schimb, în timp ce la ultimele căușul cu o adîncime abia schițată este realizat dintr-o faţă laterală (medială sau laterală, în termeni anatomici) a unui metatarsian, partea dorsală a lingurii fiind din canalul medular al segmentului respectiv [22], la exemplarul de la Drăgușeni-Ostrov s-a speculat mai mult configuraţia naturală a osului, în sensul că : 1 (piesa a fost decupată din porţiunea de maximă curbură a osului respectiv, din peretele cranial în trecere către unul lateral ; 2) căușul a fost proiectat, așa cum era firesc, din porțiunea de maximă ,,adîncime'', respectiv din faţa medulară a osului, astfel încît nu a mai trebuit mult adîncit ; 3) mai puţin clar este dacă pentru obţinerea mînerului cu secţiune plată (spre deosebire de al lingurilor din neoliticul timpuriu, al căror mîner are o secțiune circulară) s-a recurs la o degrosisare a osului prin şlefuire pe substrat rugos sau la o simplă decupare, urmată de lustruire pe substrat moale.

6.3. *Cu ED neindividualizat* faţă de mîner.

6.3.1. *Cu ED subțire* (n = 1) lucrat pe o coastă (?), frîntă spre EP (fig. 6/6) (lat. max. = 22 mm).

6.3.2. *Cu ED gros* (n = 1), rotunjit și aplatisat la vîrf ; os şi specie neidentificate. Capătul proximal decupat cu un model etajat (fig. 6/2). Apartenența piesei la categoria spatulelor poate fi pusă sub semnul îndoielii (L = 130 ; l. max. ED = 12 mm).

Se cuvine subliniat că această clasificare (limitată la obiectele descoperite de noi) nu reflectă întreaga variabilitate de formă a spatulelor de la Drăgușeni-Ostrov, care pare a fi fost și mai mare [23].

7.0. VARIA : am înscris în această categorie piese de provenienţă scheletică foarte variată. Este probabil că şi activităţile cărora le erau destinate erau diferite, dar tocmai aceste activităţi pot fi presupuse, nu deduse.

7.1. *Cu urme sigure de folosire*, cu sau fără amenajări speciale.

7.1.1. (n = 1). *Astragal* întreg de bou domestic. Faţa laterală a tarsalului a fost folosită ca şlefuitor, acţiune în urma căreia s-a format de jur împrejur un brîu neted, lustruit, cu o lăţime de 6—10 mm. Pe fața medială a osului se constată zona de atenuare a reliefului, fără să se fi ajuns la lustru (fig. 7/6).

7.1.2. (n = 1). *Metatars* de bovin : aproximativ pătrimea distală. Piesa constituie foarte probabil deșeul de folosire a unui os întreg într-o activitate care provoca albierea treptată a ambelor feţe laterale pînă la epuizarea lor, cînd osul căpăta un aspect bitronconic şi, în secvenţa următoare, se separa în două componente cu contur conic. Pe suprafeţele şlefuite sînt ușor vizibile striaţii longitudinale, care trădează sensul în care a fost folosit osul (fig. 7/1).

23 J. Nandris, *op. cit.*

23 A. Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, 1977, fig. 12/4 ; rămîne de verificat dacă piesele din fig. 14/1—3 (și 15/3, 5. 6) sînt din os sau din corn.

Asemenea piese sînt singurele obiecte de os uzuale cărora li s-a consacrat un studiu special în arheologia românească [24]. În ceea ce privește operațiile efectuate pentru a ajunge la aceste forme, ca și destinația lor,

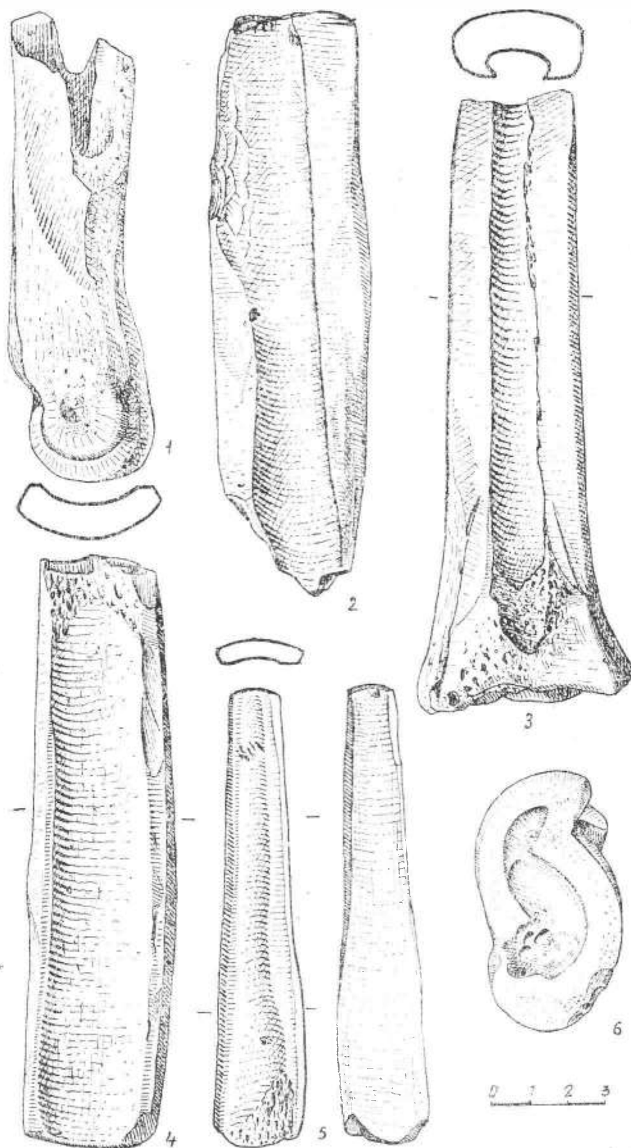

Fig. 7 (7.0); 1 (7.1.2); 2—3 (7.1.3); 4—5 (7.2.4); 6 (7.1.1).

presupunerile variază și astăzi ca și cu 25 de ani în urmă. În ultimii ani se contura totuși ideea că asemenea obiecte erau tipice precucutenianului. Exemplarul de la Drăgușeni este deocamdată primul de care avem cunoș-

[24] A. D. Alexandrescu, SCIV, 12, 1961, 2, p. 339—344.

tință găsit în mediu Cucuteni A. O trăsătură particulară a piesei de la Drăgușeni este intenția abandonată de a-l despica în plan sagital, așa cum se deduce din impresiunile longitudinale din profunzimea șanțului de coalescență.

7.1.3. *Piese cu porțiuni limitate denivelate și șlefuite* (n = 2).

a) Fragment de diafiză metatarsiană de bour (L = 155; lățimea variabilă între 39 și 42 mm). Spargerile transversale sînt deosebite: neregulată la un capăt, foarte îngrijită la capătul opus. Denivelarea și lustrul unor porțiuni din marginile medulare relevă folosirea numai a anumitor segmente — acum mai adîncite — probabil pentru șlefuirea unor obiecte de dimensiuni mici (poate a altor obiecte de os?) (fig. 7/2).

b) Fragment proximal medial dintr-un metatarsian de bovin, cuprinzînd aproximativ jumătate din lungimea osului. Pe muchia sagitoplantară, sub extremitatea proximală a osului, s-a produs o albiere mai intens șlefuită, sugerînd o solicitare prelungită localizată. Este posibil ca spre capătul distal al fragmentului (acum frînt) să se fi operat, prin șlefuire, o subțiere a peretului (din sens medial și medular) pentru obținerea unui tăiș de tip daltă. Indiciile sînt însă insuficient de sigure (fig. 7/3).

7.1.4. (n = 4). Piesele nu au comun nici forma, nici zona folosită, nici amprentele de folosire, ci simplul fapt că sînt realizate pe scapule de bovine și de cerb (fig. 8/1—4).

Fie că s-a folosit întregul corp scapular, fie numai fosa infraspinală, pe toate exemplarele s-a îndepărtat regiunea articulară prin percuție neîngrijită în zona colului. Porțiunile lustruite, indicînd folosirea, se observă pe „latura lungă", pe fața ventrală (fig. 8/2—3) sau în „vîrful" din zona colului (fig. 8/1, 3, 4).

Analogii de formă și de zone de folosire am găsit în neoliticul dintr-o cu totul altă arie culturală (cultura Bernburger, Germania)[25]. După cum observă și Feustel, este posibil ca asemenea obiecte relativ informe să fie mai frecvente, dar să nu fi fost luate în considerație sau, în orice caz, să nu fi fost ilustrate în publicații. Autorul german consideră că erau folosite la prelucrarea pieilor, deoarece „eschimoșii folosesc și bucăți de omoplați de ren pentru rîcîitul și înmuiatul blănurilor. Aceste gratoare din omoplați se aseamănă într-o bună măsură cu uneltele noastre nezimțate"[26].

7.1.5. (n = 1). Un fragment de 62,5 mm dintr-o coastă (de bovideu?) prezintă un capăt rotunjit, posibil numai în urma folosirii, nu și prin decupare propriu-zisă, avînd un ușor lustru. Pe fața bombată a coastei s-a pus în evidență, prin frecare, țesutul spongios.

7.2. *Piese cu urme de folosire posibile.*

7.2.1. (n = 1). Falangă primară de bour perforată pe fața cranială (= anterioară). Perforația este aproape circulară (D = 20 mm), destul de îngrijit realizată. Asemenea piese apar în tot neo-eneoliticul din sud-estul Europei (poate și mai spre vest), dar utilitatea lor nu a fost încă depistată.

[25] R. Feustel, Alt-Thüringen, 17, 1980, p. 7—18.

[26] *Ibidem*, p. 17, analiza respectivă include și piese zimțate, cu sau fără perforație, confecționate tot din scapule.

7.2.2. (n = 1). Jumătatea latero-proximală a unui metatars de cerb : despicarea sagitală a fost foarte îngrijit executată. În schimb, frîngerea transversală a diafizei pare întîmplătoare. Pe fața medulară muchiile sînt lustruite, dar lustrul se datorează probabil procesului de tăiere, căci toate impresiunile sînt longitudinale.

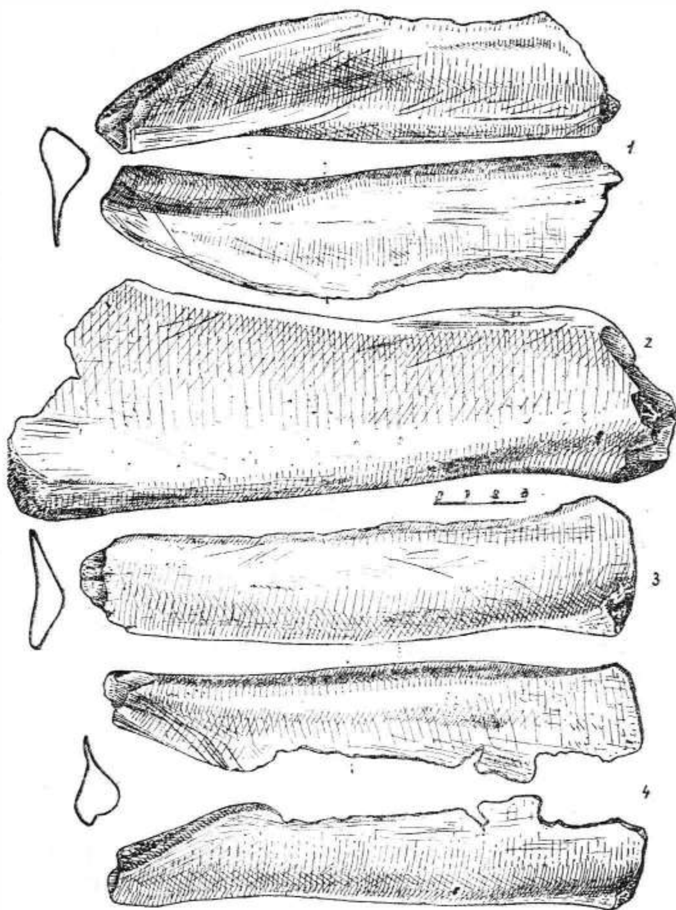

Fig. 8 (7.0) ; 1—4 (7.1.4).

7.2.3. (n = 2). Ambele piese reprezintă fragmente de coaste mari, probabil de bovine, avînd cîte o porțiune, variabilă ca lungime, aplatisată, dar lipsită de lustru.

7.2.4. (n = 2). Baghete dreptunghiulare foarte îngrijit decupate din pereți diafizari rectilinii, cu curbură redusă, provenind de la animale de talie mare. Piesele, descoperite în săpăturile vechi, au fost tratate cu o substanță care le-a schimbat profund textura, așa încît nu se mai pot observa eventuale zone lustruite, impresiuni etc. (fig. 7/4—5).

7.2.5. (n = 1). Proveniență anatomică neidentificată. Piesă de dimensiuni mici, cu un profil uşor arcuit : o faţă plană cu numeroase striuri, posibil şi naturale ; faţa opusă cu profil convex şi numeroase striuri, dominant longitudinale, mai probabil naturale. Pe una din muchii se observă striuri fine, oblic-transversale, posibil de folosire.

Dentiţie prelucrată. Trecerea în revistă a substanţelor dure animale folosite în preistorie include şi piesele dentare. Nu sînt rari caninii şi incisivii de carnivore, „perlele" (= caninii vestigiali) de cerb etc. cu rădăcina perforată şi transformaţi în pandantive, uneori chiar grupaţi în şiraguri.

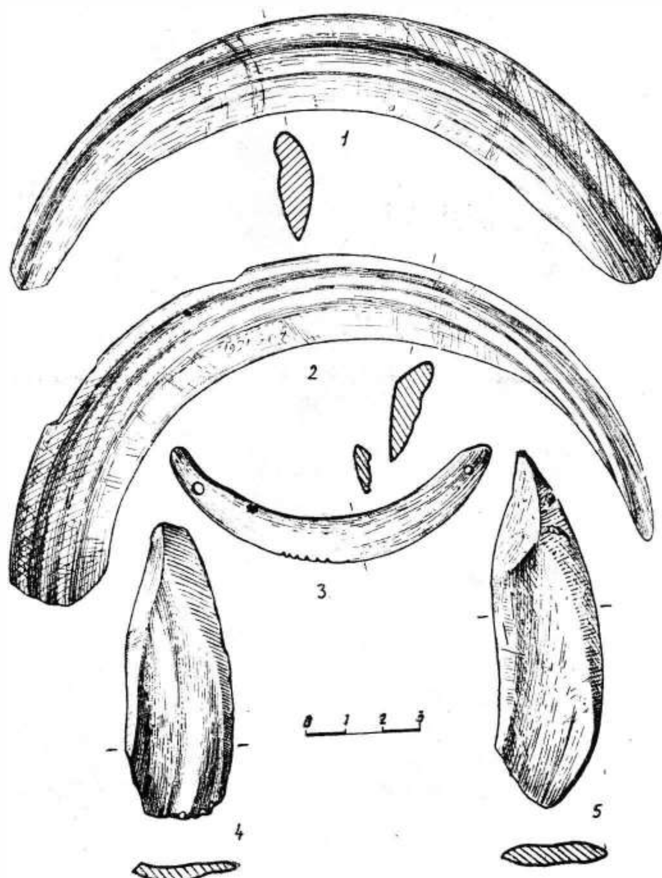

Fig. 9 : 1—2 ; 4—5 defense de mistreţ cu urme de prelucrare şi folosire ; 3 pandantiv.

La Drăguşeni-Ostrov singura piesă de podoabă din substanţă dentară este o plachetă semilunară realizată din peretele lingual al unei defense (canin inferior) de porc, perete ale cărui capete au fost rotunjite şi perforate (L. max. = 109 ; lat. max. = 13) (fig. 9/3).

Două plachete realizate în mod identic din defense foarte mari de mistreţi au extremităţile şi mai rotunjite, dar neperforate, sînt puternic

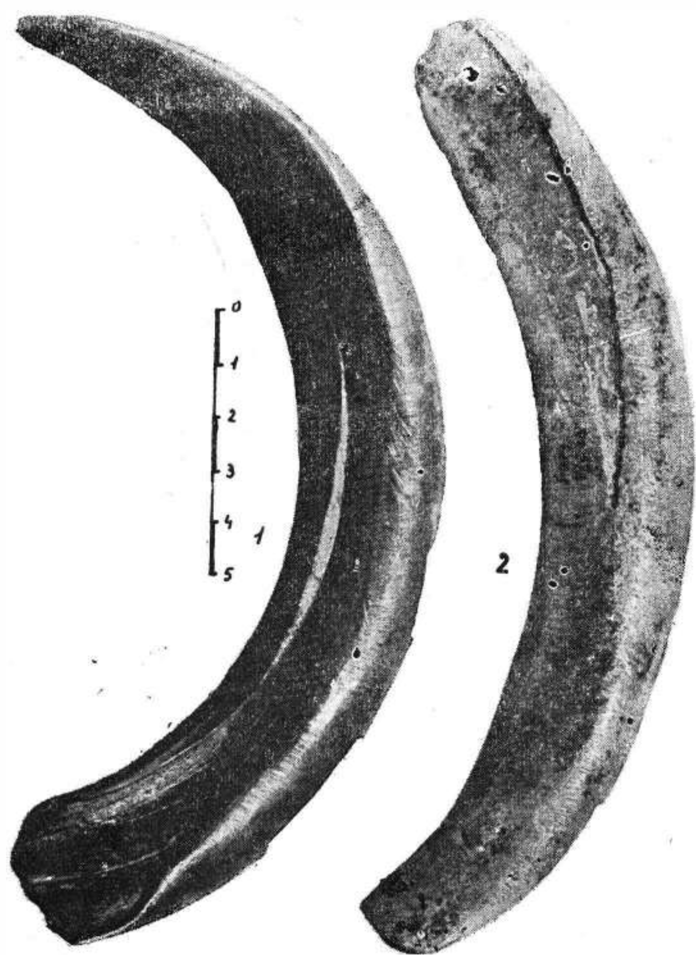

Fig. 10 : 1—2 defense de mistreț cu urme de prelucrare și folosire.

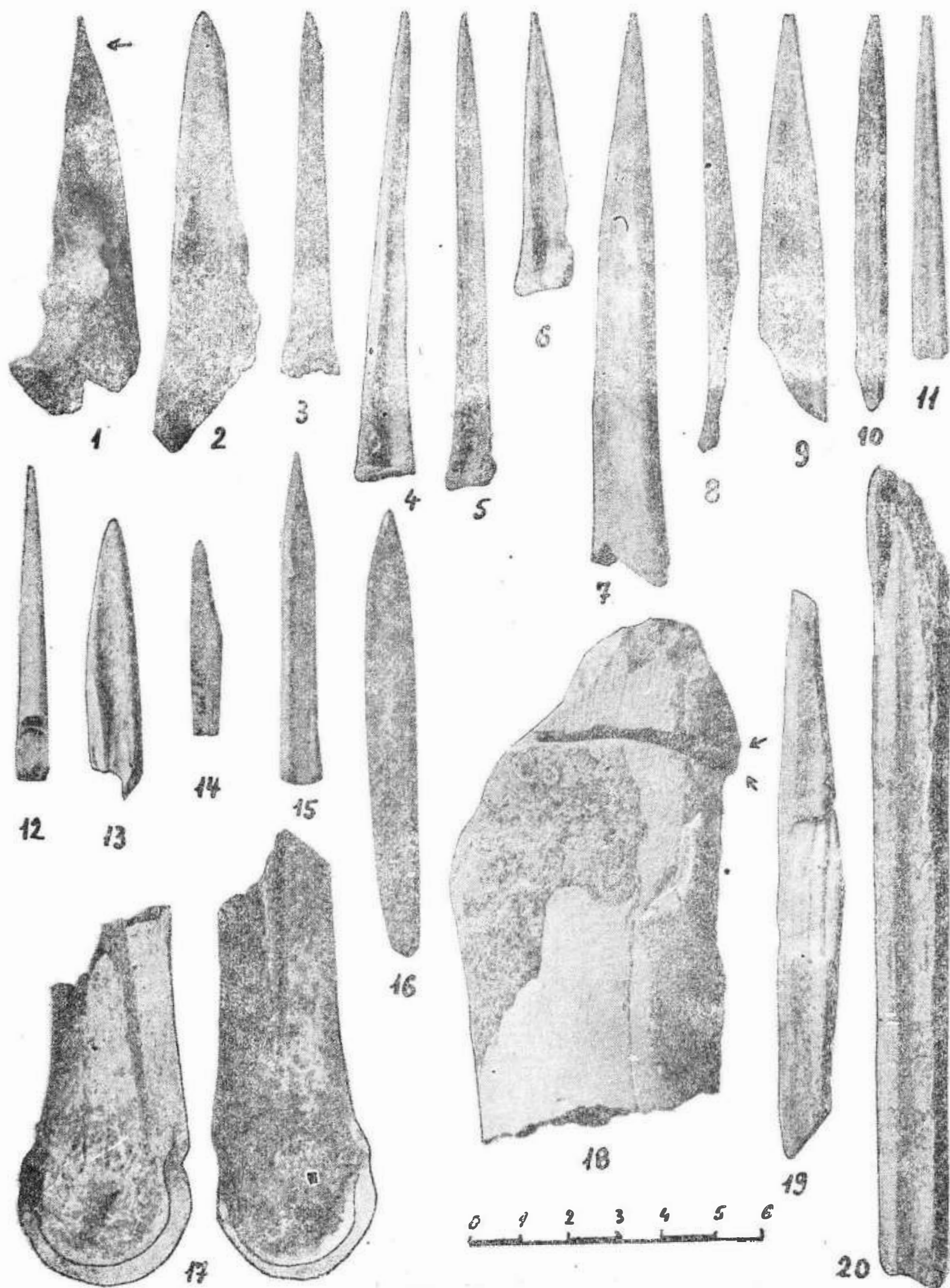

Fig. 11 : 1—16 vîrfuri ascuţite ; 17—20 deşeuri de prelucrare.

lustruite pe ambele fețe, pe una din ele prezentînd multiple striuri fine transversale. Nu este clar dacă acestea sînt rezultatul șlefuirii sau al folosirii pieselor, prin muchia lor concavă, ca răzuitoare (L. max. = 226; lat. max. = 30) (fig. 9/1—2; 10/1—2).

Alte patru fragmente de defense, reprezentînd porțiuni din suprafața de uzură a dintelui, au fost sigur folosite ca răzuitoare, marginile lor fiind inegal denivelate (fig. 9/4—5).

Cîteva sublinieri finale nu sînt de prisos:

1) În cadrul industriei osului de la Drăgușeni-Ostrov, cele mai numeroase piese au fost realizate pe metapodii (de bovine, de cerb și de rumegătoare mici) despicate prin *tehnica renurajului*, tehnică folosită și la prelucrarea scapulelor. Acesta pare a fi fost efectuat mai degrabă cu lame și așchii decît cu burine care, dealtfel, sînt în număr mic în utilajul litic din așezarea studiată. Nu s-a observat nici un caz în care să se fi folosit abraziunea pentru despicarea metapodiilor, metodă care, pe cît se poate judeca după ilustrații, a fost străină ariei Cucuteni-Tripolie. Menționăm însă în treacăt că în mediul vincian de pildă, aproape toate EP ale vîrfurilor ascuțite pe metapodii (mai ales de rumegătoare mici) trădează secționarea prin abraziune [27].

Abraziunea pe substrat dur a fost folosită numai pentru finisarea obiectelor (mai cu seamă a vîrfurilor) — operație pusă în evidență prin striuri fine, numeroase, transversale pe axul longitudinal al pieselor.

Percuția pentru spargere a însoțit de regulă renurajul; arareori a fost utilizată în mod similar ca pentru obținerea pieselor litice.

Prin *secționarea* diafizelor cu circumferință completă, credem că s-au folosit fibre dure și nisip.

2) În eșantionul analizat nici o piesă de os nu este perforată, deși la Drăgușeni s-a descoperit un ac „cu ureche" [28]. Doar pandantivul pe canin de porc are cîte o perforație la cele două extremități. Dealtfel, perforarea osului este rară în aria Cucuteni—Tripolie.

3) Clasificarea propusă este cu siguranță susceptibilă de îmbunătățiri: chiar și pentru alte așezări cucuteniene, necum pentru alte arii culturale [29], astragalele cu urme de șlefuire, de pildă, vor constitui o clasă separată. Prezența unui singur exemplar la Drăgușeni-Ostrov își are probabil explicația sa și, din acest punct de vedere, individualizează stațiunea.

4) Posibilitatea reconstituirii tehnicii de prelucrare a spatulei de tip 6.2.2. denotă o modificare a proiectării obținerii ei în comparație cu a celor din neoliticul timpuriu și din cultura Vinča. S-ar putea, deci, ca acest tip de spatulă să reprezinte un reper cronologic.

[27] Pentru această observație mulțumim colegului Gh. Lazarovici, care ne-a pus la dispoziție uneltele de os de la Parța.
[28] A. Crîșmaru, *op. cit.*, fig. 13/4.
[29] De ex. în cultura Gumelnița.

INDUSTRIE DE L'OS DU SITE ÉNÉOLITHIQUE DE DRĂGUŞENI-OSTROV

RÉSUMÉ

Les 96 objets en os découverts ont été analysés selon les suggestions proposées au Colloque de Sénanque (1974) et les décisions adoptées, et par la première réunion du Groupe de travail n° 3 (1979). Les auteurs proposent les catégories suivantes de classification : 0.1 = déchets (fig. 1 et 11/17—20) ; 1.0 = objets à pointe perforante (fig. 2, 3, 4/1—5 ; 11/1—16) ; 2.0 = objets à pointe mousse (fig. 4/6—10) ; 3.0 = objets à tranchet transversal (fig. 5/1—2) ; 4.0 = retouchoir (fig. 5/3) ; 5.0 = objets tubulaires (fig. 5/4—6) ; 6.0 = spatules (fig. 6/1—8) ; 7.0 = varia. Les sous-catégories des classes 1.0, 2.0, 3.0, 5.0 ont été établis sur des critères anatomiques ; pour la classe 6.0 le critère dominant a été la forme de l'ED. La classe 7.0 est créé plutôt par commodité, car dans d'autres sites contemporains, les astragals aménagés (7.1.1, fig. 7/5), par ex., ou les métapodes de bovins à diaphyse polie sur les deux surfaces latérales (plus précisément, latérale et médiale) (7.1.2, fig. 7/1) sont assez nombreux pour constituer des catégories indépendentes.

La corrélation quantitative entre classes d'objets et espèces de mammifères (bovins (domestiques et aurochs), cerfs, cerfs/bovins, petits ruminants, suinés (porc + sanglier), chien, non-identifiés) est présentée dans le tableau n° 1.

Pour obtenir les pointes affutées tous les métapodes ont été fendus en plan sagittal par rainurage (jamais par abrasion). On a souvent procédé à un double rainurage le long des arges postéro-médiale et latérale. Le sciage transversal des pièces tubulaires a été réalisé vraisemblablement au fil trempé et au sable.

La spatule du type 6.2.2, dont la conception de réalisation (par creusement de la face médulaire de l'os) diffère de celle des spatules du néolithique ancien et développé des régions sud-est européennes, est seule susceptible de représenter un repère chronologique.

Sur les fouilles du site de Drăguşeni-Ostrov et leur résultats, voir note 14.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Déchets (0.1).
Fig. 2 (1.0) ; 1 (1.1.1) ; 2—7 (1.1.2).
Fig. 3 (1.0) : 1—3 et 11 (1.2.1) ; 4 (1.2.2) ; 6 (1.1.2) ; 5, 7—10, 12—13 (1.3.3).
Fig. 4 : 1—5 (1.0) ; 1—4 (1.3.3) ; 5 (1.3.1) ; 6—10 (2.0) ; 6—9 (2.2) ; 10 (2.1).
Fig. 5 : 1—2 (3.1 et 3.2) ; 3 (4.0) ; 4—6 (5.0).
Fig. 6 (6.0) ; 1 (6.2.2) ; 2(6.3.2) ; 3(6.2.1) ; 4 (6.1.1) ; 5—7 (6.1.2) ; 8 (6.1.1).
Fig. 7 (7.0) ; 1 (7.1.2) ; 2—3 (7.1.3) ; 4—5 (7.2.4) ; 6 (7.1.1).
Fig. 8 (7.0) ; 1—4 (7.1.4).
Fig. 9 : 1—2 ; 4—5 défences de sangliers aménagées et utilisées ; 3 pendentif.
Fig. 10 : 1—2 défences de sangliers aménagées et utilisées.
Fig. 11 : 1—16 pointes ; 17—20 déchets.

POPULAȚIA ULPIEI TRAIANA SARMIZEGETUSA (I)*

de ADELA PAKI

Studiul populaţiei unui oraș provincial roman — populaţie privită ca *societas* — presupune luarea în considerare a tuturor structurilor sale posibile : economice (producţie și circulaţie de bunuri), socio-politice (categorii sociale și instituţii politice), etnice (onomastică și zone de proveniență), precum și cele spirituale. În studiul de față, am abordat două dintre laturile vieții din Sarmizegetusa, cel etnic și cel social, folosind, în acest scop, în principal, informații epigrafice și făcînd doar referiri sporadice, în cursul concluziilor finale, la izvoare de altă natură.

I. STRUCTURI ETNICE**

1. Materialul și critica lui.

Două sînt problemele majore pe care le ridică materialul epigrafic și anume : a. posibilități limitate de datare ; b. aria din care trebuie să fie adunat.

a. Un număr foarte redus de inscripţii referitoare la subiectul nostru (85 din 282) pot fi datate [1]. O asemenea deficiență va putea fi depășită doar în urma unei analize profunde și amănunțite a detaliilor tehnice [2] ale fiecăreia dintre ele.

b. Cînd vorbim de aria din care trebuie extrase informaţiile, nu ne referim la inscripţii găsite în alte localități și care atestă existența unor persoane din Ulpia Traiana ; acestea au fost luate în consideare, deoarece, cel puțin o vreme, au făcut parte din populația orașului, pe care ulterior l-au părăsit. Avem în schimb în vedere o problemă actualmente dificil de rezolvat, aceea a *territorium*-ului coloniei, căci de aceasta depinde o primă dihotomie : populația urbană, respectiv rurală. Analiza atentă a materialului și a bibliografiei [3] ne conduce la concluzia că limitele teritoriului Sarmizegetusei nu sînt cunoscute cu exactitate. Căci, dacă pentru Aquae mărturia epigrafică este de necontestat [4], dovezile sînt echivoce, deci nerevelatoare, pentru alte localități rurale. Deși nu ne propunem

* Ținem să mulțumim pentru ajutorul și observațiile acordate la întocmirea prezentei lucrări de către cercetătorul C. C. Petolescu, precum și pentru prețioasele sugestii oferite de conf. univ. D. Protase și cercetătorii M. Bărbulescu și R. Ardevan.

** Vom prezenta în cele ce urmează structurile etnice, cele socio-politice urmînd a apare ulterior.

[1] Între cele 82 de inscripţii, am inclus și pe cele conţinînd ca unică indicaţie de datare, în sec. III, gentilicul Aurelius, deși acest fapt nu este întotdeauna concludent, vezi exemplul lui Q. Aurelius Tertius, IDR, III/2, 72, care oferă o sumă considerabilă pentru aprovizionarea cu grîne (*annona*) în anul 142.

[2] Materia primă și proveniența ei, modul de execuție și tipologia ornamentației, centrarea textului, caracterul literelor, forma inciziei, prezența sau absența semnelor de punctuație ș.a.

[3] Pentru Tibiscum, în special D. Tudor, *Orașe, tîrguri, sate*, București, 1968, p. 39 și M. Moga, Tibiscus, 1, 1970, p. 42—45, iar pentru Micia, L. Mărghitan, SCIV, 22, 1970, 4, p. 579—594.

[4] IDR, III/3, 10 : C. Iul. Marcianus, *decurio coloniae, praefectus pagi Aquensis*.

S C I V A, tomul 39, nr. 4, București, octombrie—decembrie 1988, p. 355—368

aici să rezolvăm problema menţionată, trebuie să exprimăm îndoielile care ne-au făcut să excludem din studiul populaţiei sarmizegetuense aşezări considerate ca aparţinînd de *Colonia Dacica*. Ipoteza că *pagus Tibiscensis* a fost integrat teritoriului Sarmizegetusei, pînă la ridicarea sa la rang de *municipium*, se bazează în principiu, pe două epigrafe :

a. IDR III/1, 171 care ne face cunoscut pe O. Caecil. Felix, *aug. col.* Sîntem de acord cu opinia exprimată [5], că funcţia era exercitată la Ulpia Traiana, dar nu socotim aceasta drept o dovadă a încorporării Tibiscumului la *colonia* la care se face referire, deoarece tot la Tibiscum există inscripţii ridicate de persoane care au exercitat magistraturi şi în alte oraşe : Aur. Secundinus, *? coloniarum Sarmizegetusae et Napucensium*, IDR III/1, 133 şi. mai ales, Ael. ? Victorianus, *dec., quaestoricius col. Apulensis*, IDR III/1, 140.

b. IDR III/1, 137 : Aur. Laecanius Paulinus, *vet. ex custode armorum coh. I Vindelic., dec. col. Sarmiz.* (a. 211—212). Magistratura obţinută de veteranul stabilit la Tibiscum era probabil mai mult onorifică [6], ea putînd fi deci obţinută şi în cazul în care locul de reşedinţă al persoanei respective nu aparţinea teritoriului oraşului în care se exercită magistratura. Adăugăm acestor îndoieli şi posibilitatea ca dubletul inscripţiei ridicate de Col. Ulp. Aug. Dac. Sarmiz. lui Q. Marcius Turbo IDR III/1, 131, să fi fost adusă la Tibiscum din capitală [7].

În cazul Miciei, pe lîngă nedumeriri de aceeaşi factură [8], există şi altele. Spre deosebire de Aquae, unde, în unica inscripţie care atestă un magistrat al aşezării rurale, IDR III/1, 10, acesta este în acelaşi timp şi decurion al coloniei, la Micia, din cei opt *magistri pagi Miciensium* [9] nici unul nu exercită vreo magistratură la Ulpia Traiana. În afară de aceasta, se observă că lucrările edilitare la Micia sînt efectuate de persoane particulare [10], nu de magistraţi ai coloniei, indiciu că interesul pentru acel *pagus* era privat, nu public. În fine, ne punem problema că, dacă teritoriul metropolei dacice cuprindea „toată ţara Haţegului", „zona bănăţeană tibiscensă" şi „bazinul mijlociu al Mureşului", iar pe de altă parte teritoriul înfloritorului oraş Apulum includea „întreg centrul Transilvaniei" [11] s-ar fi produs o încălecare a acestor *territoria* cu cele ale leg. XIII Gemina şi ale fiscului imperial [12].

De aceea, pînă la descoperirea unor dovezi concludente, ne-am limitat la cele actualmente sigure, socotind necesară întocmirea unui studiu separat asupra teritoriilor oraşelor din Dacia Apulensis.

5 M. Moga, *op. cit.*, p. 42.

6 Cum se menţionează dealtfel şi în comentariul din IDR III/1, p. 60.

7 IDR III/1, p. 150 (după Mommsen).

8 Există la Micia inscripţii ridicate de magistraţi din Ulpia Traiana IDR III/3, 70, 71, 149?, 171, dar şi din Apulum : IDR III/3, 159. Prezenţa lor la Micia dovedeşte intensitatea legăturilor dintre aşezări şi nu apartenenţa *pagus*-ului la vreuna dintre cele două colonii.

9 Cf. IDR III/3, 69, 80, 82, 94.

10 Cf. IDR III/3, 48, 349.

11 Pentru toate exprimările citate, cf. V. Branga, *Italicii şi veteranii din Dacia*, Timişoara, 1986, p. 14 sq.

12 În legătură cu problema *territorium*-ului, vezi Peter Örsted, *Roman Imperial Economy and Romanization*, Copenhaga, 1985, p. 28—30.

2. Metodologie. Dificultăţi şi posibilităţi actuale de depăşire a lor [13].

2.1. Termenul „origine etnică" necesită corectivul conform căruia, în epoca la care s-a efectuat colonizarea capitalei Daciei, etnia persoanelor din provincii sau chiar din Italia este arareori pură, mixajul etnic, ca rezultat al unei absorbţii politice, avînd o tradiţie de cel puţin două veacuri. De aceea, nu am căutat să urmărim cu tot dinadinsul ceva ce nu mai exista în realitatea pe care am supus-o studiului sau, în orice caz, nu mai poate fi reconstituită, ci ne-am limitat la tentative de precizare cît mai corectă a zonelor de provenienţă a coloniştilor (vezi mai jos, 2.2.). Acesta este şi motivul pentru care preferăm termenul generic de structuri etnice, căci el include şi problemele de onomastică şi pe cele ale zonelor de provenienţă.

2.2. Originea numelui oferă rareori indicii sigure asupra originii şi, mai ales, a zonei de provenienţă a personajului. Constatarea este veche şi exemplele atît de numeroase încît ne scutesc de orice comentarii. Pentru depăşirea unei atari dificultăţi, trebuie luate în considerație şi alte date ca : precizarea locului de baştină, divinităţile cărora li se închină personajul, legăturile de rudenie pe care le are etc. Considerăm însă că cea mai bună metodă este aceea de a realiza o repartiţie teritorială riguroasă a celor două categorii de nume, *gentilicia* şi *cognomina*, pe tot cuprinsul imperiului. Am efectuat o asemenea operaţie [14] avînd la bază indicii volumelor CIL, precum şi *corpora* recente care ne-au fost accesibile [15], obţinînd în multe cazuri o specificitate a unor nume pentru anumite provincii şi chiar o aglomerare a lor, în zone mai restrînse, în jurul unor localităţi sau grupuri de localităţi, ceea ce indică un centru de iradiere a purtătorilor numelor respective [16]. Am stabilit astfel zonele de provenienţă ale coloniştilor pe regiuni, mai largi sau mai restrînse, regiuni pe care le ordonăm în cele ce urmează însoţindu-le de codul sub care apar în text : Italia IT (Italia de nord N/IT ; Italia de centru C/IT ; Italia de sud S/IT), Provinciile vestice W (Britannia BR ; Peninsula Iberică HI ; Galiile GL ; Germaniile GM), provinciile dunărene DAN (Raetia R ; Noricum N ; Pannonia P ; Dalmatia DL ; Dacia D ; Moesia M ; provinciile balcanice BK), Provinciile estice E, Provinciile africane AF [17].

Desigur că nu am absolutizat această metodă, deoarece ea este statistică şi deci nu oferă exactitate, ci doar posibilităţi de diverse grade de

[13] În stabilirea problematicilor expuse în continuare am utilizat indicaţiile lui H.-G. Pflaum, în *Colloques internationaux du CNRS. L'onomastique latine*, Paris, 1977, p. 320, citat în continuare *Colloq.*, 1975, şi J. J. Wilkes, ANRW, 2, 1977, 6, p. 754—757, completate cu metode rezultate din specificul materialului epigrafic dacic, în special la punctul 2.7.

[14] Pe parcursul întocmirii studiului de faţă am luat cunoştinţă de lucrarea lui A. Mócsy, Diss. Pann., 3, 1983, 1, care a efectuat o tentativă similară, prelucrată la calculator, pentru partea europeană a imperiului. De aceea, nu am mai revenit spre a face trimiteri la acest foarte util instrument de lucru.

[15] EEAHA, IGLS, ILA, ILER, ILT, ILTG, IHS, IRL, IRT, ISM, RIB, RISch, RISt, RIU.

[16] N/IT — Aquileia pentru Cominii cf. A. Calderini, *Aquileia romana*, 1930, p. 485 sq. şi Verona pentru C. Iavolenus ; C/IT pentru Vibidius, S/TI pentru Crassus, poate Petronius şi Togernius (Neapolis) ; HI pentru Ant. Ursinus, N (Virunum) pentru Veponius, P pentru Cl. Valentinus şi Ulp. Iustinus, Dl pentru Domit. Valens, E (Asia Minor) pentru Fl. Valens şi AF pentru C. Iul. Valens, Cl. Saturninus şi Caec. Felix.

[17] În ultimele două cazuri — E, AF — , cînd se pot face precizări mai exacte, se dă numele complet al provinciei.

probabilitate. Totuși, convergența dintre aria de răspîndirea gentiliciului și cea a *cognomen*-ului aceluiași personaj oferă o siguranță mai mare.

2.3. Nume cu origini în mai multe grupe lingvistice fac dificilă depistarea zonei de proveniență a personajului, mai ales cînd originile posibile ale numelui indică teritorii îndepărtate între ele sau mai multe cum este cazul *cognomen*-ului Atta care are cinci origini posibile [18], nesocotind și specificitatea sa în Pannonia în sec. III [19]. Și în această situație, repartiția teritorială riguroasă oferă uneori soluții pozitive.

2.4. Numele unice nu sînt întotdeauna indiciul unei obîrșii autohtone a personajului. Este necesar a fi căutate, pe baza criteriilor lingvistice, origini posibile ale acelor nume care nu apar nicăieri în imperiu și, doar în lipsa unor soluții mulțumitoare, se avansează ipoteza unei etnii dacice. La Ulpia Traiana, din cele 20 nume unice (tab. 3), pentru unul singur — Seximius — nu am găsit o etimologie satisfăcătoare [20].

2.5. Indicarea locului de baștină, *origo*, dealtfel destul de rară, nu este nici ea întotdeauna sigură, nu doar datorită frecventelor confuzii dintre denumirile oficiale și cele uzuale ale localităților [21], ci în primul rînd datorită unor necesități sociale, de parvenire [22]. Și la Ulpia Traiana este atestat un caz, cel al lui Q. Ian. Rufus, care indică drept *origo* Tavium (Galatia) și care totuși pare a fi din Roma [23]. Corelînd această situație cu

[18] Latină, K. 241, Sch. 420; illyră, I. I. Russu, *Illyrii. Istoria. Limba și onomastica. Romanizarea*, București, 1969, p. 170 (cf. p. 171 pentru originea latină); celtică, H I 272; tracică, I. I. Russu, în SCIV, 9, 1958, 2, p. 308; și frigiană, cf. Zgusta, 1, p. 297 sqq. § 596, L. Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure greco-romaine*, Paris, 1963, p. 528 și Zgusta, 2, p. 105 § 119—1 (Pentru toate aceste prescurtări legate de determinări onomastice vezi abrevierile).

[19] L. Barkóczy, AAASH, 16, 1964, p. 306.

[20] În ordine: pentru Anclarenius, cf. Sch., 395, n. 1; Castenus poate proveni fie din latinescul Castinius, cf. Sch., 289 n. 1, fie din grecescul Κάστινα, Pape, I, 634 sau poate fi celtic, H, I, 835 sq.: Corbulius este probabil o derivație din forma coruptă a *cognomen*-ului latin Corvus, K, 85, 331; Frisenius derivă probabil din Frisius, Sch., ad 169; Audeo, Gora, Iateimos sînt palmyrene, cf. S. Sanie, ActaMN, 10, 1973, p. 155, 158, 160 și idem *Cultele orientale în Dacia romană*, I, București, 1981, p. 223 sq., 228 sq., 231 sq.; L. Appianusa, deși poate fi și o lectură greșită pentru *VLP. IANVARIA*, poate fi totodată și un nume grecesc, derivat din Ἀππιανός, Pape, I, 111, cu terminația specific feminină, ca pentru Hygienusa, Philetusa etc.; Butes este grecesc, Pape, I, 225; Cimio celtic, H, I, 1017, 2022 cf. I. I. Russu, în *Colloq.*, 1975, p. 359; Dedalus grecesc, Pape, I, 264; Esurio pare a avea o rădăcină, Esu-, vest-celtică cf. A. Mócsy, AAASH, 36, 1984, 1—4, p. 199; Haemus este tracic W. Tomaschek, *Die alten Thraker* II, 2, 90 cf. RE, VI/2, 1912, 2221 sq.: Laurentianus derivă din Laurentinus pentru care cf. K, 182; Metrobianus și Protenus sînt grecești, Pape, II, 918, respectiv 1267; Synda este un nume de origine asianică, Zgusta, 1, p. 336 sq., Zgusta, 2, p. 479, el reprezentînd, printre altele un *ethnicon* al tribului din Pen. Taman, în nordul Mării Negre, unde apar mai multe variante ale numelui: Σινδαξ, Σινδευς, Σινδος etc.; Tetula — și nu Titula, care este latin, K, 171 — pare a fi tracic I. I. Russu, AISC, 4, 1941—1943, p. 214; Turpilla este o grafie neobișnuită a unui *cognomen* peiorativ derivat din *turpis*, forma cea mai apropiată, Turpilia, fiind întîlnită în HI, CIL, II, 1089, însoțită de un *nomen* illyr, Dasumia.

[21] Pentru acestea, cf. J. C. Mann, Latomus, 22, 1963, 4, p. 777—782.

[22] A avea *origo* adecvată era o condiție a ascensiunii sociale: J. C. Mann, *op. cit.*, p. 781 și J. J. Wilkes, *op. cit.*, p. 757.

[23] „Datorită obstinenței de a-și păstra tribul — Collina — cînd în general, se adoptă tribul orașului de reședință" I. Piso, StCl, 16, 1974, p. 236, n. 17 cf. și R. Ardevan, ActaMN, 18, 1981, p. 438. Deși, trebuie menționat, acest fapt nu este o regulă chiar fără excepții (vezi, de pildă, pseudo-triburile de la Ulpia Traiana), iar, pe de altă parte, înlocuirea Romei cu Tavium drept *origo* nu putea avea consecințe pozitive în planul reușitei sociale.

cea menționată la punctul 2.1. observăm că nu întotdeauna indicarea orașului sau provinciei de reședință este identică cu etnia personajului.

2.6. Abaterile de la folosirea corectă a sistemului *tria nomina* — lipsa *praenomen*-ului, folosirea unui anumit tip de nume (*praenomen*, *nomen*, *cognomen*) în loc de altul [24] sau a unui singur nume, *cognomen* [25] —sînt indicii de datare în sec. III și nu criterii de diferențiere etnică și nici chiar socială [26].

2.7. Depistarea autohtonilor în corpul cetățenesc al coloniei este o chestiune dificilă. Deși, din puținul material documentar, onomastica este cel mai prețios, inexistența unor criterii suficiente de separare a numelor sud-tracice de cele tracice, precum și necunoașterea semanticii limbii dace fac imposibilă precizarea dacă persoanele cu *cognomina* tracice vin din sudul Dunării sau sînt autohtone, respectiv încercările de a sesiza eventualele latinizări ale numelui avut anterior și transformat în gentiliciu sau *cognomen* [27]. Trebuie să ne mulțumim cu constatarea că dacii au optat pentru o modalitate radicală de latinizare a numelor, renunțînd la cele autohtone [28]. Totodată, trebuie avut în vedere și statutul orașului, cel de *colonia deducta*, ceea ce ar însemna că, cel puțin în primele decenii de existență a orașului, populația autohtonă nu a putut pătrunde în interiorul acestuia. Totuși, sînt sesizabile următoarele indicii care ar pleda pentru o eventuală origine autohtonă a unora dintre persoanele din Ulpia Traiana :

a. Creșterea, de-a lungul timpului, a numărului persoanelor cu gentilicii imperiale, de la Ulpius la Aurelius, tab. 2, ceea ce dovedește o progresivă, apoi, sub Caracalla, masivă acordare a cetățeniei romane locuitorilor Daciei, nu numai celor veniți din afară — care trebuie să fi fost în cea mai mare parte cetățeni —, ci celor dinlăuntrul provinciei, autohtonilor.

b. Dintre persoanele care poartă gentilicii luate de la împărații ce au domnit anterior cuceririi Daciei — Iulii, Claudii, Flavii — pentru nici unul nu există indicii ale unei obîrșii autohtone, ceea ce verifică corectitudinea mărturiei precedente (a).

c. Unii dintre Publii Aelii sînt probabil urmași ai unor fruntași daci încetățeniți de către Hadrian care, se știe, a dus o politică de conciliere a populației locale învinse [29].

[24] Cum este cazul lui Ulpius Avillius Florentinus, Ulpius Domitius Hermes, Aurelius Laecanius Paulinus, Aelius Macrinius Epidianus, P. Ael. Septimius Audeo. În alte cazuri, este vorba de folosirea improprie a unor *praenomina* (Gaius) sau *cognomina* (Crassus, Iustius — formă coruptă — Maximus, Proculus) în loc de gentiliciu ; situația inversă este și ea atestată : Antonius, Caecilius, Cassius, Caius, Octavius, Valerius în loc de *cognomen*.

[25] Chiar în cazul unor militari de elită ca Priscinus, *bf. cos.* IDR, III/3, 86 (Micia).

[26] Așa cum afirmă M. Le Glay, în *Colloq.*, 1975, p. 276. Pentru acestea, vezi partea referitoare la structurile socio-politice.

[27] Ceea ce ar reprezenta una dintre modalitățile de latinizare a numelor „barbare" H-G. Pflaum, *op. cit.*, p. 316.

[28] „... qui pourrait soupçonner que Aurelius Victorianus et Aurelius Vitalis de deux epigraphes découvertes à Rome eussent été des Daces si eux-mêmes n'avait pas précisé leur origine par l'expression *natione Dacus*?" H. Daicoviciu, ActaMN, 21, 1984, p. 91. Aceasta este și explicația proporțiilor obținute de A. Mócsy, *op. cit.*

[29] C. Daicoviciu, Apulum, 1, 1968, 1, p. 266 ; idem, RE Suppl. XIV, 1974, col. 631 ; H. Daicoviciu, ActaMN, 21, 1984, p. 87.

d. Se poate realiza o comparaţie între numele persoanelor din Sarmizegetusa şi numele latine adoptate de dacii din imperiu. Faptul că, în diverse provincii, în IT, inclusiv la Roma, există un număr destul de mare de daci este cunoscut [30]. Chiar dacă e dificil de decelat care dintre ei sînt de obîrşie dacică şi care au venit în Dacia după cucerire, credem că putem face o distincţie între acele persoane care afirmă că sînt *oriundus ex provincia Dacia* sau *natus in provincia Dacia* şi cei care menţionează că sînt *natione Dacus* sau *natus Dacus*, căci, dacă în primul caz îndoielile sînt justificate, în cel de-al doilea nu avem de ce să negăm că acela care-şi spune „născut dac'' nu este într-adevăr de o asemenea obîrşie [31], mai ales că o astfel de *origo* nu era de natură să înlesnească o ascensiune socială şi deci nu era amintită din necesităţi birocratice [32]. Comparaţia menţionată a fost făcută cu circumspecţie şi abia după ce au fost examinate alte origini posibile. În cazurile în care, însă, *nomina* sau *cognomina* despre care ştim că au fost folosite de daci din afara provinciei sînt, la persoanele din Ulpia Traiana, însoţite de un (alt) gentiliciu imperial din sec. II—III şi nu există nici un indiciu că acestea au venit din altă provincie, am avansat ipoteza că ar putea fi autohtoni [33].

e. În epoca pe care o avem în vedere, recrutarea soldaţilor se făcea şi din mediul autohton [34].

Reunind toate aceste indicii indirecte, am ajuns să sugerăm, pentru unele personaje ulpiense, o origine autohtonă. Dovezile fiind indirecte, rezultatul este nesigur, el reprezentînd doar o probabilitate. Această probabilitate, însă, este în perfectă concordanţă cu legitatea istorică şi în contradicţie cu interpretările negativiste.

Tab. 1

Raportul dintre persoanele libere şi nelibere, cu *cognomina* de diverse origini[35]

	LAT.	GREC.	SEM.	CELT.	THR.	ILLYR.	ASIAN.
PERSOANE LIBERE	273	34	17	13	5	3	
PERSOANE NELIBERE	68	74					1
TOTAL	341	147					

[30] Lucrări speciale recente dedicate acestei probleme : I. I. Russu, *Daco-geţii în imperiul roman*, Bucureşti, 1980 şi C. C. Petolescu, RI, 33, 1980, 6, p. 104—1061.

[31] Vezi mai sus n. 27.

[32] Vezi mai sus n. 21.

[33] Vezi concluziile.

[34] G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Roma, 1953, *apud* M. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1985, p. 129, n. 62.

[35] Statisticile care urmează au fost întocmite pe baza alcătuirii unor liste de *gentilicia* şi *cognomina* pe care nu le putem prezenta din cauza lipsei de spaţiu tipografic, determinarea originii cărora s-a făcut prin consultarea principalelor cataloage de nume (v. lista de abrevieri şi notele, în special n. 18 şi 20).

Tab. 2
Frecvența principalelor tipuri de nume

TIPURI DE NUME	NUME	FRECVENȚA	ORIGINEA MAJORITĂȚII PURTĂTORILOR
Gentilicii imperiale	Aurelius	54	DAN
	Aelius	39	E
	Iulius	37	W
	Ulpius	32	W
	Claudius	13	W
	Flavius	13	E
	Septimius	4	E (Palmyra)
Gentilicii comune	Valerius	30	W
	Antonius	23	W
	Procilius	10	IT
	Domitius	9	DL
	Cassius	7	E
	Cornelius	7	IT
	Cominius	6	N/IT
	Ianuarius	5	E
	Spedius	5	DL
Cognomina	Valentinus	13	DAN, IT
	Maximus	10	IT, E, DAN
	Valens	9	IT, W, E
	Carus	7	W
	Priscus	7	W, DAN
	Saturninus	7	W
	Secundinus	7	W
	Ingenuus	6	W, IT
	Iulianus	6	IT
	Primus	6	IT
	Rufinus	6	W, E, DAN
	Rufus	6	W, E, DAN
	Severus	5	IT
	Valerianus	5	IT, W

Tab. 3. Nume unice	*Tab. 4.* Nume rarissime
Anclarenius	Iustinus
Castenus	Lisinius
Corbulius	Maximus
Frisenius	Pilonius
Seximius	Proculus
Audeo	Verpidius
Appianusa	Urbius
Butes	Fuscinianus
Cimio	Potinianus
Dedalus	Pusinnus
Esurio	Rusticinus
Gora	Sisiata
Haemus	Summus
Iateimos	Villanus
Laurentianus	
Metrobianus	
Proteus	
Synda	
Tetula	
Turpilla	

Tab. 5

Principalele familii şi numărul membrilor lor

Lucii Aelii	1	Lucii Clodii	2	Caii Mettii	1
Publii Aelii	16	Lucii Coelii	1	Caii Octavii	1
Titii Ancharii	1	Marcii Cominii	1	Marcii Opellii	1
Sextii Annii	1	Titii Corbulii	1	Caii Petronii	1
Lucii Antistii	1	Marcii Cornelii	2	Sextii Pilonii	1
Caii Antonii	1	Quintii Cornelii	1	Marcii Pomponii	1
Lucii Antonii	7	Lucii Dasumii	1	Publii Pontii	1
Marcii Antonii	1	Caii Domitii	1	Marcii Procilii	10
Publii Antonii	1	Lucii Domitii	2	Caii Romanii	1
Quintii Antonii	1	Marcii Domitii	1	Caii Sentii	2
Lucii Apuleii	1	Ulpii ? Domitii	3	Aelii Septimii	2
Caii Aquilii	1	Publii Flaccinii	1	Manii Servii	1
Quintii Attii	1	Lucii Flavii	1	Caii Sextii	1
Sextii Attii	1	Titii Flavii	3	Caii Spedii	5
Ulpii ? Avilii	1	Aulii Frisenii	1	Marcii Suronii	1
Caii Aurelii	1	Lucii Grattii	1	Caii Titii	1
Marcii Aurelii	15	Quintii Ianuarii	1	Caii Togernii	1
Quintii Aurelii	2	Caii Iavolenii	1	Marcii Turranii	1
Titti Aurelii	3	Quintii Ingenuvii	1	Caii Valerii	6
Decimii Baebatii	1	Caii Iulii	15	Lucii Valerii	4
Marcii Bassii	1	Marcii Iulii	3	Marcii Valerii	1
Lucii Bononii	1	Quintii Iulii	2	Quintii Valerii	1
Caii Bovii	1	Titii Iulii	1	Sextii Valerii	2
Caii Caecilii	1	Caii Laberii	1	Titii Varenii	1
Marcii Calventii	1	Aurelii ? Laecanii	1	Caii Venetii	1
Lucii Cassii	2?	Titii Lisinii	1	Marcii Veponii	1
Publii Celsenii	1	Caii Longinii	1	Marcii Verpidii	1
iberii Claudii	2	Marcii Lucilii	1	Quintii Vibii	1
Titii Claudii	1	Aelii Macrinii	1	Marcii Ulpii	11
Caii Clodii	1	Quintii Manilii	1	Marcii Urbii	1

CONCLUZII

După cum este cunoscut, informaţiile izvoarelor literare referitoare la statutul şi structura populaţiei ulpiense oferă trei concluzii majore :

1. Ulpia Traiana, numită iniţial doar *Colonia Dacica* [36], a fost întemeiată [37] prin *deductio*, plasîndu-se deci dintru început în cea mai bună şi mai onorifică situaţie a oraşelor imperiului [38]

2. Ei i-a fost acordat, asemeni altor patru oraşe din Dacia, *ius Italicum* [39], ceea ce vădeşte calitatea corpului cetăţenesc al coloniei şi

[36] C. Daicoviciu, în RE, Suppl, XIV, 1974, col. 614; H. Daicoviciu, Tibiscus, 3, 1974, p. 101—104, deşi este posibil să fi avut acest nume chiar de la începuturi, ţinînd cont de raritatea epitetului imperial triumfal „*Dacica*” cf. H. Wolff, ActaMN, 13, 1976, p. 99—118, în special p. 109.

[37] Data întemeierii : toamna lui 106 sau primăvara lui 107 I. Piso, ActaMN, 19, 1982, p. 39—57.

[38] Aulus Gellius, *NoctAtt*, 16, 13, 4 *apud* H-G. Pflaum, Vestigia, 17, 1972, p. 62 şi n. 68.

[39] Despre *ius Italicum* în genere cf. E. Kornemann, în RE, IV/1, 1900, col. 578 sq.; A. von Premerstein, în RE, X/1, 1917, col. 1243 sq.; W. Langhammer. *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus municipales und der Decuriones*, Wiesbaden, 1973, p. 21; despre *ius Italicum* în Dacia, N. Gostar, AIIA Iaşi, 6, 1969, p. 128.

oferă indicii cu privire la intenţiile autorităţilor cuceritoare de a exploata intensiv resursele provinciei, situaţie în care era necesară forţă de muncă suplimentară [40].

3. Colonizarea a fost în primul rînd o acţiune oficială şi masivă, care s-a efectuat cu colonişti din toate părţile imperiului [41].

Urmărind în adîncime societatea Ulpiei Traiana, pe baza informaţiilor epigrafice, pot fi de asemenea stabilite cîteva concluzii în ceea ce priveşte obîrşia etnică şi zonele de provenienţă ale locuitorilor Sarmizegetusei.

1. Onomastica, deşi destul de variată, se constituie, prin raportul dintre persoanele cu *cognomina* latine şi cele cu *cognomina* non-latine (tab. 1) într-un argument lingvistic valoros în favoarea tezei latinităţii coloniştilor din oraş [42]. Cele cîteva nume unice (tab. 2) sau rarissime (tab. 3) reprezentînd doar $\simeq$ 7% din totalul de *cognomina* şi doar $\simeq$ 13% din totalul de gentilicii şi a căror etimologie este relativ uşor de depistat, nu par a duce, în cea mai mare parte, la concluzii asupra unei obîrşii autohtone a purtătorilor lor [43]. Absenţa totală a unor nume sigur dacice şi numărul redus (5) al persoanelor purtînd *cognomina* tracice nu reprezintă, după cum vom vedea, o dovadă peremptorie a absenţei cvasitotale a autohtonilor în capitala Daciei (v. mai jos, 4).

2. Din numărul total al persoanelor al căror loc de provenienţă l-am putut stabili, cu precizie sau cu aproximaţie, $\simeq$ 25% provin din IT, $\simeq$ 22% din DAN, $\simeq$ 18% din E şi cam tot atîţia din W; $\simeq$ 10% sînt presupuşi autohtoni şi doar $\simeq$ 3% provin din AF. Aceste proporţii contrazic oarecum afirmaţiile precedente, conform cărora numărul italicilor este precumpănitor [44] şi confirmă mai vechea aserţiune a lui Eutropius *(ex toto Orbe Romano)*, aserţiune care însă nu intră în contradicţie cu ideea, mai sus demonstrată, a latinităţii populaţiei. Pe zone de provenienţă, situaţia se prezintă astfel:

a. Din IT, zonă de provenienţă a acelor colonişti care vor alcătui la Ulpia Traiana o bună parte a aristocraţiei municipale [45], cea mai mare parte a imigranţilor vin din N/IT (Aquileia, Verona), arie recunoscută ca

[40] Despre motivul acordării dreptului italic Sarmizegetusei cf. N. Gostar, *op. cit.*, şi n. 59; Trynkowski, ActaMN, 13, 1976, p. 86; H. Daicoviciu, ActaMN, 21, 1984 p. 84.

[41] Eutropius, VIII, 6 cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 83.

[42] Acest raport este comparabil cu cel stabilit la nivelul întregii provincii de I. I. Russu, în *Colloq.*, 1975, p. 356 sq. Epigrafic, latinitatea este dovedită şi de numărul covîrşitor de inscripţii în latină, precum şi de limba latină din aceste inscripţii. Dealtfel, ridicarea unei epigrafe în greacă la Ulpia Traiana este indiciul unei culturi de sorginte greacă şi nu a unei provenienţe greco-orientale I. Piso, ZPE, 90, 1983, p. 242.

[43] Poate doar în cazul A(elici?) Tetula, cf. I. I. Russu, AISC, 4, 1941—1943, p. 214; al Castenei Nice, al lui T. Corbulius Priscianus şi al lui M. Ulp. Fuscinianus, cu un *cognomen* neobişnuit, derivat din Fuscinus şi care mai apare o singură dată, la Roma, CIL, VI, 32917: I? *VL. FVSCINIAN(us).*

[44] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 254 cf. şi V. Branga, *op. cit.*

[45] Vezi partea a doua a studiului.

teritoriu de recrutare pentru legiunile participante la campaniile dacice [46] și cu care orașul continuă să păstreze legături și în sec. III [47].

b. Din DAN, de asemenea teritoriu de recrutare pentru soldații care au participat la cucerirea Daciei [48], cei mai mulți coloniști sosesc din M (Viminacium) și, mai puțini, din DL (Aequum, Salona ?), P (Aquincum ?, Siscia ?), N (Virunum) și BK (?).

c. W, care furnizează o masă mult mai eterogenă — din punct de vedere al statutului social — de coloniști, este zona cea mai dificil de cercetat, onomastica celtică sau celtică latinizată fiind prea puțin diferențiată pe provincii. Astfel încît, cu excepția cîtorva personaje din HI (Antiquaria, Illiberis ?) și a cîtorva peregrini comercianți din Augusta Treverorum este de cele mai multe ori imposibil să precizăm cu exactitate zonele de proveniență ale coloniștilor.

d. Din E, de unde vin, în general, persoane de condiție socială modestă [49]; Syria se află pe primul loc (în special Palmyra), urmată de Asia Mică (Pergamon, Tavium).

e. Africanii [50] reprezintă un număr redus în componența populației ulpiense, prezența lor fiind semnalată doar din veacul al III-lea (v. 3 c).

3. O repartiție a zonelor de proveniență pe axa timpului ne oferă următoarele constatări (tab. 6).

a. Știm prea puțin despre primul val de coloniști aduși de Traian la Sarmizegetusa, deoarece, din totalul inscripțiilor databile, doar 16 pot fi încadrate la începutul sec. II.

b. Se observă că, față de situația generală, prezentată la punctul 2, în prima etapă de colonizare, pînă la Antoninus Pius, proporția este diferită, numărul celor provenind din IT fiind cu mult mai mare, la fel și cel al imigranților din DAN ($\simeq$ 40% fiecare), restul fiind din W și unul singur posibil autohton. Situația este firească, deoarece Ulpia Traiana a fost inițial colonizată cu veterani ale căror locuri de baștină sînt tocmai cele menționate : IT, DAN. Unele dintre familiile de la începutul sec. II se regăsesc și în sec. III : Lucii Antonii, Titii Flavii, Caii Iulii, Marcii Procilii, Valerii, purtătorii lor făcînd parte, pînă la sfîrșitul orașului, din aristocra-

[46] D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei*, Cluj-Napoca, 1983, p. 78 sq., 182 ; V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1985, p. 130. Menționăm însă, în legătură cu cele expuse la Metodologic, 2.2, că N/IT nu este o regiune relevantă pentru etnia militarilor recrutați de aici, deoarece este o zonă de mixaj etnic cf. E. Birley, în *Roman Britain and the Roman Army*, 1961, p. 104—125, respectiv 154—172.

[47] De pildă, legăturile Cominii-lor și ale Varenii-lor, J. Trynkowski, Przeglad Historiczny, 56, 1965, 3, p. 369—387 sau ale familiei de Publii Aelii, H. Daicoviciu — I. Piso, *Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine. (Constantza 9—15 sept. 1977)*, București, 1977 p. 75—78.

[48] D. Benea, *op. cit.*, p. 80 sq., 182, 184.

[49] Despre orientalii din Dacia, I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 167—180 și concluziile generale ale aceluiași autor, în *Collq.*, 1975, p. 361.

[50] Despre africanii din Dacia, S. Sanie, CI, Iași, 12—13, 1981—1982, p. 299—305. Penetrarea africanilor este însoțită și de apariția unor culte specifice, ca acela al lui Caelestis Virgo IDR, III/2, 17 cf. S. Sanie, *loc. cit.*

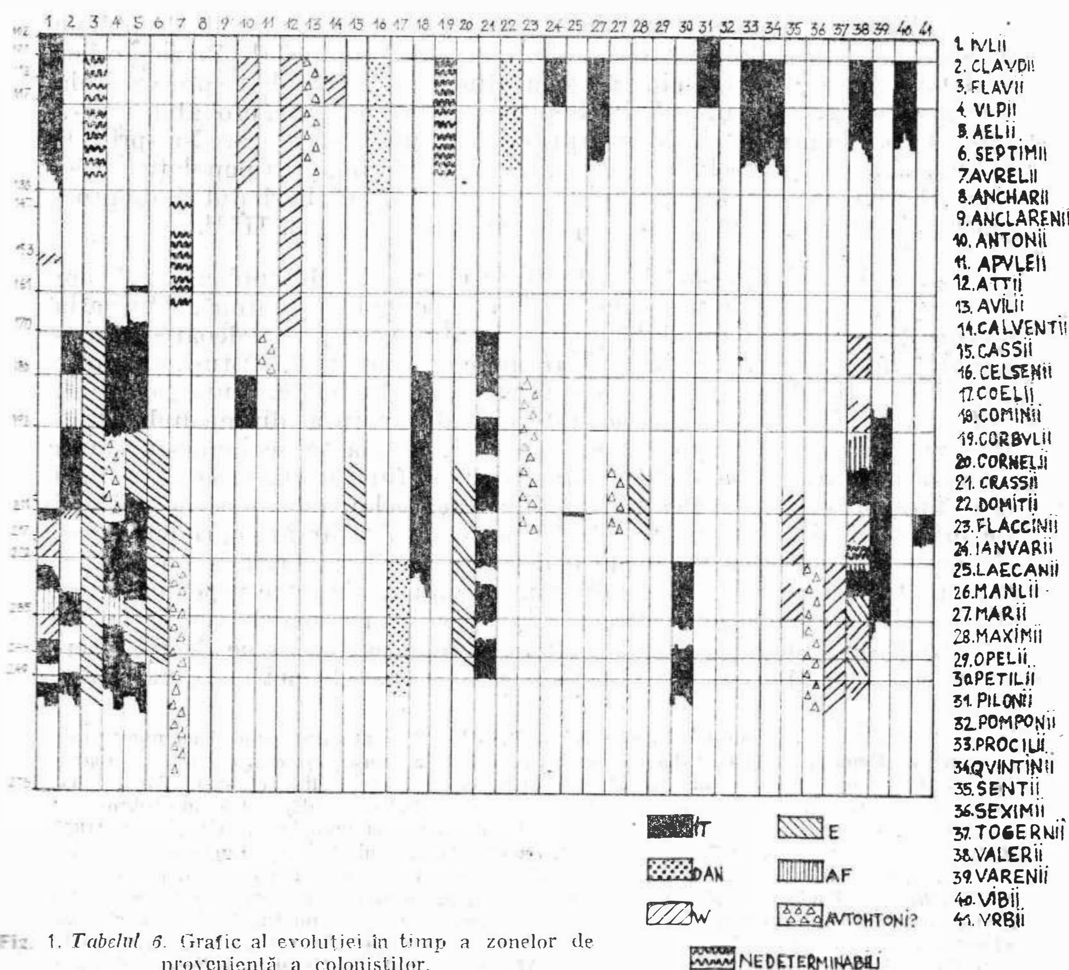

Fig. 1. *Tabelul 6*. Grafic al evoluţiei în timp a zonelor de proveniență a coloniştilor.

ţia conducătoare. Totuşi, alte nume dispar în veacul al treilea: Sex. Attius, Ulpius Avillius, P. Celsenius, T. Corbulius, Q. Manlius, Q. Vibius ş.a.

c. Proporţia locuitorilor provenind din diferite regiuni ale imperiului se modifică simţitor în detrimentul italicilor începind cu sfîrşitul sec. II. Căci, dacă socotim că unele dintre marile familii cunoscute acum sînt venite la Ulpia Traiana de la începuturile coloniei (Publii Aelii, Antonii, Cominii, Varenii, Ulpii) rămîn doar cîteva familii care par a fi venit din IT cel mai devreme după mijlocul sec. II : Claudii, Crassii, Petilii, Pomponii, Urbii şi, din cîte cunoaştem pînă acum, ele nu par a fi jucat un rol oarecare în viaţa oraşului. Creşte în schimb numărul celor veniţi din E, mai ales al palmyrenilor ; tot acum sînt semnalaţi şi primii colonişti din AF, veniţi

direct din provinciile din sudul Mediteranei sau ca și familii de obîrșie africană, stabilite deja de cîtva timp în alte provincii [51]. Prezența lor, deși redusă, este un indiciu că noua afluență de coloniști spre capitala Daciei este legată de numele lui Septimius Severus, care, probabil, nu s-a limitat doar la acordarea de favoruri orașelor provinciei [52] care l-a sprijinit în timpul războaielor civile [53], ci s-a îngrijit și de înnoirea populației acestora. O asemenea ipoteză ar explica și ar fi susținută, la rîndul ei, de prosperitatea economică a Daciei în primele decenii ale sec. III [54].

4. Aplicînd criteriile de delimitare expuse la Metodologie, 2.7, am presupus un număr de persoane ca fiind de obîrșie autohtonă. Afirmația noastră nu se dorește absolută pentru fiecare caz în parte, deoarece argumentele invocate sînt indirecte, iar metoda, statistică. Totuși, în unele cazuri, pot fi aduse argumente suplimentare. De pildă, Aur. Ingenuus, *miles leg. XIII G. Antoninianae*, este probabil recrutat din mediul autohton, practică generalizată la acea epocă [55]. Mama sa se numește Maria Secundina, atît *nomen*-ul cît și *cognomen*-ul ei fiind utilizate de către daci din afara provinciei [56]. Dealtfel, majoritatea celor presupuși de noi a fi de origine dacică sînt fie femei, fie persoane fără însărcinări publice [57]. Prezența autohtonilor în corpul cetățenesc al Ulpiei Traiana nu este un fapt ieșit din comun [58]. Dacă realizăm o comparație între raportul dintre persoanele cu *cognomina* vestice (adică celtice) și persoanele venite din W, indiferent de numele pe care îl poartă, pe de o parte, iar pe de alta persoane cu *cognomina* tracice și persoane presupuse de noi a fi autohtone,

[51] Cum pare a fi familia din epitaful IDR, III/2, 379, ai cărei membri au nume tipic africane, ca Bonosa, cf. H-G. Pflaum, *op. cit.*, p. 320, și S. Sanie, *op. cit.*, p. 301, sau foarte larg răspîndite în AF, ca Victor. Alți africani ar putea fi : Caec. Felix, cf. un C. Caec. Felix, *Bisica oriundus*, CIL, VIII, 2586, PIR², II, 45 ; P. Caec. Felix, *AnnÉp*, 1938, 46 (Takrouna) ; L. Caec. Felix, *AnnÉp*, 1973, 638 (Lambaesis). Cl. Saturninus cu omonimi în CIL, VIII, 21877 27611, AnnÉp, 1922, 63, 1957, 63, 1958, 132. Familia lui L. Ant. Priscus, Lucii Antonii fiind foarte numeroși în AF, CIL, VIII, p. 7 sq. (34), deși există și-n HI, CIL, VII, p. 717 (16) și IT (18). Familia lui L. Val. Rufus, cf. CIL, VIII, p. 68 unde sînt menționate trei familii de Lucii Valerii Rufi, precum și frecvența unor *cognomina* pe care le poartă. M. Ulp. Marteialis, al cărui *cognomen*, derivat din Martialis, apare o singură dată, în AF, CIL, VIII, 6239 (poate și-n HI?, CIL, II, 3673 : Marte...). Umbria Africana și fiul său Umbrius Villanus, al căror *nomen* apare mai rar, cu excepția IT (cca. 50) și, mai ales, a AF (peste 120).

[52] Ridicarea unor așezări — Dierna?, Apulum, Potaissa, Porolissum — la rangul de *municipium* și a altora — Romula?, Drobeta, Potaissa — la cel de *colonia* este unanim cunoscută

[53] Atitudinea împăratului se justifică prin ajutorul acordat de Dacia, prin Q. Aur. Polus Terentianus, la ascensiunea lui Septimius Severus cf. G. Alföldy, BJb, 168, 1968, p. 135 ; A. R. Birley, BJb, 169, 1969, p. 267 ; idem, *Septimius Severus, the African emperor*, Londra, 1971, p. 135, 338.

[54] M. Macrea, *op. cit.*, p. 298, 300, 318 sq. etc.

[55] Despre soldații autohtoni recrutați în *leg.* XIII *G.* v. M. Moga, *op. cit.*, p. 131.

[56] C. *Marius* Gemellinus, *natus Dacus*, *eq. sing.* CIL, VI, 3277 cf. I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, București, 1980, p. 42 și Iul. Secundinus, *natione Dacus*, CIL, VI, 2495 cf. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 40.

[57] Ael. Antonia, Ael. Primitiva, P. Ael. Iulianus, C. Aquilius Dimitianus, Ulp. Avillius Florentinus, Aur. Dexter, M. Aur. Florentinus, Aur. Mucianus, Castena Nice, P. Flaccinius Felix, Maxima Butes, Servillia Primitiva, Seximia Hermione.

[58] În teritoriul rural al capitalei Daciei romane este atestată necropola daco-romană de la Cinciș cf. D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, București, 1980, *passim*. iar pe teritoriul metropolei a fost depistat material arheologic de factură dacică : fibule cf. D. Alicu — S. Cociș, Apulum, 25 sub tipar și ceramică A. Ardeț, *Ceramica dacică de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, comunicare ținută la sesiunea Muzeului de istorie din Deva, 1987.

apropierea este evidentă (0,23 în primul caz, 0, 13 în al doilea) pe cînd raportul dintre persoanele cu *cognomina* estice (grecești, semitice, asianice) și persoanele venite din E este mult mai mare (2,25). Putem presupune deci că, în capitala Daciei, ca și-n alte orașe ale provinciei, au pătruns treptat, pe măsura normalizării relațiilor dintre învinși și învingători, elemente ale populației dacice, fie ca urmași ai unor fruntași daci, încetățeniți de Hadrian, fie ca persoane de origine socială mai modestă, venite din mediul rural unde existența lor este probată de mărturii diverse. Procesul penetrării autohtonilor, început probabil sub Hadrian, se intensifică spre sfîrșitul sec. II și, mai cu seamă odată cu *Constitutio Antoniniana* (v. tab. 6) (fig. 1). În această perioadă, cînd raporturile dintre populația supusă și cea cuceritoare se transformă, căpătînd o nuanță socială, nu etnică [59], o seamă de persoane de obîrșie dacică, camuflate deja de onomastica latină și de modul de viață roman, își croiesc drum spre ierarhia municipală, unde ajung chiar să ocupe funcții publice.

THE POPULATION FROM ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (I)

ABSTRACT

This paper constitutes the first part of a study concerning the population of the roman capital of Dacia, namely the one which deals with its ethnical structures (this term was preffered by the author, because it includes the onomastic as well as the origin and the areas where the colonists proceeded from, the two things being not always similar). The paper is conceived as follows :

I. A methodological introduction which contains the methods of establishing the areas of prevenance of the ulpian persons, the most important being the one by which the author realised a rigorous territorial repartization of names — *gentilicia* and *cognomina* — in the entire Empire ; the result was the obtainment of a specificity of meny of them for a province or even more restraint areas, which indicates a center of spreading of the bearers of those names (statistical method).

II. The analysed material : six tabels of names, and a graph of the evolution in time of the areas of provenance of the colonists for the Dacian metropole.

III. Final conclusions, which analyse the areas of provenance establishing general proportions (Italy 25%, danubian area 22%, eastern and western provinces 18% each, african provinces 3%) and also in time (the begining of the 2nd century : 40% Italy, 40% danubian region ; end of the 2nd century and 3rd century : the encreasing of the eastern colonists and the apparition of the africans). The author comments then upon the presence of the native people ($\simeq$ 10%, presence certified by a sum of indirect indications (I Methodology, 2.7.a—e), and which leads to the conclusion that gradually the relationship between conquered and conquerer changed, so that, by the end of the 2nd century they get a social colour. The ethnical

[59] M. Macrea, *op. cit.*, p. 269 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 87.

mixture, asserted by litterary sources and which does not cancel the latinity of the ulpian people (see Conclusions 1 : onomastic) is a phenomenon which is confirmed by epigraphical evidence, and it will be followed by a social homogeneity in which the criterion will be constituted by the economical power and not by ethnical origin or even purity of „caste" (for a detailed analyse see the second part of the study : social and political structures).

EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. *Tabel 6.* Graph of the evolution in time of the origin of the colonists.

ABREVIERI

ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin—New-York.
AAASH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapesta.
BJb	Bonner Jahrbuch, Bonn.
EEAHA	Louis Leschi, Etudes d'épigraphie, d'archéologie et d'histoire africaines, Paris, 1957.
H	Holder A., Alt — celtischen Sprachschatz, Leipzig, 1896—1914.
IGLS	Inscriptions grecques et latines de la Syrie, edd. L. Jalabert — R. Mouterde — — J. P. Rey - Coquais, Paris.
ILA	Inscriptions latines d'Afrique (Tripolitaine, Tunis, Maroc), edd. R. Cagnat — A. Merlin, Paris, 1923.
ILER	Inscriptiones latinas de l'Espagna romana, Barcelona, 1971.
ILT	A. Merlin, Inscriptions latines de la Tunisie, P.U.F., Paris, 1941.
ILTG	Inscriptions latines des Trois Gaules.
IMS	Miroslava Mirković — Slobodan Dušanić, Inscriptions de la Mésie Superieure, Beograd, 1976 (vol. I).
IRT	The inscriptions of Roman Tripolitania, ed. by J. M. Reynolds — J. B. Ward-Perkins, London & Rome, 1952.
ISM	Inscripțiile din Scythia Minor, grecești și latine, (vol. I, II).
K	Iiro Kajanto, The latin Cognomina, Helsinki-Helsingfors, 1965.
Pape	Pape, W., Wörterbuch der griechischen Eigennamen[2], vol. 1—2, Braunschweig, 1863—1870.
RIB	R. G. Collingwood — R. P. Wright, The Roman inscriptions of Britain, Oxford, 1965 (vol. I).
RISch	Gerold Walser, Römische Inscriften in der Schweiz, Berna, 1979—1980 (vol. 1—3).
RISt	Ekkehard Weber, Die römerzeitliche Inschriften aus Steiermark Graz, 1969.
RIU	Barkoczy, L.-Mocsy, A., Die römische Inschriften Ungarns, Budapest, (vol. 1—3).
Sch	W. Schulze, Zur Geschichte lateinischer Eigennamen, in Abhandlungen der Königlichen Geselschaft und Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Neue Folge, Band V 5, Berlin, 1933.
Zgusta 1	L. Zgusta, Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste, Praha, 1955.
Zgusta 2	L. Zgusta, Kleinasiatischen Personennamen, Prag, 1964.

UN COMPLEX FUNERAR DESCOPERIT ÎN NECROPOLA CARPICĂ DE LA DĂMIENEȘTI, JUD. BACĂU

de IOAN MITREA

Semnalată în toamna anului 1976, cu prilejul unor lucrări de interes gospodăresc, necropola carpică de la Dămienești, jud. Bacău[1], a făcut obiectul unor cercetări sistematice în anii 1983–1986.

Cercetările arheologice cu caracter de salvare[2] au dovedit că în punctul „La Tomiță", situat la cca 100 m de marginea de est a satului Dămienești, com. Dămienești, jud. Bacău, se află o necropolă plană, birituală, care a aparținut unei comunități de daci liberi din apropiere.

Prin săpăturile efectuate în anii 1983–1986, la care se adaugă și descoperirile fortuite, recuperate în 1976, au fost dezvelite în total 68 de morminte, dintre care 67 de morminte de incinerație și un mormînt de înhumație. Din cele 67 de morminte de incinerație 62 aparțin categoriei de morminte de incinerație în urne, cu sau fără capac, iar 5 categoriei de morminte de incinerație în groapă simplă, fără urne.

În necropola de la Dămienești s-au descoperit trei morminte de incinerație cu cîte două urne (M_{20}, M_{33} și M_{56}). Asemenea morminte, cu cîte două urne, s-au mai descoperit și în alte necropole carpice, ca de exemplu la Oncești, jud. Bacău[3]. Morminte cu două sau chiar trei urne s-au întîlnit și în necropole din Dacia romană, de exemplu la Locusteni[4].

La Dămienești, în campania din 1984, s-a descoperit un complex funerar conținînd cinci urne de incinerație cu capac. Un asemenea complex funerar, unic pînă acum în aria culturii carpice din sec. II–III, merită o atenție specială, respectiv o tratare aparte, ceea ce ne și propunem în cele ce urmează.

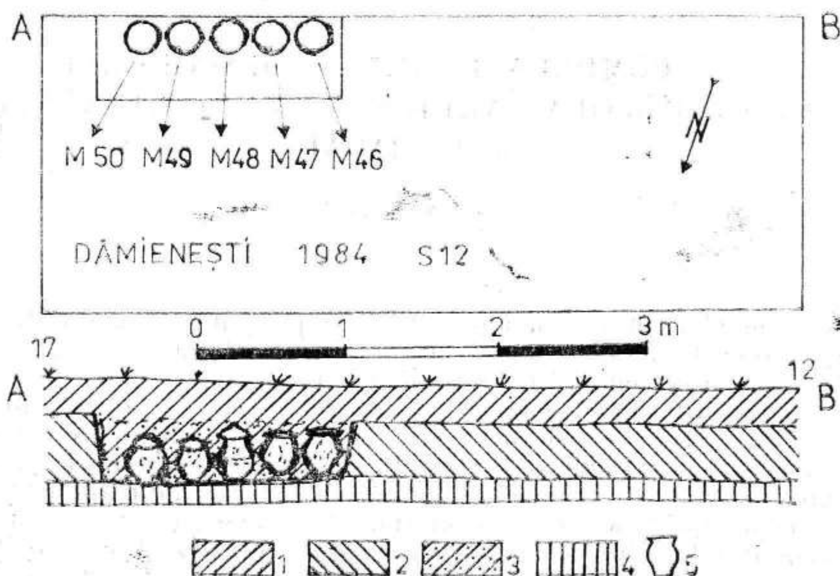
Complexul funerar, format din cinci urne de incinerație, a fost descoperit lîngă peretele de sud al secțiunii S_{12} (fig. 1/1–2). Groapa în care au fost depuse urnele era situată între metrii 15 și 17, avînd axul lung pe direcția vest–est. În secțiune transversală groapa avea o formă trapezoidală, cu latura mică la bază, măsurînd 0,55 m.

[1] I. Mitrea, Carpica, 14, 1982, p. 65–79.

[2] Rezultatele săpăturilor arheologice, din anii 1983–1986. sînt inedite.

[3] Cercetările în necropola de la Oncești, jud. Bacău, au fost efectuate începînd din 1984. Rezultatele sînt inedite. La Oncești M_1 și M_{61}, au avut cîte două urne.

[4] Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 55, menționează că „în patru cazuri s-au găsit în același mormînt două urne (M_{13}, M_{30}, M_{76}, M_{104}) și într-un caz trei urne în același mormînt (M_{81})".

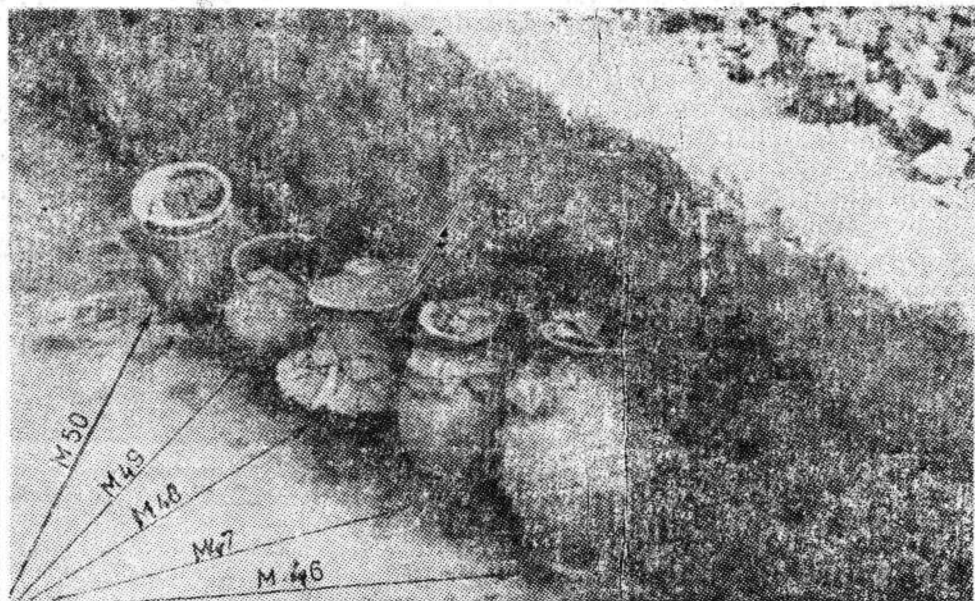

Fig. 1. Dămienești. Complexul funerar carpic (1—2). 1 sol vegetal; 2 sol cenușiu; 3 pămînt purtat; 4 sol argilos; 5 urnă.

Urnele au fost așezate in groapă pe aceeași direcție (fig. 1/1—2), de la vest la est[5], începînd cu M_{46} și continuînd cu M_{47}, M_{48}, M_{49} și respectiv M_{50}. Marginea urnei M_{46} era la 15,07 m de la capătul vestic al secțiunii, iar marginea dinspre est a urnei M_{50} era la 16,50 m. Distanța intre două urne era foarte mică[6]. Fundul gropii era aproximativ orizontal. Baza urnei M_{46} se afla la —0,63 m față de nivelul actual de călcare, iar urna M_{50} avea fundul la — 0,70 m. Pămîntul din umplutura gropii, inclusiv cel din spațiul dintre urne, avea aceeași compoziție.

Situarea celor cinci urne in aceeași groapă, pe aceeași direcție și aproximativ la aceeași adîncime, precum și constatarea că in nici un caz depunerea unei urne nu a deranjat urna sau urnele alăturate, ne determină să conchidem că toate cele cinci urne au fost îngropate odată, întregul ansamblu constituindu-se într-un complex funerar, aparținînd, probabil, unor indivizi înrudiți sau chiar din aceeași familie[7].

În fiecare caz resturile scheletului incinerat au fost depuse în cîte o urnă cu capac. În urnele la care capacul nu a fost deranjat s-au găsit mai multe oase. Astfel, urna M_{48}, la care capacul s-a găsit nederanjat, in poziția fixată la depunerea in groapă (fig. 1/2) era aproape plină cu oase. În urnele M_{46} și M_{47} s-au găsit oase pe cca 2/3 din înălțimea vasului, în timp ce în M_{49} și M_{50} s-au găsit oase pe cca 1/2 din inălțime. Se confirmă și în acest caz observația, făcută și in alte necropole carpice, că la urnele cu capace și mai ales la cele cu capacele nederanjate, resturile de oase s-au păstrat mai bine[8]. Toate capacele au fost așezate pe urne cu gura in jos. Cu excepția unuia, de la M_{48}, capacele s-au găsit sparte, presate în gura urnelor (fig. 1/2).

S-a constatat, și în cazul mormintelor din acest complex, că resturile de la rugul de incinerare erau depuse în urne într-o oarecare ordine. Fragmentele de craniu și bucățile de oase mai mari s-au găsit spre fundul urnelor, iar în partea superioară a umpluturii predominau oasele mici ámestecate cu cenușă, cărbuni și pămînt. Între oasele situate spre mijlocul și spre baza urnelor s-au găsit și majoritatea obiectelor de inventar ce au aparținut defunctului. Acest adevărat ritual al depunerii resturilor de la rugul de incinerare în urne este cunoscut prin observațiile făcute în mai multe din necropolele carpice[9].

Descrierea mormintelor

Mormîntul 46. Resturile de la incinerarea unei femei au fost depuse într-o urnă, de dimensiuni mari, lucrată la roată din pastă fină, cenușie.

[5] Am dedus că urnele au fost așezate în groapă de la vest la est, întrucît urna M_{46} era aproape lipită de peretele vestic al gropii, în vreme ce între ultima urnă (M_{50}) și capătul estic al gropii mai rămînea destul spațiu liber (fig. 1/1).

[6] Urnele erau foarte apropiate, aproape lipite, distanța între urna M_{46} și urna M_{47} era de 3 cm; între M_{47} și M_{48} de 4 cm; între M_{48} și M_{49} de 6 cm; între M_{49} și M_{50} de 4 cm.

[7] Expertiza antropologică efectuată de N. Mirițoiu a dovedit că este vorba de mormintele a cinci indivizi, trei de sex feminin (M_{46}, M_{47} și M_{48}) și doi copii (M_{49} și M_{50}). Resturile incinerate de la fiecare individ au fost depuse în cîte o urnă separat. Cf. expertiza antropologică in Anexă, p. 394 și urm.

[8] Gh. Bichir, *Cultura carpică,* București, 1973, p. 31. Este evident însă că în cazul mormintelor M_{49} și M_{50} de la Dămienești, cantitatea mică de oase se explică prin faptul că în aceste urne, așa cum a dovedit expertiza antropologică, au fost depuse resturile de la incinerarea unor copii.

[9] *Ibidem.*

Corpul urnei este ovoidal, avînd diametrul maxim la jumătatea înălțimii. Buza vasului este întoarsă în afară, aproape orizontal. Fundul este inelar. Sub buză urna prezintă o nervură, iar pe mijlocul corpului cîteva striuri orizontale. Dimensiuni : I 0,36 m ; Dg 0,146 m ; Df 0,105 m (fig. 2/1). Drept capac a avut un castron cenușiu de formă ușor tronconică, lucrat la roată din pastă fină. Buza castronului este îngroșată și oblică în exterior. Fundul este inelar. Dimensiuni : I 0,095 m ; Dg 0,205 m ; Df 0,070 m (fig. 2/6). În urnă, printre oase s-au găsit numeroase obiecte (fig. 3/1—21). În M_{46} s-a găsit cel mai bogat inventar, aflat într-un mormînt, din întreaga necropolă de la Dămienești și în general din aria necropolelor carpice[10]. Menționăm, în primul rînd, doi cercei din argint lucrați în tehnica filigranului, de tipul celor circulari, cu placă (fig. 3/1—2). În cazul ambelor bijuterii, protuberanța mare din centrul plăcii, precum și granulele înconjurătoare au fost placate cu foiță de aur. Alături de aceste două piese, deosebit de interesante, menționăm : o perlă în formă de butoiaș, lucrată din argint în tehnica filigranului, păstrată fragmentar (fig. 3/3) ; un pandantiv în formă de coșuleț, tot din argint,lucrat în aceeași tehnică a filigranului (fig. 3/4) ; o fibulă din bronz, cu arcul ușor curbat, capul trompetiform, resortul bilateral mare, piciorul terminat printr-un buton (fig. 3/14) ; cinci inele, dintre care unul din argint, avînd capetele petrecute și răsucite (fig. 3/5) și patru din bronz (fig. 3/8—11), folosite probabil drept cercei ; un fragment de lănțișor dintr-o sîrmă subțire din bronz, răsucită, avînd la capăt o buclă (fig. 3/13) ; o clamă mică din bronz ; mai multe perle, din care 3 din calcedoniu (fig. 3/16, 17, 19), una din coral, și 19 din sticlă albă, roșie și albastră, de diferite forme (fig. 3/6, 7, 12, 15, 18, 20, 21). Se remarcă o perlă din sticlă albastră, cu „ochi" realizați prin incrustații cu alb și negru (fig. 3/20).

Mormîntul 47. Este situat la est de M_{46}, foarte aproape de acesta (fig. 1/1—2). Urna, de dimensiuni relativ mari, este lucrată la roată, din pastă cenușie. Are o formă ovoidală, corpul bombat, diametrul maxim aproximativ la mijlocul înălțimii. Buza este trasă în afară aproape orizontal. Fundul este inelar. Sub buză prezintă o nervură. Dimensiuni : I 0,330 m ; Dg 0,140 m ; Df 0,098 m (fig. 2/10). Urna a fost acoperită cu un castron, lucrat la roată, cărămiziu, de formă ușor bitronconică, avînd buza răsfrîntă, fundul inelar. Dimensiuni : I 0,079 m ;Dg 0,160 m ; Df 0,054 m (fig. 2/5).

Între oasele incinerate din urnă, aparținînd unei femei, s-au găsit patru mărgele albe, din sticlă, tubulare (fig. 4/3—6), cîteva fragmente din mărgele de sticlă colorată și o fibulă din fier, puternic corodată, de tipul celor cu arcul ușor curbat și lățit înspre resort, avînd capătul piciorului rupt (fig. 4/2).

Mormîntul 48. Aparține unei femei. Urna, situată la est de M_{47}, este lucrată la roată, din pastă fină, cenușie. Are o formă bitronconică, diametrul maxim la cca. 1/3 de la bază. Buza este răsfrîntă orizontal și fundul inelar. Sub buză urna are o nervură. Dimensiuni : I 0,355 m ; Dg 0,186 m ; Df 0,114 m (fig. 2/7). Această urnă a fost acoperită cu un capac emisferic cu butonul scund, marginea de acoperire orizontală și gardina pentru

[10] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 30—36.

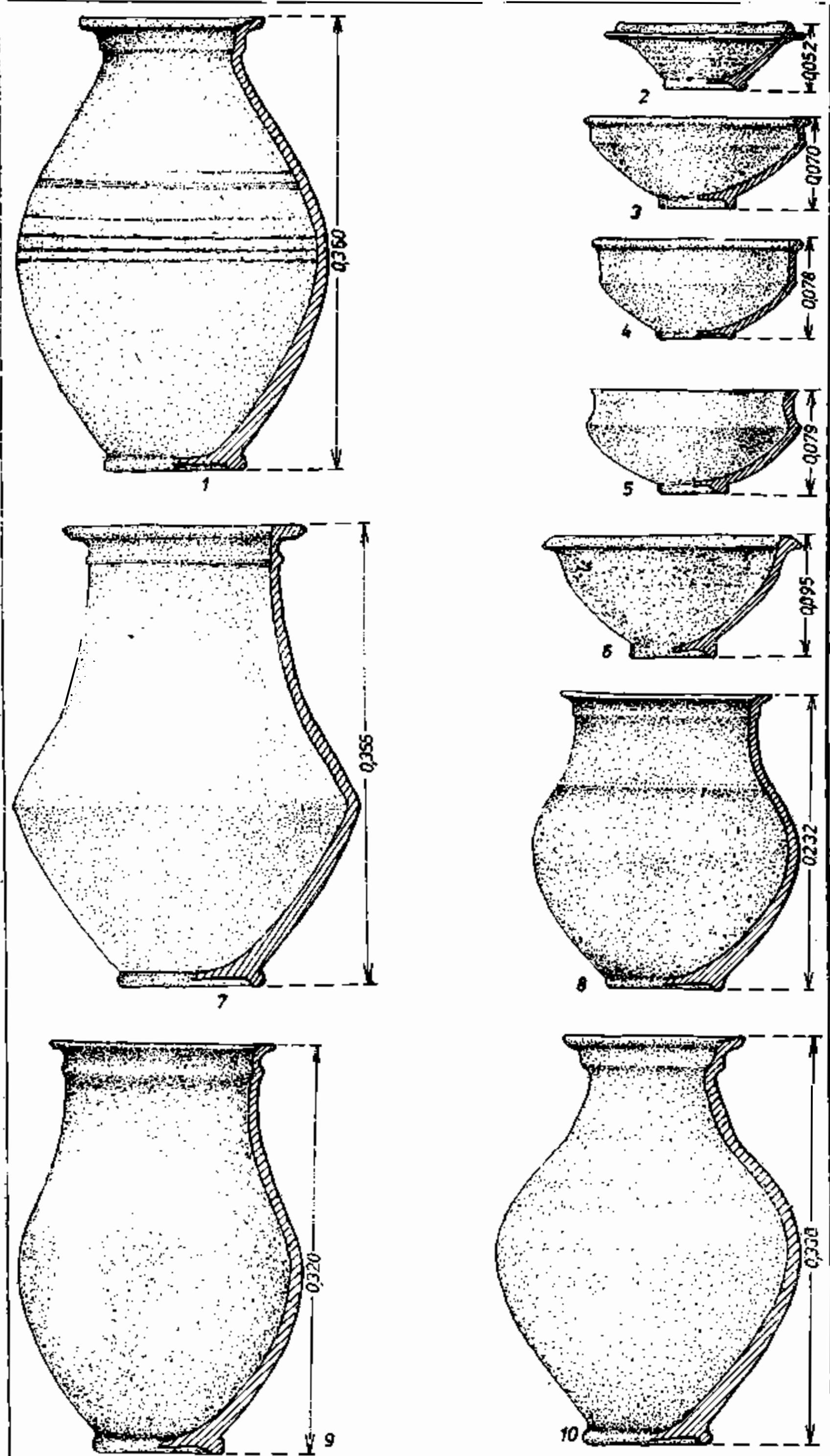

Fig. 2. Dămieneşti. Urne şi capace: 1, 6 din M_{46}; 5, 10 din M_{47}; 2, 7 din M_{48}; 3,8 din M_{49} şi 4, 9 din M_{50}.

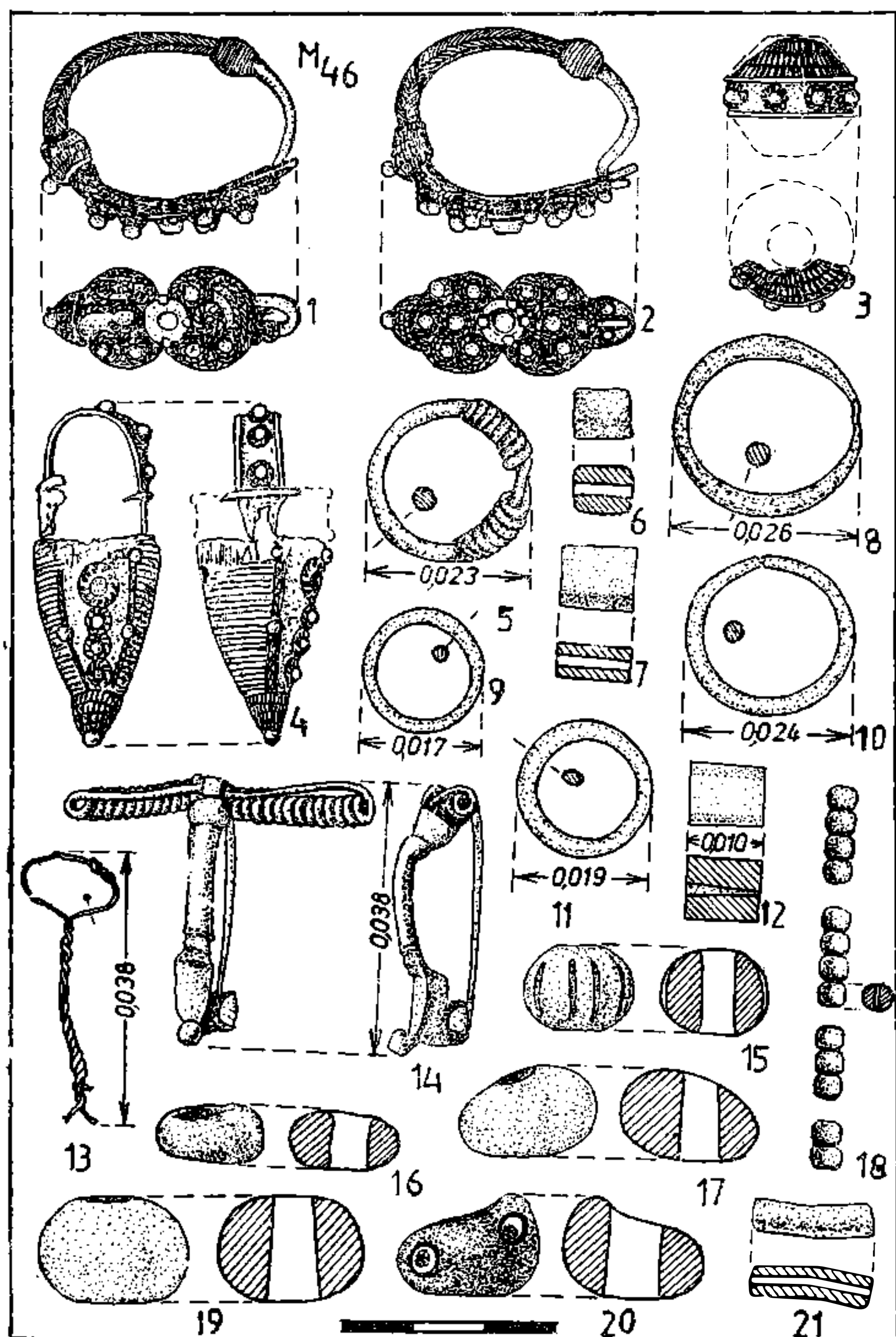

Fig. 3. Dămieneşti. Inventarul găsit în M_{46}.

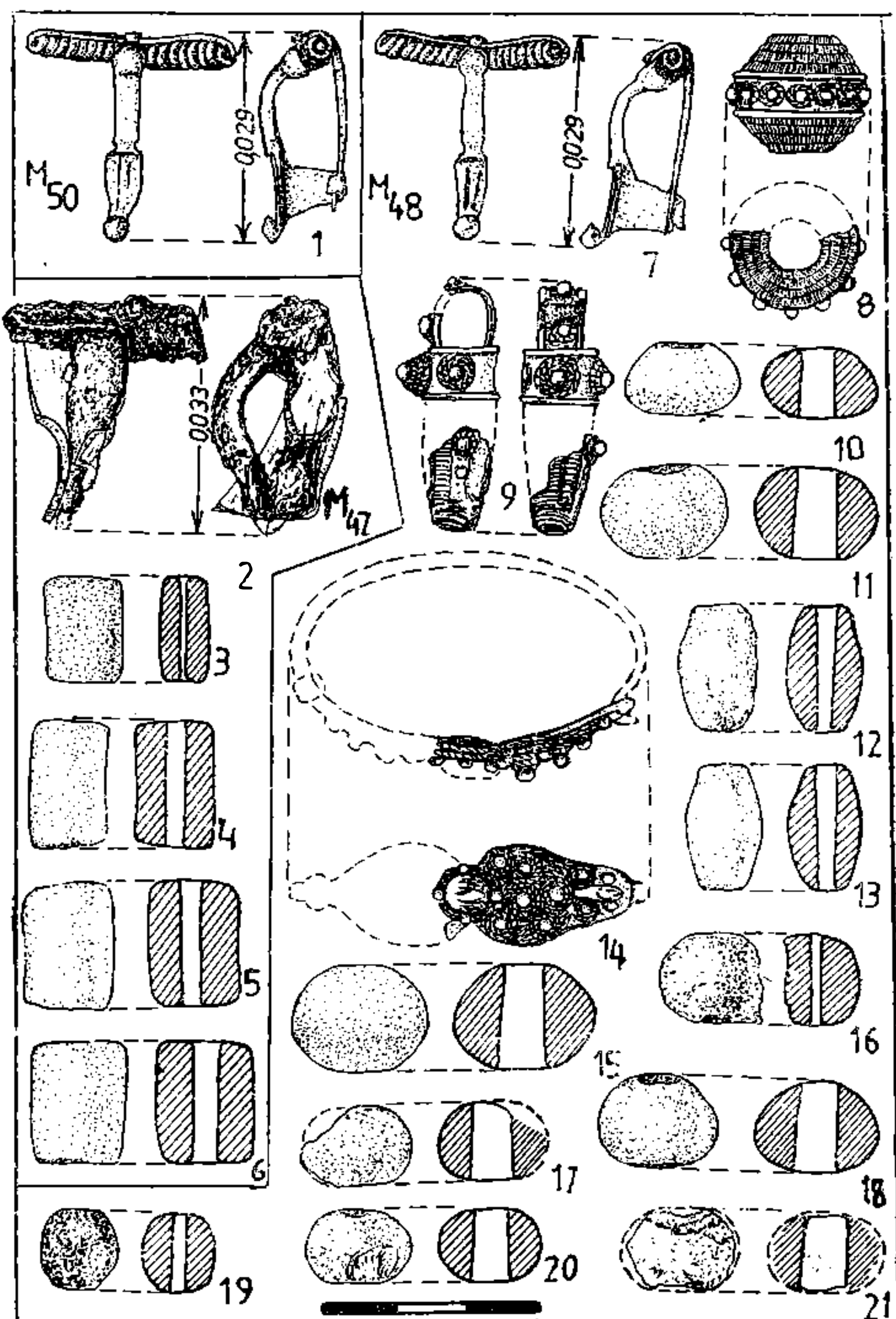

Fig. 4. Dămieneşti. Inventarul mormintelor M_{47} (2—6); M_{48} (7—21) și M_{50} (1).

fixat verticală. Partea superioară a butonului este concavă. Pe fața superioară a capacului au fost executate cîteva nervuri. A fost lucrat la roată, din pastă cenușie. Dimensiuni : I 0,052 m ; Dg 0,130 m ; D butonului 0,065 m (fig. 2/2). Și în M_{48} s-a găsit un inventar bogat (fig. 4/7—21). Din categoria accesoriilor pentru veșminte menționăm o fibulă din bronz, cu arcul ușor curbat, capul trompetiform, portagrafa mare, piciorul terminat printr-un buton, iar la punctul de intîlnire al arcului cu piciorul prezintă un prag (fig. 4/7). Din categoria pieselor de podoabă fac parte cîteva bijuterii : un cercel fragmentar, din argint filigranat, cu placă romboidală (fig. 4/14) ; un pandantiv coșuleț, din argint filigranat, păstrat fragmentar (fig. 4/9) și o perlă în formă de butoiaș, lucrată tot din argint, în tehnica filigranului (fig. 4/8). La acestea se adaugă opt mărgele ovoidale, din calcedoniu, întregi (fig. 4/10, 11, 15, 18, 20, 21) sau ușor deteriorate (fig. 4/16, 17), precum și trei mărgele albe din sticlă, de formă aproximativ bitronconică (fig. 4/12, 13, 19).

Mormîntul 49. Situat la est de M_{48}, conține resturile incinerate ale unui copil. Urna, cenușie, de mici dimensiuni, a fost lucrată la roată. Are o formă ovoidală, corpul bombat, gura relativ largă, buza răsfrîntă în afară. Sub buză și pe umăr prezintă nervuri în relief. Fundul este inelar. Dimensiuni : I 0,232 m ; Dg 0,168 m ; Df 0,09 m (fig. 2/8). Peste urnă a fost așezat, drept capac, un castron, lucrat la roată, de culoare cenușie. Are o formă ușor bitronconică, buza îngroșată, puțin trasă în afară, iar fundul inelar. Dimensiuni : I 0,070 m ; Dg 0,177 m ; Df 0,058 m (fig.2/3). În urnă în afară de puține oase incinerate, puternic calcinate, pigmenți de cărbuni și cenușă, nu s-au găsit obiecte de inventar.

Mormîntul 50. Este ultimul mormînt din complexul funerar. Conține resturile incinerate ale unui copil. Urna, lucrată la roată, de culoare cenușie, este relativ înaltă, ovoidală. Buza este trasă în afară, sub buză are o nervură, iar fundul este inelar. Dimensiuni : I 0,320 m ; Dg 0,176 m ; Df 0,100 m (fig. 2/9). A fost acoperită cu un castron, cu peretele drept, buza îngroșată, răsfrîntă în afară și umărul bine marcat. Fundul este inelar. Dimensiuni : I 0,078 m ; Dg 0,152 m ; Df 0,064 m (fig. 2/4). În urnă, în afară de puține oase și cărbuni, s-a găsit o fibulă din bronz, de tipul cu arcul ușor curbat, capul trompetiform, portagrafa și resortul relativ mari, avînd un prag la limita dintre arc și picior, precum și un buton la capătul piciorului (fig. 4/1).

Din prezentarea complexului funerar de la Dămienești s-a evidențiat bogăția și calitatea inventarului. Reține atenția faptul că toate cele cinci urne și capacele corespunzătoare au fost lucrate la roată din pastă de bună calitate. De asemenea se remarcă bogăția inventarului din mormintele M_{46} și M_{48}, valoarea deosebită a unor podoabe, cum sînt cerceii din argint filigranat auriți, aflați în M_{46}. Mai sărace sînt mormintele M_{49} și M_{50}. Sărăcia acestor morminte, lipsa podoabelor de argint în primul rînd, poate fi explicată prin faptul că aparțin unor copii, situație observată în multe din necropolele din aria dacilor liberi [11].

[11] I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982, p. 67.

Inventarul aflat în acest complex funerar își găsește analogii în descoperirile dintr-o serie de necropole carpice în care s-au efectuat cercetări de mai mare amploare. Astfel urnele lucrate la roată, de formă ovoidală și bitronconică, își găsesc analogii în necropolele de la Poienești [12], Gabăra-Moldoveni [13], Bărboasa-Gălănești [14] și altele [15]. Vasele folosite drept capace, lucrate la roată, de culoare cenușie sau cărămizie, au fost frecvent întîlnite la Poienești [16], Poiana-Dulcești [17], Bărboasa [18] etc. Capace confecționate special, care se fixau etanș în gura urnei, de tipul celui din M_{48}, s-a găsit chiar la Dămienești, cu prilejul unor descoperiri întîmplătoare [19], precum și la Poienești [20], Bărboasa [21], dar și în necropole din Dacia romană [22].

Fibulele descoperite în complexul funerar, atît cele din bronz cît și exemplarul din fier, se încadrează în seria fibulelor de tip carpic, datate în sec. II—III [23].

Podoabele din argint, lucrate în tehnica filigranului, cum sînt cerceii cu placă, pandantivii coșuleț și perlele în formă de butoiaș, sînt bine cunoscute în aria culturii carpice, prin descoperirile de la Poienești [24], Gabăra-Moldoveni [25], sau din alte necropole [26]. Asemenea podoabe se întîlnesc, e drept mai rar, și în necropoelele din Dacia romană, ca de exemplu la Soporu de Cîmpie [27] în Transilvania și Locusteni în Oltenia [28]. Prezența unor asemenea podoabe în Dacia romană nu trebuie pusă neapărat pe seama carpilor, întrucît podoabele din argint filigranat erau cunoscute în Imperiul roman [29]. Probabil chiar carpii s-au inspirat după modele venite din lumea romană [30]. Inelele din bronz și argint, folosite drept cercei sau pentru atîrnat pandantive, se cunosc din cîteva necropole carpice [31]. De asemenea perlele din sticlă, calcedoniu și coral, de diferite forme, sînt frecvent întîlnite în necropolele carpice [32].

Analiza atributelor intrinsece ale inventarului descoperit, încadrarea cronologică a diferitelor piese, pe baza analogiilor amintite, ne determină

[12] R. Vulpe, Materiale, 1, 1953, p. 326, fig. 127; p. 361, fig. 205; p. 375, fig. 244; p. 401, fig. 308.

[13] I. Antonescu, Materiale, 6, 1959, p. 475 și urm.; Idem, Materiale, 7, 1961, p. 499 și urm.

[14] V. Căpitanu, Carpica, 7, 1975, fig. 2/2, 3, 6; 3/1—4; 4/1—3.

[15] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 287, pl. LXXI/1; p. 290, pl. LXXIV/2—4.

[16] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 338, fig. 150 și 151; 386, fig. 274.

[17] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 304, pl. LXXXVIII/3; p. 306, pl. XC/6; p. 308, pl. XCII/1, 3.

[18] V. Căpitanu, *op. cit.*, fig. 8/3; 10/5; 25/5.

[19] I. Mitrea, *op. cit.*, p. 73—75; fig. 5/5; 6/3.

[20] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 315, fig. 101; 321, fig. 117; 383, fig. 265/2.

[21] V. Căpitanu, Muzeul Național, 2, 1975, fig. 15/5.

[22] D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971. p. 116.

[23] Gh Bichir, *op. cit*, p. 100—101; pl. CLXVI/1—5,8—10; pl. CLXVII/1 — 2,5 — 8,11.

[24] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 330—338.

[25] I. Antonescu, Materiale, 6, 1959, p. 475 și urm.

[26] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 112—119; pl. CLXXVI/1—5; pl. CLXXVIII/2; pl. CLXXX/1—7; pl. CLXXXI/1—28.

[27] D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie. Contribuții la problema continuității in Dacia*, București, 1976, p. 65.

[28] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 93.

[29] *Ibidem*, p. 94.

[30] *Ibidem*,

[31] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 120.

[32] *Ibidem*, p. 123—124.

a situa, în timp, complexul funerar de la Dămienești spre jumătatea sec. III e.n., vreme în care lumea carpilor atinge nu numai apogeul puterii sale politico-militare [33], ci și o treaptă superioară în dezvoltarea economico-socială și culturală.

Prin situația inedită a depunerii în aceeași groapă a cinci urne de incinerație, prin inventarul bogat și variat, prin valoarea deosebită a unor piese de inventar, precum cerceii din argint filigranat auriți, complexul funerar de la Dămienești, constituie un ansamblu arheologic deosebit în aria culturii carpice, contribuind la mai buna cunoaștere a civilizației dacilor liberi de la est de Carpați.

ANEXĂ

EXPERTIZA ANTROPOLOGICĂ

de N. MIRIȚOIU

Mormîntul 46 : cantitate mijlocie de resturi umane (G = 283 g), foarte fragmentare, aparținînd unui individ destul de slab reprezentat anatomic. Incinerarea este neuniformă, fragmentele osoase prezentînd grade de ardere foarte diferite (de la slab pînă la foarte puternic). Cele mai multe din fragmente (în special cele provenite din regiunile acoperite cu mari cantități de țesuturi moi) prezintă caracteristici (culoare, duritate, sunet) care arată că au fost arse la temperaturi ce nu au atins limita critică de contracție (sub 800° C). Starea slabă de conservare și de reprezentare a scheletului (în special lipsa epifizelor) îngreuiază diagnoza mai precisă a vîrstei. Ținînd cont de dimensiunile generale ale scheletului, precum și de un mic fragment din creasta iliacă(?) nesudată, credem că este vorba de un adult tînăr (18—23 ani), a cărui gracilitate atestă sexul feminin. La nivelul peretelui superior al orbitei și al regiunii posterioare a parietalelor se observă leziuni osoase ce pot fi raportate la două manifestări patologice elementare și anume, pe de o parte, o osteoporoză avansată (de tip cribrotic la orbită și cu aspect de piatră ponce la parietale), iar pe de altă parte un proces de hipertrofiere deosebită a diploiei, cu trabecule orientate radiar ce delimitează largi spații medulare. Aceste leziuni cunoscute sub numele de *Hyperostoza porotica* (Angel) se datorează unor tulburări hemoglobinogenetice (talassemia sau siclemia).

Mormîntul 47 : resturile unui individ destul de bine reprezentat anatomic (G = 595 g), cu unele posibilități de reîntregire (în special calota craniană). Fragmentarea mare, precum și starea de conservare slabă limitează însă posibilitățile de diagnostic. Incinerarea este neuniformă, fragmentele osoase (chiar din același os) avînd grade de ardere diferite. Se observă totuși o predominare a porțiunilor ce au fost arse la (sau peste) temperatura critică de contracție (cca 800° C). Suturile craniene prezentînd un început de sinostoză a tablei interne (în special sagitala), aspectul țesutului spongios destul de dens și lipsa proceselor degenerative ale articulațiilor,

[33] *Ibidem*, p. 178—179.

permit estimarea unei vîrste din categoria adult II (30—40 ani). În ceea ce priveşte diagnoza sexului, trebuie să remarcăm că, exceptînd calota craniană (a cărei grosime maximă este de 7,2 mm), restul scheletului este deosebit de gracil prezentînd grosimi ale compactelor oaselor lungi ce se încadrează net în aria feminină (femur : 3,8 mm !). De aceea, ţinînd cont şi de vîrstă, de dimensiunile (estimat) mici ale epifizelor humerusului şi fenmurului, ale apofizei odontoide şi patelei, optăm pentru sexul feminin chiar în lipsa altor observaţii morfologice. Structura foarte densă (dar nu de aspect columelar ca la *Hyperostoza porotica)* a diploiei calotei craniene sugerează că îngroşarea acesteia se datorează unui proces patologic (osteoscleroză ?).

Mormîntul 48 : resturile unui individ cu un bun grad de reprezentare anatomică (G = 710 g), foarte fragmentare dar cu multe posibilităţi de reîntregire şi dimensionare. Incinerarea este neuniformă, fragmentele osoase prezentînd grade de ardere diferite. Totuşi majoritatea fragmentelor au fost arse la temperatura critică de contracţie. Porţiunile de suturi craniene păstrate (din coronară şi sagitală) complet închise endocranian şi doar foarte greu vizibile exocranian, aspectul lacunar şi rarefiat al ţesutului spongios, precum şi procesele degenerative avansate (exostoze) ale corpurilor vertebrale cervicale, pledează pentru o vîrstă din categoria matur II (50—60 ani), iar reliefurile frontalului (glabela gr. I Broca, arcurile supraciliare foarte slabe, marginea supraorbitară ascuţită) şi occipitalului (protuberanţa externă gr. O. Broca, planul nuchal neted) atestă fără îndoială sexul feminin. După diametrul capului radial (17 mm) a avut o statură din categoria mijlocie (155—159 cm).

Mormîntul 49 : puţine resturi osoase, foarte fragmentare (G = 105 g) aparţinînd unui copil (infans II) destul de slab reprezentat anatomic. Incinerarea este neuniformă, dar majoritatea fragmentelor au fost arse la temperatura critică de contracţie. După stadiul de dezvoltare al dentiţiei permanente (coroanele molarului 2 şi ale ambilor premolari sînt complet dezvoltate), individul a avut o vîrstă de cca 7 ani. Dimensiunile prelevate susţin şi ele această diagnoză.

Mormîntul 50 : cantitate mijlocie de resturi umane (G = 225 g), mediocru reprezentate anatomic, foarte fragmentare dar cu unele posibilităţi de reîntregire, aparţinînd unui copil (infans II). Incinerarea este neuniformă, scheletul prezentînd grade diferite de ardere, chiar şi în cadrul aceleiaşi porţiuni anatomice. Cele mai multe fragmente (în special din diafizele oaselor lungi) au culori cenuşii (negre în spărtură) fiind arse sub temperatura critică de contracţie. Remarcăm pe două porţiuni omoloage din unghiurile antero-superioare ale parietalelor (dintre care dreapta prezintă gradul de incinerare maxim) un coeficient de contracţie de cca 16 %. După starea epifizelor (trohlea humerusului şi Y-ul acetabular nesudate) şi a dentiţiei permanente (molarul 1 cu rădăcina completă, molarul 2 şi caninul cu rădăcinile pe cale de definitivare şi molarul 3 cu corona complet dezvoltată), putem aprecia o vîrstă în jur de 12 ani. Robusteţea scheletului (grosimea max. a calotei de 3,5 mm şi a compactei femurului de 4,5 mm) ar pleda pentru sexul masculin.

UN COMPLEXE FUNÉRAIRE DÉCOUVERT DANS LA NÉCROPOLE CARPIQUE DE DĂMIENEŞTI, DÉP. DE BACAU

RÉSUMÉ

Dans la nécropole carpique de Dămieneşti, dép de Bacău, grâce aux fouilles méthodiques des années 1983 —1986, on a découvert 68 tombes, dont 67 à incinération et une à inhumation.

Dans ce travail est présenté un complexe funéraire exceptionel, constitué de cinq urnes à incinération enfuites simultanément (M_{46} — M_{50}). Dans chaque cas les restes du squelette inciné ont été déposés dans une urne à couvercle. L'expertise anthropologique a prouvé que dans chaque urne se trouvent les cendres d'un seul individu (des femmes en M_{46}, M_{47} et M_{48} et des enfants en M_{49} et M_{50}). Toutes les urnes sont travaillées à la roue, de bonne pâte, de couleur grise (fig. 2/1,7 —10). Les couvercles sont aussi travaillés à la roue, de couleur grise dans quatre cas (fig. 2/2 —4,6) et brique (fig. 2/5) en un seul cas (M_{47}).

Dans quatre urnes (M_{46}, M_{47}, M_{48} et M_{50}) on a trouvé aussi des pièces de mobilier funéraire, parmi lesquels il faut mentionner les fibules en bronze (fig. 3/14 ; 4/1,7) et en fer (fig. 4/2), les boucles d'oreille en argent (fig. 3/1 —2 ; 4/14), les anneaux en bronze (fig. 3/8 —11) ou en argent (fig. 3/5), les pendentifs et les perles en argent filigrané (fig. 3/3,4 ; 4/8, 9) les perles en verre et en calcédoine (fig. 3/15 —21 ; 4/3 —6, 10—13, 15—21).

L'analyse du mobilier, surtout les analogies avec les découvertes faites dans d'autres nécropoles carpiques, nous permettent de dater ce complexe funéraire au IIIème siècle de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dămieneşti. Le complexe funéraire carpique (1—2). 1, sol végétal ; 2, sol gris ; 3, terre cendreuse ; 4, sol argileux ; 5, urne.

Fig. 2. Dămieneşti. Urnes et couvercles : 1,6 de M_{46} ; 5, 10 de M_{47} ; 2, 7 de M_{48} ; 3,8 de M_{49} et 4, 9 de M_{50}.

Fig. 3. Dămieneşti. Le mobilier funeraire trouvé dans M_{46}.

Fig. 4. Dămieneşti. Le mobilier des tombes M_{47} (2—6) ; M_{48} (7—21) et M_{50} (1).

MONEDE ROMANE IMPERIALE ÎN NECROPOLA DIN SECOLUL AL VIII-LEA DE LA IZVORU, JUD. GIURGIU*

de BUCUR MITREA

Lui Ion Barnea la 75 ani

În cursul săpăturilor arheologice întreprinse în necropola de la Izvoru, jud. Giurgiu [1], printre diferitele obiecte de inventar întîlnite, s-au aflat și patru monede romane imperiale. Exemplarele sînt de bronz sau bronz argintat. Ele au fost găsite în patru morminte diferite. Întrucît necropola de la Izvoru, jud. Giurgiu, se datează în principal în cursul sec. VIII, cu posibile începuturi de pe la sfîrșitul sec. VII și cu probabile prelungiri în primele decade ale sec. IX, am socotit util să zăbovim puțin asupra lor. În acest scop, dăm mai jos, în rezumat, contextul arheologic și antropologic în care au fost surprinse.

1. M. 108, mormînt de înhumație, bărbat, 40—45 ani. Craniul orientat VNV 5550‰, adîncimea 2,05 m (fig. 1, 1). Inventarul: 1. Seceră de fier, cu mîner de lemn, așezată în zona humerus-ului st. și cea a toracelui. 2. Cuțit de fier în teacă de lemn, la capătul femurului st. 3. În podul palmei mîinii st., o monedă romană imperială de bronz, învelită într-o bucată de pînză [2]. 4. În aceeași regiune s-a mai aflat un obiect de fier puternic oxidat (amnar?). 5. Cinci bucăți de cremene. 6. Cîteva mărgele 7. Resturi dintr-un obiect de fier puternic oxidat și distrus.

2. M. 156. Mormînt de înhumație, copil de 5—6 ani, craniul orientat VNV 5200‰. Groapa avea dimensiunile de 1,26 m × 0,41 m și adîncimea de 1,53 m. În pămîntul de umplutură al mormîntului, la adîncinea de 0,78 m, s-a găsit o monedă romană de bronz foarte tocită. Pe av. s-au mai putut distinge urme vagi ale capului împăratului spre dr. Pe rv., litere din legendă (fig. 1, 2) [3].

3. M. 283. Înhumație. Bărbat (?), 50 ani, craniul VNV 5075‰. Groapă trapezoidală, 1,74 × 0,79 m și adîncimea de 1,70 m. În apro-

* Un scurt rezumat al prezentului studiu a fost comunicat la Sesiunea științifică de la Craiova din 20 noiembrie 1986.

[1] Pentru necropola de la Izvoru, jud. Giurgiu, a se vedea B. Mitrea, SCIV, 18, 1967, 3, p. 443—461. Rapoartele de săpături au fost publicate de același și colectivul, Materiale, 9, 1972, p. 329—335, și 10, 1973, p. 209—217. O privire de ansamblu, la același, în Ilfov. File de istorie, 1978, p. 105—110. Un rezumat al rezultatelor obținute, același, s.v. *Izvoru, jud. Giurgiu, necropola birituală din sec. VIII*, în *Enciclopedia de arheologie și istorie veche a României*, mss.

[2] Gh. Poenaru Bordea și Radu Ocheșeanu, care au examinat moneda, propun următoarea lectură și încadrare tipologică și cronologică: av. [...*CONSTAN*]*TINUS AVG*. Capul împăratului diademat spre dr. Rv. *PROVIDEN* [*TIAE AUGG* sau *CAESS*]. AE ↓ 2,86 g; 18 mm. RIC, VII, p. 615,90, anii 324—330. Atelier, probabil Nicomedia. Pentru ajutorul primit le exprim mulțumiri.

[3] Pe rv. monedei din M. 156 se mai poate citi cu destulă probabilitate legenda *IOVI CONSERVATORI*.

pierea podului palmei mîinii dr., întinsă în lungul corpului, s-a găsit o monedă de bronz, emisă, foarte probabil, în timpul lui Diocletian. Este un follis, 8,12 g și 28 mm, de tip RIC, Thessalonika, 19 și urm., anii 298—301. Mormîntul n-a conținut nici un alt element de inventar (fig. 1/3).

4. M. 300. Incinerație. Groapă simplă, de formă oval-rotundă, adîncă de 0,60 m. Conține oase omenești puternic calcinate și pisate. În jur, cîteva oase de pasăre, nearse, un mic număr de fragmente ceramice și în preajma lor o monedă de bronz argintat, de tip, foarte probabil, Severus Alexander. Moneda este perforată av. sus, ceea ce poate însemna că a fost purtată la gît ca amuletă.

După cum se vede, în necropola de la Ivoru, jud. Giurgiu, au fost descoperite monede romane imperiale în trei morminte de înhumație, precum și într-unul de incinerație. Față de numărul total de 344 morminte de înhumație, cele trei morminte cu monedă reprezintă 0,87%. În același timp incineratul cu monedă, față de cei 100 de incinerați dezveliți în cuprinsul aceleiași necropole, înseamnă 1%.

Ceea ce ni se pare important de reținut este faptul că ambele rituri, atît al înhumaților, cît și cel al incinerațiilor, cunosc și practică obiceiul depunerii de monede.

Continuînd comentariul nostru mai putem adăuga unele amănunte ce nu ni se par lipsite de semnificație. Obolul monetar a fost aflat în două morminte de bărbați, unul în vîrstă de 40—45 ani, iar altul de 50 de ani, și într-un mormînt de copil de 5—6 ani. Toate aceste morminte au orientarea VNV și sînt socotite ca fiind creștine. Pentru moment un astfel de element n-a apărut în morminte de femeie. Faptul acesta credem că se datorește mai mult întîmplării și documentării noastre care se află abia la început[4]. El nu ni se pare a avea o semnificație specială. Cele trei morminte de înhumație se aseamănă prin inventarul lor funerar modest. Astfel, remarcăm faptul că la M. 108 mai apare doar cuțitul de fier în teacă de lemn, împreună cu un probabil amnar și cinci bucăți de cremene. Celălalt mormînt de bărbat, M. 283, nu este însoțit de nici un alt obiect în afară de monedă. Situația se repetă și la mormîntul de copil din M. 156. Și ne întrebăm dacă inventarul redus sau lipsa lui nu cumva sînt de pus pe seama creștinismului.

Credem că nu este lipsit de interes să precizăm unele amănunte cu privire la locul monedei în cadrul mormîntului. Astfel în mormîntul de copil, M. 156, ea a fost întîlnită la adîncimea de 0,78 m de la suprafața gropii, deci deasupra scheletului. În cazul lui M. 108 moneda se afla în podul plamei mîinii st., învelită într-o bucată de pînză. Situația la M. 283 este ușor diferită, moneda fiind în dreptul palmei mîinii dr., care era întinsă în lungul scheletului. În ambele cazuri sensul de obol al lui Charon este clar.

Nu același este însă cazul lui M. 300, care este un mormînt de incinerație, iar moneda este perforată av., sus, pentru a fi atîrnată. Deci nu este pe deplin clar dacă în situația de mai sus putem sau nu să acordăm obiectului monetar aceeași valoare de obol al lui Charon sau a avut un alt

[4] Exemple de monede romane aflate în morminte de femeie vor fi citate mai jos, după lucrarea lui A. Kiss.

rol, acela de amuletă. În ce ne privește, înclinăm pentru prima posibilitate. Situaţii similare sînt semnalate în multe necropole de înhumaţie contemporane de la sudul Dunării [5]. Dealtfel și locul unde s-a găsit piesa, în preajma oaselor calcinate, printre oase de pasăre și cîteva fragmente ceramice, ne lasă să vedem, foarte probabil, şi în acest caz, un element de ritual asemănător cu cel întîlnit la înhumaţi.

Se poate ridica întrebarea dacă practica funerară amintită mai sus se întîlnește doar în necropola de la Izvoru, jud. Giurgiu, sau ea este prezentă şi în alte necropole care fac parte din același grup cultural. Avem în vedere cimitirele de la Sultana [6], Frăteşti [7], şi Obîrșia, jud. Olt [8]. Pentru necropola de la Păuleasca [9] nu avem deocamdată informaţiile necesare pentru a ne pronunţa. În această ordine de idei ne grăbim să menţionăm că în cuprinsul necropolei de la Sultana și al celei de la Frătești, care sînt din aceeași vreme şi aparțin aceluiași grup cultural, nu au fost întîlnite monede în morminte. În schimb ele au fost descoperite în necropola de la Obîrșia, jud. Olt. În 1972 O. Toropu şi O. Stoica au găsit, în M.81, în apropierea craniului, o monedă emisă de Constantius II [10].

Reținem deci că din grupul cultural Izvoru, Obîrșia, Sultana și Frătești, deocamdată, doar în primele două necropole este documentată această practică funerară.

Se pare, după documentarea de care dispunem, că in necropolele contemporane de pe malul sudic al Dunării, încă nu a fost atestată această practică funerară. În schimb, în interiorul teritoriului bulgar și în partea lui sudică s-au găsit monede în necropola de la Ablanica 1, în M. 17, mormînt de înhumaţie, in care se semnalează prezența unui bronz roman imperial, prevăzut cu două mici găurele [11]. Piesa este considerată a fi amuletă.

[5] Pe teritoriul bulgar, în cuprinsul necropolei de înhumaţie de la Ablanica, dar în afara mormintelor, a fost sesizată o monedă romană imperială de bronz, prevăzută cu două mici perforații, J. Vijarova, *Slaviani i Prabălgari*, Sofia, 1976, p. 293 și fig. 184,6 de la p. 296. Pentru alte exemple, *ibidem*, p. 296 (un miliaresion, emis de Mihail III, Teodora și Tecla (842—867). Alte exemplare, *ibidem*, p. 106 și 107.

[6] Pentru săpăturile de la Sultana, a se vedea B. Mitrea, Materiale, 7, 1961, p. 531—539; și 8, 1962, p. 667—674; același, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 343—349. Mai nou, același, Dacia, N.S., 32, 1988, sub tipar.

[7] Pentru Frătești, vezi S. Dolinescu-Ferche, M. Ionescu, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 419—430, unde se găsesc și utile considerații generale. Pentru săpături ulterioare, vezi C. Isăcescu, CercetArh. 5, 1982, p. 201—214. Pentru așezările din împrejurimi, vezi C. Isăcescu, Ilfov. File de istorie, 1978, p. 51 și fig. 8.

[8] Pentru Obîrșia, jud. Olt, vezi O. Toropu, O. Stoica, Dacia, N.S., 16, 1972, p. 163—188, unde se găsește și bibliografia.

[9] Pentru Păuleasca, vezi M. Comşa, Gh. Bichir, SCIV, 24, 1973, 2, p. 317—322.

[10] O Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 171 și 186. După autor, moneda este de tipul *Gloria exercitus*, anii 337—341.

[11] J. Vijarova, *op. cit.*, p. 275, M. 17. Pentru o privire de ansamblu asupra întregii probleme, vezi C. Preda, SCIVA, 26, 4, 1975, p. 441—485. Pentru regiunea de la sud de Carpați, a se vedea Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, unde sînt strînse și comentate atît documentele arheologice cît și cele numismatice. Pentru acestea din urmă autorul a întocmit un amplu inventar. Pe de o parte au fost strînse și grupate tezaurele monetare, care beneficiază și de o cartare, și, pe de altă parte, exemplarele izolate au fost inventariate alfabetic pe localitățile de descoperire, p. 65—78. Pentru regiunea din dreapta Oltului, vezi O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976. Pentru Moldova, vezi V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980, passim. Mai nou, problema monedei romane imperiale

Monedele romane imperiale întîlnite în necropole tîrzii sînt cunoscute și în alte regiuni. Cele descoperite în necropolele sarmatice, germanice și avarice din Pannonia și uneori și din regiunile învecinate au fost strînse, publicate cu amănunte și în cele mai numeroase cazuri au fost și ilustrate de către Huszár Lajos [12]. După această lucrare vom prezenta unele exemple de monede romane aflate în necropolele avarice [13]. Lucrarea învățatului maghiar a apărut cu peste treizeci de ani în urmă și de atunci descoperirile s-au înmulțit, observațiile s-au precizat, iar comentariile s-au nuanțat. De aceea vom da, în cele ce urmează, și cîteva asemenea descoperiri monetare în cimitire avarice, pomenite în lucrări recente. Vom începe cu lucrarea lui A. Kiss [14]. Astfel, în necropola de la Erzsébet-Dülö, în M. 2 este semnalată o monedă romană de bronz (p. 27). În cea de la Fazekas-Boda este menționat un bronz de la Constantin cel Mare, aflat lîngă vertebrele cervicale (p. 28). La Gyód s-au aflat monede romane în două morminte: M. 31, un bronz, probabil de la Constantius, lîngă oasele mîinii st. (p. 39). și în M. 59 un antoninian (tip *Fides militum*), lîngă oasele bazinului (p. 41). În M. 76 din necropola de la Nagypall I a fost întîlnit un bronz perforat de la Constans (p. 76). În cimitirul de la Romanya I moneda romană de bronz este prezentă în trei morminte diferite. Astfel un bronz emis de Constantius Gallus este sesizat în M. 41, mormînt de călăreț avar (p. 113 și pl. XLVII, 7); în M. 131, care este un mormînt de femeie, este găsit un bronz din epoca constantiniană, de tip *fel temp reparatio*, aflat în regiunea mandibulei dr. (p. 116 și pl. L, 131). În M. 166, care este tot de femeie, s-a semnalat un bronz roman ciocănit și perforat (p. 117 și pl. LI, 166, 2). La Romanya II, în M. 96, care este tot de femeie, au apărut cinci monede romane de bronz, din a doua jumătate a sec. IV (p. 132 și pl. LVI, 96). La Somberek (p. 137), Szellö, M. 14 (p. 139) și la Terehegy (p. 147), în M. 6, a fost notată prezența cîte unei monede romane de bronz. La rîndul ei, Eva Garam [15] și

descoperită în spațiul nord pontic și nord dunărean a fost reluată de V. Butnariu, ArhMold, 11, 1987, p. 113—140. Pentru etapele ulterioare a se vedea D. Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V—XI*, Iași, 1978. Același, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI*, Iași, 1981. Cf. I. Mitrea, MemAntiq, 6—8, 1981, p. 65—92. Cf. același, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Siret și Carpați în sec. VI—IX*, Cluj-Napoca, 1979, rezumatul tezei de doctorat, unde este și un repertoriu al descoperirilor arheologice și numismatice datate în sec. VI—IX.

[12] L. Huszár. ActaArchHung, 5, 1954, p. 61—100 și pl. XIII și urm.

[13] Astfel, după autorul citat mai sus, în cimitirul avaric de la Abony (comit. Pest) sînt semnalate cinci morminte, M. 30, 99, 199, 210 și 258 cu monede romane imperiale. În aceeași ordine a mormintelor monedele au fost emise sub următorii împărați: Constantius II, Constans, Constantius Chlorus, Constantius II și Gallienus. Toate exemplarele au fost perforate din vechime. În necropola de la Bágyog (comit. Györ), în M. 16 și 17 a fost găsit cîte un bronz roman imperial. Alte monede au fost inrgistrate în cimitirul de la Cikó, în M. 36, M. 37 și M. 38. Sînt toate de bronz și au fost găsite în mîna st. Alte patru exemplare, cîte unul în fiecare mormînt, sînt semnalate ca găsite în necropola de la Csáberény (comit. Fejér), în M. 18, M. 89, M. 104, M. 205. Ultima monedă este perforată. În cel de la Daszk, este sesizată o monedă de la Iustinian. La Dunapentele, în M. 7 și M. 10, sînt întîlnite monede, unele de aur, iar altele imitații după originalul bizantin. Șirul necropolelor continuă cu cele de la Fenék, Györ, Högyész, Kiszombor, Nagyasszonyfalva, Regöly și Szeged. Pentru regiunea noastră autorul citează un AE de la Commodus, descoperit în necropola de la Band, în M. 33. Exemplarul a fost învelit în pînză.

[14] A. Kiss, *Avar Cemeteries in County Baranya*, Budapesta, 1977.

[15] E. Garam. *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*, Budapesta, 1979.

alţi cercetători maghiari semnalează şi ei prezenţa monedei romane în necropole din vremea avarilor.

Este vorba deci de o practică funerară cunoscută din vremea greco-romană şi pe care, în sec. VIII, o găsim documentată în regiunea pannonică, cea a Dunării de Jos, precum şi a sud-estului european. Pentru moment, noi ne oprim aici, rămînînd ca o investigaţie mai extinsă să se facă în alt context.

Prezenţa monedelor romane imperiale de bronz în contextul arheologic amintit mai sus ridică unele probleme. Deocamdată noi ne vom mărgini să formulăm doar două. Prima problemă care ni se pune este aceea de a căuta o explicaţie a prezenţei monedei romane din sec. IV în mediul arheologic din sec. VIII. Cea de-a doua problemă are un aspect tehnic : în ce măsură moneda romană imperială poate fi folosită la precizarea cronologiei mediului arheologic în care a fost descoperită, în condiţii ce înlătură orice îndoială. Răspunsul care va fi dat priveşte atît pe cercetătorii din domeniul numismaticii, cît şi pe cei din domeniul arheologiei.

Pentru arheolog este evident faptul că asemenea monede nu pot constitui un suport cronologic, cum s-ar fi aşteptat. În cazul de faţă întreg materialul arheologic aflat ne indică, în general, sec. VIII. De aceea nu se poate folosi moneda ca mijloc de datare, fie şi cu oarecare aproximaţie, iar descoperitorii s-au mulţumit să-i semnaleze numai prezenţa. Problema a fost transferată altor specialişti, în primul rînd a celor din domeniul numismaticii. Dar, ne grăbim să adăugăm, problema este mult mai complexă. La soluţionarea ei sînt solicitaţi nu numai cercetători din domeniul numismaticii, ci trebuie să li se alăture istorici şi economişti, buni cunoscători atît ai situaţiei de la nordul şi sudul Dunării, cît şi a celei din Imperiul bizantin.

Pentru moment, numismaţii n-au adîncit acest aspect, mulţumindu-se cu unele consideraţii generale. Ele ar putea fi rezumate în felul următor : monedele romane imperiale de bronz din sec. IV au rămas, pe alocuri, în folosinţă pînă tîrziu, iar în anumite ocazii, ele au fost utilizate şi în ceremonialul funerar. Şi în acest mod noi le sesizăm azi în necropole. Dar între mijlocul sec. IV şi sec. VIII şi chiar primele decade ale celui următor, s-a scurs o perioadă de peste 400 de ani, ceea ce constituie un imens răstimp, Se cere să căutăm o explicaţie în care să fie implicată economia Imperiului bizantin, precum şi situaţia politică, etnografică şi nu mai puţin economia populaţiei autohtone în aceste etape zbuciumate. Desigur nu vor lipsi nici relaţiile acestei populaţii cu Imperiul, care au fost deseori documentate în mod convingător pe care arheologică[16]. Dacă o explicaţie amplă nu putem prezenta, cel puţin deocamdată, încercăm una parţială, care poate indica măcar drumul ce urmează să fie parcurs.

Pe teritoriul fostei Dacii nu avem tezaure monetare care să aibă în structura lor bronzuri romane, împreună cu alte piese şi care să se dateze în sec. IV—VIII—IX, dar asemenea descoperiri există în spaţiul istro-pontic. Chiar dacă exemplul pe care-l avem la îndemînă nu va acoperi întreaga perioadă la care ne referim, el ne va ajuta să facem un prim pas spre o mai reală înţelegere a situaţiei economice din acest timp. Este vorba de un tezaur de monede romane imperiale de bronz, descoperit în

[16] A se vedea mai sus bibliografia menţionată în nota 11.

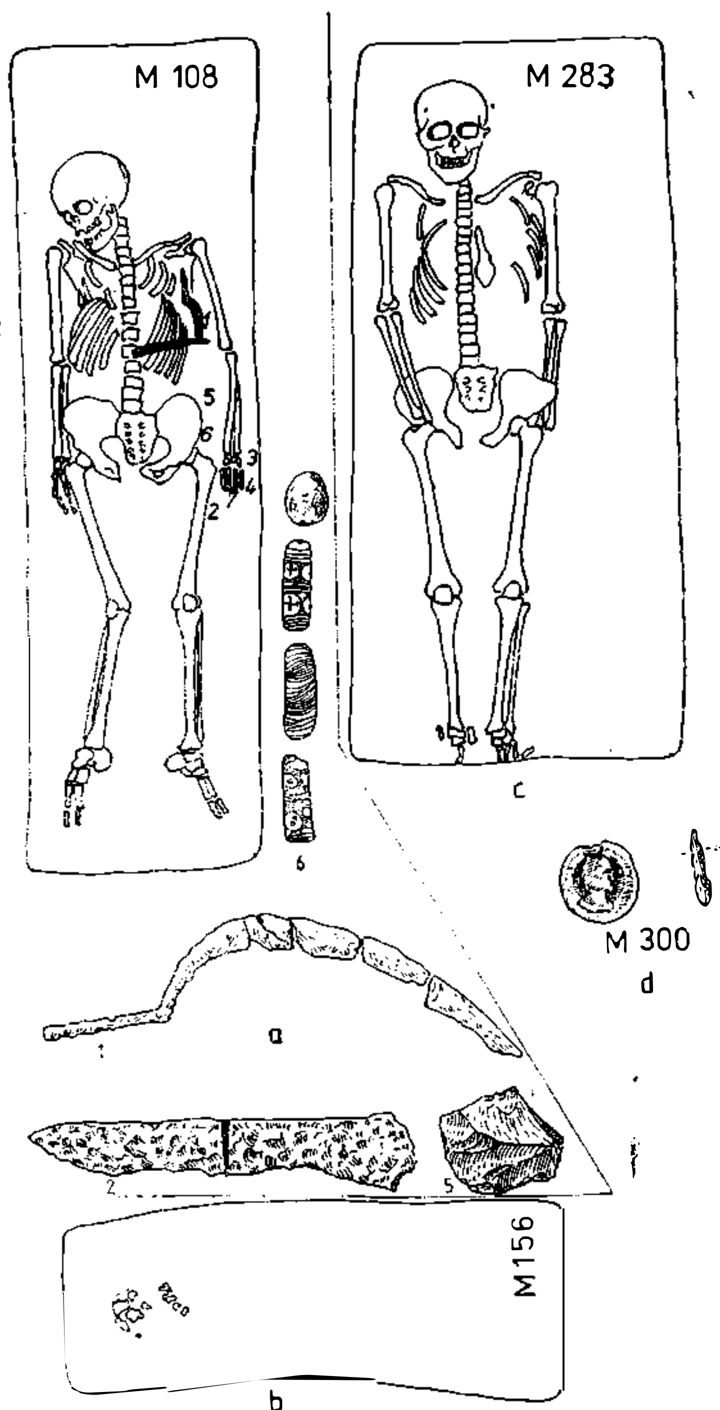

Fig. 1. a. Izvoru. Mormîntul 108. Înhumaţie. b. Izvoru. Mormîntul 156. Înhumaţie. c. Izvoru. Mormîntul 283. Înhumaţie. d. Izvoru. Mormîntul 300. Incineraţie.

anul 1929 în oraşul Constanţa, vechiul Tomis [17]. Din el s-au putut recupera 383 exemplare. Cronologic monedele se eşalonează pe parcursul sec. IV—VI. Nu mai puţin de 253 exemplare din această descoperire sînt monede mici de bronz ce se datează pe parcursul sec. IV—V. Este meritul lui Gh. Poenaru Bordea, ajutat de E. Nicolae, de a se fi aplecat cu răbdare şi pricepere asupra lor şi de a fi reuşit să precizeze pentru cea mai mare parte a monedelor datele tehnice obişnuite [18]. Pe lîngă piesele amintite, descoperirea mai conţinea şi un număr de 130 folles sau alte subdiviziuni, emisiuni ale împăraţilor bizantini, pînă spre mijlocul sec. VI [19]. Datorită acestui tezaur putem spune că pe teritoriul ţării noastre, pe la mijlocul sec. VI, era încă în circulaţie moneda romană cunoscută sub denumirea de minimi. Această categorie de monede va fi falsificată, chiar şi la noi [20], şi apoi larg răspîndită [21]. Ea va rămîne în circulaţie şi în a doua jumătate a sec. VI, precum şi în etapa următoare, în condiţiile, grele pentru imperiu, ale invaziei şi aşezării slavilor atît în Peninsula Balcanică, cît şi în Dacia. Cu toate acestea, atît din punct de vedere politic cît şi economic, legătura între populaţiile de la nordul Dunării şi imperiu a continuat, iar descoperirile arheologice ne dau posibilitatea să o urmărim pas cu pas [22]. Monedele romane imperiale de bronz din sec. IV aflate în necropolele de la Izvoru, jud. Giurgiu, precum şi în cea de la Obîrşia, jud. Olt, arată că, în anumite condiţii, moneda îşi pierde calitatea de element de datare a complexelor arheologice. Cercetătorii n-au ezitat nici un moment să se pronunţe, în ceea ce priveşte cronologia, ţinînd cont de sugestiile oferite de alte categorii de documente arheologice.

Dar dacă moneda romană imperială din sec. IV este prezentă în mediul argeologic aşa de tîrziu, sec. VIII—IX, atunci prezenţa ei, desigur sporadică , rămîne să fie sesizată şi în etapele intermediare ale acestui lung răstimp.

[17] B. Mitrea, Pontica, 16, 1983, p. 239—262.

[18] Rezultatul acestor investigaţii a fost prezentat într-o comunicare ţinută la Sesiunea ştiinţifică a Muzeului de istorie naţională şi arheologice din Constanţa. Studiul urmează să fie publicat de autori.

[19] Vezi mai sus, nota 17.

[20] V. Culică, Pontica, 5, 1972, p. 267—300. Ca descoperite pe malul Dunării, la Izvoarele (fost Pîrjoaia), jud. Constanţa, au ajuns în colecţii particulare peste 2 000 monede. Dintre acestea, vreo 300 au fost emise de împăraţi romani din sec. V. Pe lîngă monede au mai fost aflate aproximativ 500 flanuri monetare de plumb de mărimea lui AE 4. Parte din ele copiau monedele de bronz din sec. V. Autorul emite ipoteza că n-ar fi exclus ca în această localitate să avem de-a face cu un atelier care confecţiona asemenea falsuri. Dar pentru a formula o asemenea ipoteză avem nevoie de o documentare mai consistentă.

[21] Pentru a pune capăt contrafacerilor şi falsificărilor de monede de bronz care au luat proporţii îngrijorătoare pentru imperiu, împăratul Anastasius întreprinde, în 498, o amplă reformă monetară care afectează în primul rînd emisiunile monetare de bronz. cf. T. Bertelé, *Numismatique byzantine*, éd. C. Morrisson, Wetteren, 1978, p. 19. Pentru amănunte şi bibliografie, vezi C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1970, p. 15—16.

[22] Pentru bibliografie, vezi mai sus, n. 11. Pentru circulaţia monedei bizantine în sec. VI—X, a se vedea D. Csalányi, ActaArch, 2, 1957, p. 248. Pentru regiunea noastră, vezi I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 189—216. Pentru regiunea istro-pontică, dar cu implucaţii mai vaste, vezi Gh. Poenaru Bordea, BMI, 3, 1971, p. 51—57, cu toată bibliografia. C.Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 375—415. B. Mitrea, SCN, 6, 1975, p. 113—125. Gh. Poenaru Bordea, C. Popa, Ilfov, File de istorie, 1978, p. 135—141. Gh. Poenaru Bordea, Pact, 5, 1981, p. 365—377. Pentru situaţia din vestul Europei, a se vedea J. Lafaurie, C. Morrisson, RN, 29, 1987, p. 38—98, cu bibliografia întregii probleme.

De aici se desprind unele încheieri de ordin mai general ce-și pot avea aplicabilitatea în domeniul arheologiei Daciei din epoca postaureliană. Reperele cronologice pe care ni le oferă moneda romană în complexele arheologice din sec. III—VIII nu trebuie acceptate fără o severă și adîncită discuție critică. Va trebui să se țină seama de situația generală a Daciei, dar și de cea a regiunii respective, de condițiile politice, economice generale, atît din imperiu, cît și de cele speciale de la nordul Dunării. În asemenea cazuri un rol deosebit îi este rezervat materialului arheologic. El este în ultimă instanță acela care determină cronologia.

Cercetătorilor din domeniul arheologiei şi numismaticii li se deschide de fiecare dată un vast domeniu de investigare. Este vorba de a examina sau în anumite cazuri de a reevalua datările ce s-au propus pentru complexe arheologice cu prezențe monetare, coroborînd datele oferite de monede cu contextul arheologic originar, ceea ce îi va ajuta să precizeze etape care pînă acum nu au fost delimitate, sau, dacă s-a propus una, aceasta a fost formulată cu o anumită probabilitate [23].

Eforturile care se vor depune în această direcţie vor fi răsplătite prin determinarea unor faze culturale mai bine precizate din punct de vedere cronologic. Şi dacă ne gîndim la importanța etapei pe care o avem în vedere , aceea a epocii postaureliene, rezultatele obţinute vor fi cu atît mai prețioase.

RÖMISCHE KAISERZEITLICHE MÜNZEN IM GRÄBERFELD AUS DEM VIII. JAHRHUNDERT VON IZVORU, JUD. GIURGIU

ZUSAMMENFASSUNG

In dem birituellen Gräberfeld von Izvoru, Giurgiu, wurden 344 Körper- und 100 Brandgräbar freigelegt. In vier Gräbern fand man, neben anderen Beigaben, je eine bronzene kaiserzeitliche römische Münzen. Drei Gräbar (Gr. 108, Gr. 156 und Gr. 283) sind Körpergräber, das vierte Grab (Gr. 300) war ein Brandgrab.

Im Grab 108 befand sich die Münze, eigewickelt in einem Tuch, in der liken Handfläche. Im Grab 283 lag die Münze neben der rechten Handfläche. Alles weist ganz klar auf die Rolle des Charonobolus hin. Im Grab 156 wurde die Münze in der Füllerde des Grabes gefunden.

Die Münze aus dem Brandgrab 300 ist aus versiberter Bronze, wahrscheinlich ein Typ Severus Alexander, während die anderen Münzen Prägungen vom Ende des III. und Anfang des IV. Jahrhundert darstellen.

[23] Astfel S. Dolinescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca.* București, 1974, bazîndu-se pe două monede de bronz, una de la Gordian III, emisă la Viminacium și alta de la Gallienus, ambele aflate în bordeie, în condiții clare, datează întregul complex în sec. III (p. 62, dar și 39—40). În inventarul bordeiului VI (*op. cit.*, p. 54 și și fig. 40 b) amintește un opaiț roman a cărui datare, așa cum a observat A. Petre RESEE, 8, 1980, 3, p. 349, citat de Gh Bichir, *Geto-dacii din Muntenia in epoca romană*, București, 1984, p. 40, urmează să fie datat în prima jumătate a sec. IV. Nu este exclusă posibilitatea ca și fibula cu piciorul înfășurat pe dedesupt, descoperită în bordeiul IV, cu monedă de la Gallienus, să fie atribuită aceleiași etape cronologice, cînd devine ,,tipul preponderent în regiunile din afara lumii romane'' (Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 51).

Der Münzobolus wurde in zwei Männergräber, einer 40—45, der andere 50 Jahre alt gefunden. Der dritte wurde in einem Kindergrab angetroffen.

In der Izvoru, Sultana, Frăteşti, Obîrşia-Olt-Kulturgruppe, wurde derselbe Münzobolus auch im Gräberfeld von Obîrşia-Olt angetroffen.

Die Münzbeigabe wird in Verbindung mit der einheimischen Bevölkerung gebrach und die Anwesenheit der Münzen aus dem IV. Jahrhundert erklart sich durch die in diesem Gebiet sich befindeten Münzen aus dem IV. Jahrhundert.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. a. Izvoru. Grab 108. Körperbestattung. b. Izvoru. Grab 156. Körperbestattung. c. Izvoru. Grab 283. Körperbestattung. d. Izvoru. Grab 300. Brandgrab.

PROFESORUL ION BARNEA LA 75 DE ANI

1988 este cel de-al 75-lea an de viață al colegului nostru, profesorul Ion Barnea.

Născut la 13 august 1913 în com. Lungești (jud. Vîlcea), Domnia sa a urmat cursurile liceale în orașul Rîmnicu Vîlcea, iar cele universitare la București (1933—1937). Doctoratul l-a obținut la Universitatea din Atena cu lucrarea Τὸ παλαιοχριστιανικὸν θυσιαστήριον, care a rămas pînă astăzi la fel de actuală ca și în anul apariției (1940). Pregătirea în arheologia paleocreștină și bizantină—domeniu de o deosebită importanță pentru cunoașterea istoriei țării noastre în sec. III—XIV — și-a desăvîrșit-o la Școala română din Roma și la Berlin.

Începînd cu anul 1941, profesorul Ion Barnea a fost, rînd pe rînd, bibliotecar la Biblioteca Academiei Române, cercetător la Comisia Monumentelor Istorice, precum și asistent, șef de lucrări și apoi șef de sector la Muzeul Național de Antichități — devenit în 1956 Institutul de Arheologie. Pe lîngă obligațiile sale ca membru al Institutului de Arheologie le-a îndeplinit și pe acelea de conferențiar la Facultatea de Istorie (1949—1951) și la Facultatea de Teologie (1956—1959), ceea ce i-a dat posibilitatea să-și pună în valoare calitățile predagogice, puse în slujba pregătirii temeinice a studenților săi. În acest fel, profesorul Ion Barnea a parcurs în activitatea sa toate treptele de formare și cizelare științifică, fapt care i-a permis să abordeze cercetarea unor variate aspecte din istoria

de început a poporului nostru, aspecte care pînă la Domnia sa au fost fie doar puţin cunoscute, fie cu totul ignorate.

Aria preocupărilor ştiinţifice ale profesorului Ion Barnea este foarte largă. În temeiul monumentelor paleocreştine de pildă, şi-a aplecat atenţia asupra continuităţii populaţiei romanizate în Dacia, de după aşa-zisa „părăsire aureliană". Dealtfel Domnia sa este unul dintre cei mai autorizaţi specialişti care au evidenţiat rolul creştinismului primar în procesul romanizării populaţiei traco-dacice. În diferite studii a deslușit cadrul cronologic al unor documente materiale și importanța lor pentru precizarea specificităţii etnice a diferitelor comunități omenești. Altădată a dezbătut probleme legate de chiar istoria Imperiului roman. Este cazul monografiei referitoare la Constantin cel Mare, pe care a elaborat-o cu Octavian Iliescu.

Dar cea mai mare parte a activității științifice a profesorului Ion Barnea privește istoria social-economică, politică, culturală și militară a regiunii Dunării de Jos și în mod deosebit a Dobrogei. Cei ce sînt preocupați de trecutul acestui ţinut în epoca romană tîrzie și bizantină (sec. IV—XIV) știu prea bine că astăzi nu mai poate fi abordată nici o temă din istoria Dobrogei fără a folosi și ţine seama de contribuțiile Domniei sale. Procesul romanizării și continuitatea populației romanizate în provincia românească dintre Dunăre și Marea Neagră sînt teme constante în lucrările majore ale profesorului Ion Barnea, fie că este vorba de monografii sau de studii, fie că avem în vedere numeroasele articole și rapoarte arheologice.

În nenumărate contribuții a tratat probleme privitoare la relațiile dintre populația autohtonă și neamurile alogene, apoi relațiile dintre Scythia Minor (devenită mai tîrziu provincia Paradunavon) și regiunile mai apropiate sau mai depărtate. A înfățișat o seamă de documente bizantine și, plecînd de aici, a dezbătut problemele influenței pe care a suferit-o civilizația medievală românească din partea civilizației Imperiului cu capitala la Constantinopol.

S-a oprit îndeaproape și asupra problemei năvălirilor „barbare" în Dobrogea. În acest sens, profesorul Ion Barnea este primul cercetător care, pe baza datelor arheologice de la Dinogetia-Garvăn, a definit amploarea și gravitatea distrugerilor provocate de invazia cutrigurilor lui Zabergan de la mijlocul sec. VI. A adus unele precizări în privința statutului politic al Dobrogei, reliefînd faptul că această provincie se afla în sec. VIII—X sub jurisdicția Imperiului bizantin, iar nu sub aceea a hanatului de la Pliska, cum socotesc unii istorici.

A atras atenția asupra rolului sigiliilor bizantine în cunoașterea istoriei Dobrogei. De altminteri, profesorul Ion Barnea deține un loc de mare prestigiu în rîndul cercetătorilor europeni specializați în sfragistică. A publicat de asemenea numeroase articole cu caracter strict epigrafic.

În toate lucrările sale și în funcție de specificul subiectelor abordate, profesorul Ion Barnea a îmbinat armonios—din punct de vedere metodologic — izvoarele literare cu cele arheologice.

Cea mai mare parte a activității publicistice a profesorului Ion Barnea este rodul unui îndelungat efort de cercetare directă a vestigiilor antice și medievale. Bun cunoscător al realităților de pe teren ca urmare

107. *Tradizione classica nel tema bizantino di Parstarion*, in *Atti del XVII Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 9—14 ottobre 1977*, Napoli, 1978, p. 268—276.
108. *La basilique citerne de Tropaeum Traiani à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 221—233.
109. *Noi consideraţii privind monumentele creştine din Dacia*, Îndrumător pastoral, 1, Alba Iulia, 1977, p. 107—111.
110. *Basilica „simplă" de la Tropaeum Traiani*, Pontica, 11, 1978, p. 181—187.
111. *Stindardul dacilor pe Arcul de triumf al lui Galerius?* Magazin istoric, 21, 1978, 1 (130), p. 11—15.
112. *Bisericuţele rupestre de la Murfatlar*, în *De la Dunăre la Mare*, ed. a II-a, Galaţi, 1979, p. 134—140.
113. *Preocupări ale sfîntului Constantin cel Mare la Dunărea de Jos*, Mitropolia Olteniei, 22, Craiova, 1980, 1—2, p. 17—32.
114. *Dinogetia — ville byzantine du Bas Danube*, Byzantina, 10, 1980, p. 237—287, pl. VII—XXVII.
115. *Rumänien von der Aufgabe Dakien (271 n. Chr) bis ins 10. Jahrhundret*, in *Handbuch der europäischen Wirtschafts und Sozialgeschichte*, herausg, von Hermann Kellenbenz, II, Stuttgart, 1980, p. 656—667.
116. *Le cripte delle basiliche paleocristiane della Scizia Minore*, RESEE, 19, 1981, 3, p. 489—505.
117. *Sceaux de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, RRH, 20, 1981, 4, p. 625—627.
118. *Sigilii bizantine inedite din colecţia Muzeului Naţional de Istorie*. Cercetări numismatice, 4, 1982, p. 169—176.
119. *Sigilii boizantine de la Durostorum-Dorostolon*, Pontica, 15, 1982, p. 201—212.
120. *La politica dell'Impero romano nel Basso Danubio dopo il ritiro Aureliano*. in *Accademia Nazionale dei Lincei, Atti dei Convegni Lincei*, 52, *Colloquio italo-romeno : La Dacia preromana e romana, i rapporti con l'Impero (Roma, 18—19 novembre*, 1982), p. 29—44.
121. *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană pe baza descoperirilor paleocreştine din Transilvania, în lumina ultimelor cercetări*, Sargetia, 14—17, 1982—1983, p. 259—266.
122. *Relazioni culturali tra la regione del Basso Danubio e l'Italia all'epoca del tardo Impero*. in *L'Adriatico tra Mediterraneo e peninsola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1983, p. 275—283.
124. *Sigilii bizantine din colecţia Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, SCN, 8, 1984, p. 97—104.
125. *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, in *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne, Thessalonique 28 sept.—4 oct. 1980*, Città del Vaticano — Thessalonique, 1984, p. 631—681.
126. *Sceaux byzantins du nord de la Dobroudja*, RÉSEE, 23, 1985, 1, p. 29—35.
127. *Le christianisme sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie aux IIIe—XIe siècles*, Études Balkaniques, 1, 1985, p. 92—106.
126. *Les commencements du christianisme dans le territoire roumain à la lumière des documents archéologiques*, in Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Κ. Δ. Καλοκύρη, Tesalonic, 1985, p. 215—226.
129. *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, Byzantina, 13, 1985 (Δώρημα στὸν Ἰ. Καραγιαννόπουλο), Tesalonic, 1985, p. 295—312.
130. *Spätrömische Denkmäler an der unteren Donau*. Anzeiger der phil-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 121 Jahrgang, 1984, So. 13, p. 291—310 + + 5 fig. h.t.
131. *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, Pontica, 18, 1985, p. 235—248.
132. *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, RÉSEE, 24, 1986, 2, p. 117—125.
133. *Noi contribuţii la istoria themei Paristrion (Paradounavon)*, SCIVA, 37, 1986, 3. p. 268—275.

III. Rapoarte de săpături arheologice

134. *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 2, 1951, 1, p. 19—49 (în colaborare).
135. *Şantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 3, 1952, p. 349—421 (în colaborare.)
136. *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 240—274 (în colaborare).
137. *Şantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 161—197 (în colaborare).
138. *Şantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 713—752 (în colaborare).

65. *Deux chapiteaux byzantins de Tomis*, în Χαριστήριον εἰς 'Α. Κ. 'Ορλάνδον III, Atena, 1966, p. 383—387 + 2 planșe.
66. *Nouvelles recherches sur le „limes" byzantin du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles*, în *Thirteenth International Congres of Byzantine Studies*, Oxford, 1966 (în colaborare),
67. *Nouvelle contibution à l'histoire de la Dobrodja sous Anastase I-er*, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 355—356.
68. *Themistios despre Scythia Minor*, SCIV, 18, 1967, 4, p. 563—574.
69. *Les thermes de Dinogetia*, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 225—252.
70. *Sigilii bizantine de la Noviodunum*, SCN, 4, 1968, p. 239—247.
71. *À propos des origines du christianisme en Scythia Mineure*, Dacia, N.S., 12, 1968, p. 417—420
72. *Monumentele rupestre de la Murfatlar*, Magazin istoric, 2, mai 1968, 5 (14), p. 38—42 și 11 (20), noiembrie 1968, p. 90.
73. *Plombs byzantins de la collection Michel Soutzo*, RESEE, 7, 1969, 1, p. 21—33.
74. *O casă romană tîrzie de la Dinogetia*. SCIV, 20, 1969, 2, p. 245—266.
75. *À propos de la sculpture romano-byzantine de Scythie Mineure*, Rivista di archeologia cristiana, 45, 1969, 1—4, p. 15—29.
76. *À l'occasion du 70e anniversaire du prof. Gh. Ștefan*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 5—10.
77. *Sigilii bizantine de la Brusa (Turcia)*, SCN, 1971, p. 199—206.
78. *Dinogetia et Noviodunum, deux villes byzantines du Bas-Danube*, RESEE, 9, 1971, 3, p. 343—362.
79. *Dobrogea în secolele VII—X*, Peuce, 2, Tulcea, 1971, p. 205—219.
80. *Monumenti paleocristiani della Dacia Traiana*, în *Corsi di cultura sull'arte revennale e bizantina*, Ravenna, 1971, p. 49—69.
81. *Monumenti paleocristiani della Scizia Minore*, *ibidem*, p. 23—48.
82. *Monumenti bizantini in Romania fra il VII ed il XIII secolo*, *ibidem*, p. 71—93.
83. *Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie*, Byzantina, 3, 1971, p. 149—172.
84. *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, Pontica, 5, 1972, p. 261—265.
85. *Les villes de la Scythia Minor au cours de Ve—VIe siècles*, AIESEE, Bulletin X, 1972, 2, p. 143—177.
86. *Un martyrium descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)*, SCIV, 24, 1973, 1, p. 123—126.
87. *Din nou despre datarea valului și a bisericuței treflate de la Niculițel*, SCIV, 24, 1973, 2, p. 311—315.
88. *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia-Garvăn, jud. Tulcea (1963—1968)*, Materiale, 10, 1973, p. 291—331.
89. *Martyrion-ul de la Niculițel*, BOR, 91, 1973, 1—2, p. 218—228.
90. *Cu privire la localizarea Constantianei*, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 427—429.
91. *Inscripții paleocreștine inedite din Tomis*, Pontica, 7, 1974, p. 377—385.
92. *Le limes scythicus des origines à la fin de l'antiquité*, în *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembrie 1972*, București, 1974, p. 15—25, (în colaborare).
93. *Atriile basilicilor paleocreștine de la Tropaeum Traiani*, SCIVA, 26, 1975, 1, 57—67.
94. *Murfatlar și Niculițel*, *ibidem*, p. 95—99.
95. *Sigilii bizantine de la Noviodunum (II)*, SCN. 7, 1975, p. 159—162.
96. *Sur les débuts de la culture byzantine au Bas-Danube*, în *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, II, București, 1975, p. 503—508.
97. *Le martyrion de Niculițel*, Bulletin d'archéologie sud-est européene, 3, 1975, p. 131—143.
98. *O importantă descoperire arheologică: martyrionul de la Niculițel, jud. Tulcea*, Almanahul parohiei ortodoxe române de la Viena, 14, 1975, p. 70—79.
99. *Pandantive din epoca feudală timpurie de la Dinogetia*, SCIVA, 27, 1976, 2, p. 275—278.
100. *Quelques nouvelles considérations sur les pavés mosaïques de Tomis*, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 265—268.
101. *Identități ale romanității*, Magazin istoric, 10, 1976, 1 (106), p. 28—32. (= *Identités de la romanité*, Roumanie, Pages d'histoire, 1, 1976, 2, p. 54—65).
102. *Romains et byzantins sur le Bas-Danube*, Archéologia, 91, février 1976 (Paris), p. 46—55.
103. *Cetatea Tropaeum Traiani în lumina ultimelor săpături arheologice*, Pontica, 10, 1977 p. 261—271.
104. *Note de epigrafie romano-bizantină*, *ibidem*, p. 273—288.
105. *Une amulette paléochrétienne de Dobroudja*, în *Epigrafica*, București, 1977, p. 249—254 (în colaborare).
106. *Noi descoperiri la Noviodunum*, Peuce, 6, 1977, p. 103—108.

107. *Tradizione classica nel tema bizantino di Parstarion*, în *Atti del XVII Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 9—14 ottobre 1977*, Napoli, 1978, p. 268—276.
108. *La basilique citerne de Tropaeum Traiani à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, Dacia, N.S., 21, 1977, p. 221—233.
109. *Noi considerații privind monumentele creștine din Dacia*, Îndrumător pastoral, 1, Alba Iulia, 1977, p. 107—111.
110. *Basilica „simplă" de la Tropaeum Traiani*, Pontica, 11, 1978, p. 181—187.
111. *Stindardul dacilor pe Arcul de triumf al lui Galerius?* Magazin istoric, 21, 1978, 1 (130), p. 11—15.
112. *Bisericuțele rupestre de la Murfatlar*, în *De la Dunăre la Mare*, ed. a II-a, Galați, 1979, p. 134—140.
113. *Preocupări ale sfîntului Constantin cel Mare la Dunărea de Jos*, Mitropolia Olteniei, 22, Craiova, 1980, 1—2, p. 17—32.
114. *Dinogetia — ville byzantine du Bas Danube*, Byzantina, 10, 1980, p. 237—287, pl. VII—XXVII.
115. *Rumänien von der Aufgabe Dakien (271 n. Chr) bis ins 10. Jahrhundret*, in *Handbuch der europäischen Wirtschafts und Sozialgeschichte*, herausg, von Hermann Kellenbenz, II, Stuttgart, 1980, p. 656—667.
116. *Le cripte delle basiliche paleocristiane della Scizia Minore*, RESEE, 19, 1981, 3, p. 489—505.
117. *Sceaux de Constantin IV empereur de Byzance, trouvé à Durostorum*, RRH, 20, 1981, 4, p. 625—627.
118. *Sigilii bizantine inedite din colecția Muzeului Național de Istorie*. Cercetări numismatice, 4, 1982, p. 169—176.
119. *Sigilii boizantine de la Durostorum-Dorostolon*, Pontica, 15, 1982, p. 201—212.
120. *La politica dell'Impero romano nel Basso Danubio dopo il ritiro Aureliano*. în *Accademia Nazionale dei Lincei, Atti dei Convegni Lincei*, 52, *Colloquio italo-romeno: La Dacia preromana e romana, i rapporti con l'Impero (Roma, 18—19 novembre*, 1982), p. 29—44.
121. *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană pe baza descoperirilor paleocreștine din Transilvania, în lumina ultimelor cercetări*, Sargetia, 14—17, 1982—1983, p. 259—266.
122. *Relazioni culturali tra la regione del Basso Danubio e l'Italia all'epoca del tardo Impero*. in *L'Adriatico tra Mediterraneo e peninsola balcanica nell'antichità*, Taranto, 1983, p. 275—283.
124. *Sigilii bizantine din colecția Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, SCN, 8, 1984, p. 97—104.
125. *L'épigraphie chrétienne de l'Illyricum oriental*, în *Actes du Xe Congrès international d'archéologie chrétienne, Thessalonique 28 sept.—4 oct. 1980*, Città del Vaticano — Thessalonique, 1984, p. 631—681.
126. *Sceaux byzantins du nord de la Dobroudja*, RÉSEE, 23, 1985, 1, p. 29—35.
127. *Le christianisme sur le territoire de la République Socialiste de Roumanie aux IIIe—XIe siècles*, Études Balkaniques, 1, 1985, p. 92—106.
126. *Les commencements du christianisme dans le territoire roumain à la lumière des documents archéologiques*, în Τιμητικὸ ἀφιέρωμα στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Κ. Δ. Καλοκύρη, Tesalonic, 1985, p. 215—226.
129. *Byzantinische Bleisiegel aus Rumänien*, Byzantina, 13, 1985 (Δώρημα στὸν 'Ι. Καραγιαννόπουλο), Tesalonic, 1985, p. 295—312.
130. *Spätrömische Denkmäler an der unteren Donau*. Anzeiger der phil-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 121 Jahrgang, 1984, So. 13, p. 291—310 + + 5 fig. h.t.
131. *Sigilii bizantine inedite din Dobrogea (II)*, Pontica, 18, 1985, p. 235—248.
132. *Sceaux byzantins inédits de Dobroudja*, RÉSEE, 24, 1986, 2, p. 117—125.
133. *Noi contribuții la istoria themei Paristrion (Paradounavon)*, SCIVA, 37, 1986, 3, p. 268—275.

III. Rapoarte de săpături arheologice

134. *Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 2, 1951, 1, p. 19—49 (în colaborare).
135. *Șantierul Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 3, 1952, p. 349—421 (în colaborare.)
136. *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, SCIV, 4, 1953, 1—2, p. 240—274 (în colaborare).
137. *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 161—197 (în colaborare).
138. *Șantierul arheologic Garvăn-Dinogetia*, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 713—752 (în colaborare).

139. *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Materiale, 4, 1957, p. 155—174 (în colaborare).
140. *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, *ibidem*, p. 195—209 (în colaborare).
141. *Șantierul arheologic Giurgiu*, *ibidem*, p. 219—237 (în colaborare).
142. *Săpăturile de salvare de la Noviodunum (Isaccea)*, Materiale, 5, 1959, p. 461—473 (în colaborare).
143. *Săpăturile arheologice de la Garvăn*, *ibidem*, p. 565—586 (în colaborare).
144. *Sondajul de la mănăstirea Mamul*, *ibidem*, p. 661—664 (în colaborare).
145. *Sondajul de la mănăstirea Cotmeana*, *ibidem*, p. 665—670 (în colaborare).
146. *Șantierul arheologic Basarabi (Constanța)*, Materiale, 6, 1959, p. 541—566 (în colaborare).
147. *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, Materiale, 7, 1961, p. 583—598 (în colaborare).
148. *Sondajul de la Cîmpulung, punctul Cloaștr*, Materiale, 8, 1962, p. 65—72 (în colaborare).
149. *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, *ibidem*, p. 675—692 (în colaborare).
150. *Sondajul de la Stănești*, Materiale, 9, 1970, p. 345—351.
151. *Săpăturile de salvare de la Noviodunum*, Peuce, 9, 1984, p. 97—105 + 16 pl. (în colaborare).

IV. Colaborări la tratate, enciclopedii, dicționare

152. *Istoria României*, I, București, 1960.
153. *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, V, Roma, 1863.
154. *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976.
155. *The Princeton Enciclopedia of Classical Sites*. Princeton, New Jersey, 1976.
156. *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982.
157. *Istoria militară a poporului român*, București, 1984.
158. *Enzyklopedie zur Frühgeschichte der europäischen Völker*, Berlin (în curs de apariție).

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (VII, 1987)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

În introducerea la această nouă serie a cronicii epigrafice, ne propunem să trecem în revistă cîteva din evenimentele anului epigrafic trecut (1987).

A apărut un nou volum din colecţia *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*, seria II : *Inscripţiile greceşti şi latine din Scythia Minor*, II. *Tomis şi teritoriul său* — culese, traduse, însoţite de comentarii de Iorgu Stoian ; prefaţă de C. Preda, indici de Al. Suceveanu (436 p. ; ilustraţia grupată pe planşe, la sfîrşitul volumului : dar unele imagini sînt reproduceri după diverse publicaţii, iar pentru alte epigrafe s-au confecţionat facsimile după CIL sau AEM).

În perioada 31 august — 6 septembrie 1987 a avut loc la Sofia (R. P. Bulgaria) cel de-al IX-lea Congres internaţional de epigrafie greacă şi latină. Amintim că precedentul congres a avut loc la Atena (1982 ; vezi SCIVA, 34, 1983, 4, p. 364), iar ţara noastră a găzduit cel de-al VII-lea Congres de epigrafie greacă şi latină (Constanţa, septembrie 1977). La congresul desfăşurat la Sofia au participat 160 de epigrafişti din diferite ţări din Europa, precum şi 2 din S.U.A.

Conform primei circulare, trimise cu doi ani în urmă, congresul şi-a fixat pentru dezbatere patru mari teme : Pontul Euxin şi aria mediteraneană şi epigrafia ; structuri politice ale lumii romane şi epigrafia ; onomastică şi epigrafie ; *corpora*, culegeri şi instrumente de lucru epigrafice în curs şi în proiect — pentru fiecare temă rezervîndu-se cîte o zi. În afară de acestea, o zi a fost dedicată descoperirilor epigrafice recente. Conform hotărîrii Comitetului Internaţional şi a unor membri ai Asociaţiei internaţionale de epigrafie greacă şi latină, urma ca pentru fiecare problemă să se întocmească cîteva rapoarte, care să fie în prealabil imprimate şi trimise celor inscrişi cu cîteva luni înainte de congres ; aceasta ar fi dat participanţilor posibilitatea să se informeze din timp asupra conţinutului rapoartelor şi ar fi facilitat (stimulat) discuţiile. În realitate, rapoartele au sosit la secretariatul congresului cu întîrziere, încît comitetul de organizare a publicat un volum hibrid, conţinînd doar cîteva din rapoartele angajate, precum şi unele comunicări şi descoperiri epigrafice recente. Volumul (cu un titlu ambiguu : Acta Centri Historiae Terra Antiqua Balcanica, II, iar foaia de titlu reprodusă la xerox şi lipită : *Actes du IXe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, I, Sofia, 1987), conţinînd numeroase greşeli de tipar, a fost pus la dispoziţia participanţilor abia în ziua deschiderii congresului ; din acest motiv, unele comunicări au fost prezentate în rezumat, dar altele au fost citite integral.

Din ţara noastră au participat la congres şi au prezentat comunicări : R. Ardevan, *Vétérans et décurions municipaux dans la Dacie romaine* ; Emilia Doruţiu-Boilă, *Antonius Hiberus, Statthalter der Moesia Inferior*, precum şi intervenţia *Der Beitrag der Inschriften zur ethnischen Lage in Kleinskythien* ; N. Gudea, *Neue epigraphischen Daten über die Zollstation von Porolissum* ; C. C. Petolescu, *Évolution des structures politiques et admi-*

nistratives de la Dacie romaine (apărută în volumul menționat, p. 265—267).

Ultima zi (6 septembrie) a fost consacrată unei excursii la Plovdiv (anticul Philippopolis), unde congresiștii au vizitat teatrul antic, stadionul și forul orașului.

Următorul congres va avea loc la Nimes (Franța), în 1992.

La rubrica evenimentelor, mai reținem apariția, în primăvara acestui an, a publicației *Année épigraphique*, 1985. Cum reiese din cronica publicată în SCIVA, 37, 1986, 4, p. 345 și urm., descoperirile epigrafice din Dacia (1985) comportă un număr apreciabil de piese, unele de o valoare documentară deloc neglijabilă (nr. 321—350). Totuși, în volumul recent apărut din *Année épigraphique*, Daciei i se rezervă o singură pagină, unde sînt prezentate, sub trei numere (719—721), scurte comentarii asupra unor inscripții cunoscute mai de mult timp. Omisiunea descoperirilor epigrafice din Dacia (sau poate numai amînarea lor pentru volumul următor) este cu atît mai de neînțeles, dacă luăm în seamă faptul că autorul acestor rînduri trimite consecvent, de un deceniu încoace, fișe după toate descoperirile și publicațiile epigrafice privitoare la țara noastră; chiar și fără acestea, ele nu ar fi fost cu totul inaccesibile editorilor, dacă avem în vedere că unele au apărut în publicații de largă circulație din țară și din străinătate. De altfel, asemenea observații critice sînt valabile și pentru volumele precedente ale acestei publicații centenare.

GENERALITĂȚI

401. N. Gudea, *Contribuții la paleografia latină romană din Dacia, I. Inscripții pe cărămizi și țigle*, ActaMP, 11, 1987, p. 91—158: Scurt studiu introductiv tratind despre importanța acestei categorii de scriere cursivă, răspindirea, datarea, caracterul și conținutul inscripțiilor, paleografie, limbă. Repertoriul materialului epigrafic (p. 123—158) este însoțit de o hartă a descoperirilor, tabele cu tipuri de litere utilizate în textele cursive din Dacia (tegule și tăblițe cerate) și din imperiu, ilustrație (desene și fotografii).

402. C. C. Petolescu, *Colonia Malvensis*, SCIVA, 38, 1987, 1, p. 23—32: vezi și mai departe, nr. 411.

403. Idem, *Quatre contributions à la prosopographie des milices équestres*. Dacia, N.S., 31, 1987, p. 157—172. Prezentare amănunțită a carierelor a patru ofițeri de rang ecvestru: *P. Aelius Marcianus* (CIL, VIII, 9358 = ILS, 2738: cf. PIR [2], A 217; H. Devijver, PME A 44): *T. Ant. Cl. Alfenus Arignotus* (CIG, 3497 = IGR, IV, 1213 = ILS, 8853; CIG, 3484 = IGR IV, 1204: cf. PIR [2] A 821; PME A 132); *Sex. Iulius Possessor* (CIL, II, 1180 = ILS, 1403 = = AnnÉp, 1965, 237; AnnÉp, 1983, 976; cf. PIR[2] I 480; PME I 99); *C. Nonnius Caecianus* (CIL, XI, 393 = ILS, 2739; cf. PME N 12). Autorul remarcă o serie de similitudini în biografiile acestor personaje. Astfel, trei din acești ofițeri au debutat în cariera ecvestră sub Marcus Aurelius și Lucius Verus: al patrulea a îndeplinit, se pare, ultima sa miliție (*praefectus alae*), în aceeași epocă, pe la 170. Sursele epigrafice prezintă aceste personaje cumulînd — cu titlul de *praepositus* — comanda unei alte unități militare (în cazul lui Possessor, a altor două trupe); or, cercetarea prosopografiei militiilor ecvestre arată că această decizie de excepție a fost adoptată pentru prima oară pe timpul lui Marcus Aurelius, fiind determinată de faptul că duritatea luptelor a provocat grave goluri în corpul de comandă.

404. Idem, *Varia Daco-Romana (XII). Aurelius Germanus, natione Dacus*, Thraco-Dacica, 8, 1987, p. 200—202. Discuție asupra inscripției CIL, XIII, 6824 = AnnÉp. 1940, 117 de la Mogontiacum.

405. K. Strobel, *Anmerkungen zur Truppengeschichte des Donauraumes in der hohen Kaiserzeit*, II: *Die trajanische Ziegelstempel aus Buridava-Stolniceni*: discuții și mici observații

în legătură cu ștampilele publicate de Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 93—103 (v. seria V a acestei cronici : SCIVA, 37, 1986, 4, p. 346, nr. 312).

406. Sub titlul *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța)*, revista Pontica, 19, 1986, publică două contribuții : una privește amforele produse la Heraclea Pontica (p. 33—60 ; autori : A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu), cealaltă amforele din insula Thasos (p. 61—74 ; M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu).

407. Emilia Doruțiu-Boilă, *Despre inscripția votivă a monumentului triumfal de la Adamclisi*, StCl, 25, 1987, p. 45—56 ; reconstituire grafică a inscripției B a trofeului. Autoarea revine asupra propriei păreri (exprimată în StCl, 7, 1965, p. 209—214 ; vezi și N. Gostar, Latomus, 28, 1969, 1, p. 120—125 ; N. Gostar, D. Ciurea, ArhMold, 6, 1969, p. 114—121), că această inscripție ar reprezenta replica celei publicate de Gr. Tocilescu (CIL, III, 14214).

408. M. Zahariade, *Ripa legionis XI Claudiae la sfîrșitul secolului III și în secolul IV*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, II, Călărași, 1986, p. 181—188.

În segmentul de limes apărat în perioada amintită de legiunea XI Claudia, s-au descoperit două tipuri de ștampile : *LEGXICLFTRAM* și *LEGXICLFCAND*, ieșite din figlinele de la Transmarisca și Candidiana. O altă schemă de dislocare este oferită de *Notitia Dignitatum (Orientis)* : „O trăsătură caracteristică a noii scheme defensive constantiniene este că *pedatura superior* staționează totdeauna în castrul-sediu principal, controlînd și sectorul de *limes* din vecinătatea acestuia, în timp ce pedaturei inferior îi revenea cel de-al doilea castru-sediu împreună cu teritoriul aferent" (p. 185). Mai exact, *pedatura* se referă la porțiunea din *ripa* acoperită de cinci cohorte ale legiunii.

Spre deosebire de autorul citat, credem că *pedatura superior* desemnează — ca de obicei, cînd raportarea se face la cursul unui fluviu — zona aflată în amonte ; dimpotrivă, *pedatura inferior* desemnează zona aflată în aval. Vezi în acest sens și *Not. Dign., Or.*, XXIX : sediul prefectului legiunii II Herculia era la Troesmis (29), cel al pedaturii superioare la Axiopolis (30) (în *Fontes*, II, p. 210, s-a strecurat o eroare, dar la traducere apare corect : „pedatura de sus"), iar al pedaturii inferioare la Troesmis (31) ; de asemenea, sediul prefectului legiunii I Iovia era la Noviodunum (32), cel al pedaturii superioare în același loc (33), iar al pedaturii inferioare la Aegyssus (vezi și I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 370—371). Așadar, în cazul legiunii XI Claudia, eroarea întîlnită în *Not. Dign. Or.*, XLI, trebuie corectată astfel : *pedatura superior* la Transmarisca (deci mai în amonte), iar *pedatura inferior* la Durostorum (în *Fontes* II, p. 211, la traducere, sediul „pedaturii de jos" este localizat la Durostorum) — adică invers decît a făcut M. Zahariade (v. și harta de la p. 185). Dealtfel, cum se vede și în cazul celorlalte legiuni de pe *limes*-ul dobrogean, prima mențiune este rezervată pedaturii superioare (indiferent dacă aici era „castrul-sediu principal", ca în cazul legiunii I Iovia), abia apoi este menționată pedatura inferioară (chiar dacă aici era sediul prefectului legiunii, cum este cazul legiunii II Herculia).

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A. DACIA

409—410. Octavian Toropu, Corneliu Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987 : ghid arheologic (274 p., 42 planșe cu fotografii, 71 planșe cu desene) ; ample referiri la descoperirile epigrafice (inscripții, țigle ștampilate, *instrumentum domesticum*). Autorii prezintă totodată două piese votive inedite (fără dimensiuni și descriere) :

409. Bază de marmură, cu reprezentarea unui vultur în repaus (capul și aripa dreaptă lipsesc). Dimensiunile nemenționate.

Oct. Toropu, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 166, fig. 36/3.

Pe bază, inscripția :

[Deo san]cto (a)eterno, Aurel(ius)
[. . . . . .]l. ex v(oto) p(osuit)

410. Placă de marmură cu reprezentarea scenei sacrificiului mithriac. Pe cadrul inferior, foarte îngust, este gravată dedicația (un singur rînd).

Oct. Toropu, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 166, fig. 40.

Aur(elius) Saturninus v(otum) posuit

411 (= CIL, III, 1555 = 12594 = IDR, III/1, 109). Denta (jud. Timiș). Bloc de calcar; 0,40 × 0,45 × 0,26 m ; litere înalte de 5—7 cm. Muzeul din Timișoara.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo),
I(unoni) R(eginae), M(inervae), T(errae) M(atri)
C(aius) Kaniniu[s]
Sabinianu[s],
d(———) c(———) M(———), IIvir
. . . .

Sensul celor trei litere de la începutul r. 5 au fost obiectul unei îndelungate dispute (vezi rezumatul discuțiilor, cu întreaga bibliografie, în IDR, III/1, 109 și la noi, în SCIVA, 38, 1987, 1, p. 25—26). Astfel, după Katancsich, ar fi vorba de un decurion al municipiului Tibiscum. Th. Mommsen se gîndea tot la un *d(e)c(urio) m(unicipii)*, dar nu excludea nici lectura *d(ecurio) c(oloniae) M(———)*. C. Patsch s-a hazardat însă propunînd *d(ecurio) c(oloniae) M(alvensis)*, lectură acceptată fără rezerve și apărată cu înverșunare pînă la sfîrșitul vieții de C. și H. Daicoviciu. În schimb, D. Tudor și M. Macrea au acceptat lectura *d(e)c(urio) m(unicipii)*, considerînd, evident, că textul menționează un magistrat al municipiului Tibiscum. Noi am arătat însă că inscripția de la Denta trebuie să fie o „piatră rătăcitoare"; siglele respective se întîlnesc întocmai pe o inscripție de la Mursa (Pannonia Inferior) menționînd un *d(ecurio) c(oloniae) M(ursae)* (Anna și Jaro Šašel, ILJug, 3095). Este deci foarte probabil că inscripția în cauză a ajuns la Denta adusă din Pannonia Inferior.

Recent, N. Branga (StCl, 25, 1987, p. 95—97) reia lectura *d(e)c(urio) m(unicipii)*. În continuare, cele două haste verticale, conținînd o abreviere cît se poate de uzuală, sînt metamorfozate în *TI*; apoi litera *R* — fragmentară, este adevărat, dar destul de clară și sigură — este falsificată în desenul confecționat de autor în *S*. Astfel, N. Branga ajunge la lectura *d(e)c(urio) m(unicipii) Tibis[c(i)]*. Asemenea manieră de editare a unui text epigrafic vorbește de la sine despre imprudența unui epigrafist improvizat.

412 (= IDR, III/1, 262). Țigle ștampilate. Muzeul din Timișoara.

a) *MASY* (litera *S* inversă)
b) *MA.SY*

D. Benea (*Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 458, nota 9) întregește acum: *Ma(uri) Sy(mmachiarii)*; cf. Cassius Dio, LXVIII, 32, 4: τῶν Μαύρων συμμαχία. Ștampilele pot data astfel din primele decenii ale provinciei Dacia.

413—414. Inscripții revizuite sau comentate: C. C. Petolescu, *Note epigrafice (IX)*, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 180—183.

413 (= CIL, III, 13787 = IDR III/2, 114). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa.* Fragment de bloc de marmură; inscripție revizuită de I. Piso (Apulum, 15, 1977, p. 648, nr. 3), reluată de C. C. Petolescu, *loc. cit.*, p. 180, nr. 1 (ultimele două rînduri, pe baza inscripției AnnÉp, 1927, 54 = IDR, III/2, 118):

. . . .
[col(oniae) Sar]m(izegetusae) pa[tr(ono)]
[col]l(egii) fab[rum), M.]
[Proci]l(ius) Iuli[anus],
[dec(urio) c]ol(oniae), e[q(uo) publ(ico)]

414 (= CIL, III, 14485 a = ILS, 9179; IDR, II, 174). Bumbești (jud. Gorj). Dală de calcar, spartă în mai multe fragmente; J. Fitz, StCl, 24, 1986, p. 141—142, făcea următoarea remarcă: „à la fin de la 4e ligne de l'inscription emplacée à Bumbești, la formule *Antoninian(a) vetust(ate) dil[apsos]* diffère visiblement du reste, l'exécution en est moins délicate, les lettres plus minces et plus serrées". Verificînd inscripția de la Bumbești, am constatat (*loc. cit.*, p. 181, nr. 2), că observația lui J. Fitz este corectă; într-adevăr, cuvintele *vetustate dilapsos* au fost rase, apoi regravate (într-o formă prescurtată) după supranumele *Antoniniana* (nominativ, în loc de genitiv).

Cu același prilej remarcam (*loc. cit.*, p. 181—182) că supranumele *Antoniniana* a mai fost gravat la sfîrșitul altor două inscripții dedicate împăratului Hadrian: la Tihău (Dacia Porolissensis), de către ala I Tungrorum Frontoniana, rebotezată *Antoniniana* (D. Protase, SCIVA,

36, 1985, 3, p. 251 = *Festschrift A. Betz*, 1985, p. 495—504; CEpR, V, 350); la Hoghiz (jud. Brașov) (CIL, III, 953), r. 4 : . . .*G. ANTONIN[[N]]*, probabil *[leg. XIII] G. Antonin[ia]n[a]*, (eventual cu ligatura *N + A*).

415 (= IDR, III/3, 260). Orăștioara de Sus. Bloc de calcar, descoperit în cursul săpăturilor din castru (a. 1957); 0,66 × 0,49 × 0,26 m. Inscripția gravată în tabula ansata:

PC$\overline{III}$

Editorii IDR citeau: *p(edes) CIII*, „(distanță de) 103 picioare".
M. P. Speidel, Apulum, 24, 1987, p. 143—144, observă însă că bara orizontală este gravată numai deasupra celor trei haste, deci litera *C* nu face parte din număr: el completează: *p(. . .) c(ohortis) III*, unde prima literă poate fi *p(edatura)* (porțiune lucrată) sau *p(rincipes)* (subînțelegîndu-se soldații din centuria unui *princeps*). După același autor, ar putea fi vorba de cohorta III a legiunii XIII Gemina (această legiune este atestată la Orăștioara de Sus prin cîteva ștampile tegulare: IDR, III/3, 265, 1—4).

416 *Apulum (Colonia Aurelia Apulensis)*. Lespede de calcar (din cariera de la Ighiu) cu inscripție: 1,20 × 0,70 × 0,63 m. Cîmpul inscripției: 1,01 × 0,575 m, mărginit de un profil; litere înalte de 6,5—7,5 cm; în r. 5 și 6, ligatura A + N.

Cl. L. Băluță, Apulum, 24, 1987, p. 169—172.

D(is) M(anibus)
Ael(io) Dubita-
to, missicio
alae Bat(avorum) ex
a(la) n(umeri) Il(l)yr(icorum) q(ui) v(ixit)
an(nis) XXX. Her(edes) et
coniunx fec(erunt).
H(ic) s(itus) e(st).

Interesul pentru această inscripție decurge din menționarea unui *missicius*: pentru alte atestări, vezi A. v. Domaszewski—B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres* [2], Köln-Graz, 1967, p. XX, 78—80 și Cl. L. Băluță, *loc. cit.*, nota 5. Înainte de a fi fost transferat în *ala Batavorum* (garnizoana la Războieni-Cetate), Aelius Dubitatus a servit în *numerus Illyricorum*, trupă de cavalerie: cum acest *numerus* a fost organizat pe timpul lui Antoninus Pius (vezi însemnările noastre din Dacia, N.S., 31, 1987, p. 158), inscripția de la Apulum poate data după mijlocul secolului al II-lea e.n.

417—443. *Alburnus Maior*. Pe dealul Hăbad, la vest de masivul Brădoaia, pe un platou cu o suprafață de circa 1800 m², au apărut un număr important de monumente epigrafice. Unele din ele au fost aflate *in situ*; după postamentele descoperite, autorul apreciază poziția aliniamentelor.

V. Wollmann, *Un lucus la Alburnus Maior*, AIIA Cluj-Napoca, 27, 1985—1986 (apariție 1987), p. 263—295.
Inscripțiile se adaugă ca un voloros *supplementum* la lotul de inscripții din această localitate (IDR, III/3, 382—431):

417 V. Wollmann, *op. cit.*, p. 259—260, nr. 1, fig. 4 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică: 0,85 × 0,26 × 0,24 m. Litere înalte de 5,5 cm (*V* în r. 2—3 și *O* în r. 3—4, mai mici); în r. 2, ligatura *R + I*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Q(uintus) Marius
Proculus,
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

418 *Ibidem*, p. 260—261, nr. 2, fig. 5 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică; 0,64 × 0,20 × 0,10 m. Litere înalte între 2,5—5,5 cm; în r. 5, ligatura *B + F*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C(aius) Calp-

urnius
Priscianus,
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Dedicantul poate fi identic cu alt *Priscianus*, şi el *b(e)n(eficiarius) co(n)s(ularis)*, dintr-o inscripţie de la Micia (IDR, III/3,86). El mai dedică un altar lui *I. O. M.* la Alburnus Maior (vezi mai departe, nr. 431).

419. *Ibidem*, p. 261—262, nr. 3, fig. 6 (desen) şi pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică ; 0,75 × 0,33 × 0,31 m. Litere înalte de 5 cm (*S* la sfîrşitul r. 3 mai mic).

Mercurio
A[u]g(usto) s(acrum)
Nasidius
Primus
v(otum) s(ol'vit) l(ibens[) m(erito)

,,Gentiliciul *Nasidius*, mai mult cu funcţia de cognomen (in cadrul sistemului *tria nomina*) este răspîndit în Italia şi în provinciile vestice, dar aici ar putea fi un illir romanizat, cu toate că unii specialişti (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen, 1904, p. 275) îl consideră un nume neillir" (V. W., p. 262).

420. *Ibidem*, p. 262—263, nr. 4, fig. 7 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică ; 0,75 × 0,29 × 0,21 m. Litere înalte de 4—4,5 cm (în r. 1, litera *O* mai mică).

Neptuno
Aug(usto),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Nassidius
Primus

Aici, Nassidius este scris cu dublu *S* (cf. nr. 419).

421. *Ibidem*, p. 263—265, nr. 5, fig. 8 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică ; 0,82×0,34×0,30 m. Partea superioară prezintă o adîncitură pentru depunerea ofrandelor. Litere înalte de 4 cm (vopsite cu minium) ; *L* în formă de *lambda* : ligaturi : r. 1 *M* + *A*, r. 3 *E* + *T* (?), r. 4 *V* + *T*.

Maelanto-
nio, Dasas
e(t?) Dazurius
pro salutae (sic)
Maniatium
v(otum) s(olverunt) l(ibenter)

Maelanto/nio este un epitet (dativ) de origine nesigură (vezi discuţia la Wollmann). Numele *Dasas* (Wollmann crede că restul de literă provine de la Σ, dar poate fi şi *Z)* este un antroponim illiric (vezi I. I. Russu, *Illirii*, Bucureşti, 1969, p. 192—193), iar *Dazurius* derivat din aceeaşi rădăcină. *Manites*, pentru sănătatea cărora închină inscripţia, erau o populaţie illirică : vezi *Maniatai* (Fluβ, RE, XIV, col. 1114) şi *Manioi* (Russu, *Illirii*, p. 28, 30, 224).

422. *Ibidem*, p. 265—267, nr. 6, fig. 9 (desen). Altar votiv din gresie tufitică ; 0,64 × × 0,20 × 0,24 m. Cîmpul inscripţiei parţial distrus ; litere înalte de 4 cm.

Soran[o]
posui[t]
An[......]
Si[......]
v(otum) l(ibens) [m(erito)]

Editorul completează în r. 3 ; *An[(n)ius ...et?]*.
În r. 1, este vorba de epitetul unei divinităţi ; editorul citează ILS 4034 *Sancto Sorano Apollini* din apropiere de Falerii, dar nu exclude prezenţa unei divinităţi illire redată prin *interpretatio Romano*.

423. *Ibidem*, p. 267—268, nr. 7, fig. 10 (desen), pl. IV (foto). Altar de gresie tufitică ; 0,605 × 0,26 × 0,22 m. Primul rînd a fost gravat chiar pe profilul de sus (litera *L* în formă de *lambda*), cu litere mai mici ; în rest, litere înalte de circa 4 cm.

Collegio
Liber[o]
Patri
ex voto
posuit
l(ibens) s(olvit) [.]

Collegium era o asociație profesională sau religioasă : vezi dedicațiile (în grecește) adresate de un κολλήγειον lui *Zeus Narenos* (IDR, III/3, 398), divinitate microasiatică, și lui *Zeus Sarnendenos* (IDR, III/3, 400), divinitate probabil illirică (C. C. Petolescu, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 215, nota 49).

424. *Ibidem*, p. 268, nr. 8, fig. 11 (desen), pl. V (foto). Fragment de lespede de gresie tufitică ; 0,40 × 0,24 × 0,06 m. Litere de 5 cm.

Beucu[s]

Este vorba de un antroponim illiric, cunoscut la Alburnus Maior (CIL, III, 7830 = 1263 = = IDR, III/3, 413 și mai departe, nr. 430).

425. *Ibidem*, p. 269, nr. 9. Altar votiv din gresie tufitică, spart, din care s-au recuperat cîteva fragmente.

[I]unoni
C . . . . .

426. *Ibidem*, p. 269—270, nr. 10, fig. 12 (desen), pl. V (foto). Altar din gresie tufitică ; 0,69 × 0,22 × 0,18 m. Fața scrisă corodată. Litere înalte de 3,7—4 cm : în r. 1, ligatura *N+E* (în desen, cele două litere sînt redate separat).

Miner(vae)
K(astellum) Ans-
i

Cf. CIL, III, 1271 (= IDR, III/3, 422) : *(ex) K(astello) Anso.*

427. *Ibidem*, p. 270—271, nr. 11, fig. 13 (desen), pl. V (foto). Altar votiv ; 0,40 × × 0,28 × 0,24 m (fragment din gresie tufitică, rupt în două). Litere înalte de 4 cm.

[D]eane (sic)
[K(astellum)] Ansis
[v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)

428. *Ibidem*, p. 271—272, nr. 12, fig. 14 (desen), pl. V (foto). Altar de gresie tufitică ; 0,71 × 0,23 × 0,22 m. Litere înalte de 3,5—4,5 cm ; ligaturi : r. 2 *N + D*, r. 4 *B + F*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C(aius) Iucundi-
us Verus,
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

429. *Ibidem*, p. 272, nr. 13, pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică ; 0,51 × 0,23 × × 0,145 m ; capitelul ornat cu rozete. Textul corodat, aproape ilizibil ; litere înalte de 2,5 cm.

[I]uno[ni?]
posuit
[A]nae(...?)
de(dit) do(num)

430. *Ibidem*, p. 273—274, nr. 14, fig. 15 (desen), pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică, ornat cu volute (în colțul sting, ornamentul este distrus); 0.48 × 0,31 × 0,155 m; litere înalte de 3—3,5 cm.

Naoni
Iulia Beu-
c.

Editorul întregește r. 2—3 *Iulia(nus) Beuc(us)*, dar nu exclude nici forma *Iulia Beuc(i)*. *Beucus* mai apare în prezentul lot de inscripții de la Alburnus Maior (*supra*, nr. 424) și este considerat de editor illiric. Numele divinității este fără analogie: editorul are în vedere epitetul *Naios* al lui Zeus din Dodona sau chiar al lui Neptun — dacă nu cumva este vorba de o divinitate tribală illiră.

431. *Ibidem*, p. 274—276, nr. 15, fig. 16 (desen), pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică: profilatură îngrijită; în centru, un fronton încadrat pe cele două laturi de acrotere și rozete; în fronton, în centru con de pin, în colțuri cîte o rozetă; 0,94 × 0,32 × 0.30 m. Litere înalte de 5—6 cm; ligaturi: r. 2 *N* + *I*, r. 4 *B* + *F*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
C(aius) Calpurnius
Priscianus,
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),
v(otum) s(olvit) m(erito) l(ibens)

432. *Ibidem*, p. 276—277, nr. 16, fig. 17 (desen), pl. VI (foto). Altar de gresie tufitică; în partea superioară, adîncitură pentru depunerea ofrandelor; 0,61 × 0,25 × 0,24 m. Litere înalte de 4 cm; în r. 1, ligatura *V* + *R*; *L* în formă de *lambda*.

Aercure (sic)
Ael. Scen.
Bala (   ) fil.
v. s. l.

Editorul consideră că în r. 1 este numele zeiței *Aerecura* (CIL, III, 4395; IV, 142; V, 725; VIII, 5524); cognomenul dedicantului este citit *Scen[o]|bar(bus?)* sau *Scenus*. Este preferabil *Scenus*, antroponim illiric (I. I. Russu, *Illirii*, p. 245); în rîndul următor era indicată sigur filiația (vezi pentru numele cu rădăcina *Bal-* sau *Bal-*, Russu, *op. cit.*, p. 173 urm.)

433. *Ibidem*, p. 277—278, nr. 17, pl. VI (foto). Altar din conglomerat tufitic; colțul stîng cu o parte din cîmpul inscripției, precum și colțul drept — lipsă; 0,72 × 0,40 × 0,23 m. Litere înalte de 4,5 cm; în r. 2, ligatura *N* + *T*.

[Dia?]nne V(enatrici?)
— — *SV[.]ANT*
. *IS* — — —
v(otum) [s(olvit) l(ibens)] m(erito)

Fața pietrei corodată și fotografia obscură împiedică verificarea supozițiilor editorului privitoare la textul epigrafic.

434. *Ibidem*, p. 278—279, nr. 18, fig. 18 (desen). Altar din gresie tufitică; capitelul ornat cu volute; 0,70 × 0,33 × 0,16 m. Textul aproape total șters în r. 2 și 4; litere înalte de 4 cm.

Iano Ge-
m(ino)
K(astelum) Ansis
[v. s.] l. (?)

Ianus Geminus mai este atestat la Alburnus Maior (CIL, III, 7824 = IDR, III/3, 389); editorul remarcă (nota 44) frecvența dedicațiilor pentru acest zeu în Dalmatia.

435. *Ibidem*, p. 279—280, nr. 19, fig. 19 (desen), pl. VII (foto). Altar de gresie tufitică; 0,64 × 0,25 × 0,21 m. Litere înalte de 4 cm, vopsite cu miniu; în r. 2, ligaturile *I* + *R* și *A* + *R* (aceasta din urmă cu litere mici).

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Trilio Gar(...)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Originea numelor rămîne obscură (cf. comentariul editorului).

436. *Ibidem*, p. 280—281, nr. 20, fig. 20 (desen), pl. VII (foto). Altar din gresie tufitică; 0,61 × 0,25 × 0,23 m. Litere înalte de 3,6 cm.

Terrae
Matri
Baloni-
anus pos(uit)
v(otum) ḷ(ibens) m(erito)

437. *Ibidem*, p. 281—282, nr. 21, fig. 21 (desen). Altar de gresie tufitică; partea superioară a capitelului prevăzută cu o adîncitură pentru libații; 0,53 × 0,27 × 0,21 m. Litere înalte de 4 cm (în ultimul rînd, de 3,4 cm); *L* în formă de *lambda*.

Neptuni
sacrum
Surio s-
um(m)e l(a)et(us?)
v(otum) s(olvit) l(ibens)

Lipsa fotografiei nu ne permite a controla eventual lectura r. 3—4 ale incripției.

438. *Ibidem*, p. 283, nr. 22, fig. 22 (desen), pl. VII (foto). Altar de gresie tufitică; 0,60 × 0,28 × 0,245 m. Litere înalte de 3,5 cm; *L* în formă de *lambda*.

Nimp(h)is
sacru(m)
Implaiu-
s sum(m)e l(aetus?)
v(otum) s(olvit) ḷ(ibenter)

Numele *Implaius* este cunoscut la Alburnus Maior (CIL, III, 7823 = IDR, III/3, 392), *Implaius Lisanti(s)* (corectat aici de V. W.); nume illiric (cf. *Plaius*: I. I. Russu, *Illirii*, p. 235).

439. *Ibidem*, p. 283—284, nr. 23, fig. 23 (desen; legenda figurii este greșită), pl. VIII (foto). Fragment de altar de calcar; 0,27 × 0,18 × 0,3 m. Litere înalte de 4,5 cm.

. . . .
Zosi-
[m]os v(otum) s(olvit) ḷ(ibenter) (?)

440. *Ibidem*, p. 284—285, nr. 24, fig. 24 (legenda figurii greșită), pl. VIII (foto). Altar din gresie tufitică; 0,64 × 0,31 × 0,25 m. Litere de 4,5 cm.

Silvano
sac(rum)
K(astellani) Ansi v(otum) s(olverunt)
l(ibentes) m(erito)

441. *Ibidem*, p. 285—286, nr. 25, fig. 25 (desen), pl. VIII (foto). Altar din gresie tufitică; 0,66 × 0,27 × 0,20 m. Litere de 3,4—4 cm.

Sid(e)ri sa-
crum⟨m⟩ eq(uites) (?)

Editorul presupune că *Sidus* ar fi aici un epitet la lui Castor și Pollux, ceea ce ar explica și cuvîntul următor, *eq(uites?)*.

442. *Ibidem*, p. 286—287, fig. 26 (desen), pl. VIII (4; foto). Altar de gresie: 0,55 × × 0,27 × 0,23 m. Litere de 7—8 cm. Descoperit în 1983 în curtea sediului P.T.T.R. din Roșia Montană, unde servise ca treaptă de intrare.

Soli
Aug(usto)

443. *Ibidem*, p. 295, fig. 28 (desen; reconstituire parțială). Fragment de altar descoperit pe dealul Carpen; 0,25 × 0,14 × 0,08 m. Litere de 3,5 cm.

[Apolli?]ni
[pro salu]te
. . . .

444. *Porolissum*. Fibulă descoperită probabil în cursul săpăturilor (nu se indică locul și condițiile de descoperire, nici dimensiunile). Muzeul de istorie și artă din Zalău.

S. Cociș, ActaMP, 11, 1987, p. 159—162.

Este vorba de un tip de fibulă traforată, rotundă, avînd în interiorul unui inel literele *RMA* (ligatura *M* + *A*). O piesă identică a fost descoperită la Săpata de Jos (V. Christescu, Dacia, 5—6, 1935—1936, p. 445—446, fig. 13/2); D. Tudor a propus *R(o)ma* (vezi *OR*², SE 357; idem, *OR*³, SE 509; vezi și IDR, II, 653).

În schimb, fibulele în formă de *S*, descoperite la Porolissum și Sîntămăria de Piatră (S. Cociș, *loc. cit.*, p. 160, fig. 1/3—6) își datorează forma fanteziei meșterilor bronzieri și prin urmare nu pot fi incluse în categoria epigrafelor.

445. Cășei (jud. Cluj). Țiglă ștampilată descoperită în anul 1986, în cursul săpăturilor din castru (*praetorium*, în nivelul datat Traian—Hadrian).

D. Isac, ActaMP, 11, 1987, p. 175—180, fig. 2 (desen).

Coh(ors) II Br(itannica) ∞

Această descoperire califică drept autentică descoperirea unei ștampile identice la Ilișua, publicată de C. Torma (Erd. Muz., 3, 1864—1865 [1866], p. 57 și pl. XIV/5; vezi D. Isac, *loc. cit.*, p. 175 urm. și fig. 1), emendată greșit de Th. Mommsen (CIL, III, 1633, 2): *COH [I] BR* ∞. După D. Isac, *cohors II Britannica milliaria* a construit castrele de la Cășei și Ilișua în prima lor fază (Traian).

B. MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

446. *Histria*. Fragment de *mortarium*. Transversal, s-a aplicat o ștampilă, păstrată aproape în întregime: 7×4 cm, litere înalte de 1,1—1,2 cm. Rîndurile despărțite prin rămurica de brad.

Al. Avram, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, II, 1986 (Călărași, 1987), p. 163—165.

FILEMO[N]
ARETIO F[EC].

Ștampilele acestui ceramist sînt cunoscute la Oescus, Durostorum, Tyras și Olbia (vezi C. C. Petolescu, Pontica, 17, 1984, p. 70 urm., nr. 2, 11, 19, 20). Ca loc de producție, Al. Avram se gîndește la o *figlina* situată în apropierea unui castru de legiune, eventual la Durostorum. Totodată, autorul discută posibilitatea înrudirii ceramistului cu *Marcus Aretio*, și el cunoscut la Durostorum,

447. Izvoarele (fost Pîrjoaia; com. Lipnița, jud. Constanța). Fragmente de țigle ștampilate.

M. Irimia, Pontica, 18, 1985, p. 141—155.

a) ...*XI PONT* (ligatura *N + T*)
b) .....*PONT* (aceeași ligatură)
c).....*MAC*
d) *LE V M*...

În legătură cu primele două menționate, editorul crede că este vorba de legiunea XI Claudia: epitetul *Pontica* este atribuit prin comparație cu *Scythica*, purtat de *legio I Iovia*. Pentru epitetul *Pontica*, autorul citează inscripția CIL, III, 753 (= 7429 = ILS, 1465) de la Oescus, unde se menționează *civitas Pontica Tomitanorum*; se mai poate cita și o inscripție de la Mactar (*Africa Proconsularis*) (CIL, VIII, 619 = 11780 : ILS, 2747), menționînd un *praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythia(m) et Tauricam*.

Celelalte două ștampile aparțin legiunii V Macedonica, din perioada cînd aceasta activa în Dobrogea.

448. *Ibidem*. Tezaur format din 17 obiecte de argint (6 linguri țe, 6 boluri, 1 cană, 1 căniță trilobată, 1 paleră, 1 strecurătoare, 1 *reliquarium*), descoperit în primăvara anului 1984, în ruptura unui mal al Dunării (1 km în aval de ruinele fortificației romano-bizantine de la Pîrjoaia—*Sucidava*). Se păstrează la Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța.

A. Rădulescu, T. Cliante, Pontica, 19, 1986, p. 127—156.

Unele dintre ele poartă ștampile grecești (*ΗCΥΧΙΟΥ*; *ΕΥCΕΒΙΟΥ*; *ΚΩCΤΑΝΤΙΝΟΥ*) ori scurte inscripții punctate (*ΒΙΚΤ.*, *ΝΑΖ.*) sau zgîriate (formule creștine). Piesele sînt produse ale unor centre din Orient din a doua jumătate a sec. IV — prima jumătate a sec. V

COLOCVIUL ROMÂNO-GERMAN CU TEMA: „RELAȚII ÎNTRE IMPERIUL ROMAN ȘI CELELALTE POPOARE ÎN SEC. I—IV E.N."

În zilele de 12—14 aprilie 1988, la sediul Casei de cultură a Republicii Federale Germania din București, sub patronajul acestei instituții și al Institutului de Arheologie al Universității din București s-au desfășurat lucrările colocviului româno-vestgerman de istorie. Au participat cu comunicări membrii celor două delegații: patru specialiști din R.F.G. și zece cercetători români, precum și un număr de peste 30 invitați, cercetători și cadre didactice din București, Cluj-Napoca, Iași, Craiova, Galați, Brăila.

În cadrul ședinței inaugurale, au rostit cuvîntări de salut Hubert Hauser, directorul Casei de cultură a R.F. Germania, dr. Helmut Mattias, ambasadorul R. F. Germania la București, și prof. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România. Vorbitorii au subliniat semnificația particulară a acestei reuniuni științifice in contextul intensificării studiilor și a colaborării internaționale privind antichitatea, într-o Europă care datorează atîtea elemente de unitate intre popoarele sale tocmai moștenirii comune greco-romane.

Comunicările delegației române, toate prezentate în limba germană, s-au concentrat — în chip explicabil — asupra problemelor istoriei Daciei, privite din perspectiva procesului etnogenezei românești, a dialecticii raportului dintre elementele sale constitutive fundamentale: cel geto-dac și cel roman. Astfel, dr. Constantin Preda (*Unele considerații privind istoria Daciei în vremea lui Decebal*) și dr. Mircea Babeș (*Relațiile dintre geto-daci și Imperiul roman înainte de cucerirea traiană*) au adus în discuție o bogată documentare istorică, arheologică, numismatică și epigrafică, susținind ideea că relațiile daco-romane nu s-au redus la un neintrerupt șir de conflicte, cum ar putea rezulta din izvoarele narative, ci au implicat în egală măsură relații economice și culturale, care au prilejuit asimilarea timpurie a unor influențe romane și au creat premise favorabile procesului romanizării.

În comunicarea sa, prof. Dumitru Berciu a prezentat in chip sintetic concepția istoriografiei românești privind continuitatea geto-dacilor in epoca romană și continuitatea daco-romană după retragerea autorităților și armatei romane din Dacia.

Aspecte ale simbiozei daco-romane, legate de limbă și de cultura spirituală, au fost tratate în comunicările susținute de prof. Iancu Fischer și de dr. Silviu Sanie. Prima (*Raporturi lingvistice greco-latine în Balcani*) a analizat o serie de împrumuturi grecești in latină, petrecute in zonele rurale al spațiului balcanic și moștenite pe această cale în limba română. Cea de-a doua (*Dacia romană — zonă de interferență a marilor curente spirituale din spațiul mediteraneean*) a urmărit răspîndirea cultelor orientale în Dacia și a pus în evidență contribuția acestui fenomen la accelerarea romanizării și la pregătirea creștinării daco-romanilor.

Prin comunicările prezentate de prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița (*Legăturile dacilor cu romanii la frontiera de nord-est a imperiului*) și de dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (*Moneda romană la est de provincia Dacia în sec. II—IV e.n.*) in orizontul tematic al dezbaterii au intrat și contactele dintre dacii liberi din est (carpii, costobocii) și imperiu, analizate în lumina izvoarelor literare și, mai ales, în aceea a documentelor arheologice și numismatice. Tabloul general a fost completat de dr. Ioan Piso (*Relații intre Provincia Dacia și vecinii ei în sec. II—III e.n.*) și de dr. Ion Ioniță (*Influențe romane în aria culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov*), care, pe lingă relațiile imperiului cu dacii liberi, au adus în discuție și pe acelea cu primele popoare migratoare așezate temporar în preajma și apoi pe teritoriul Daciei (sarmații, vandalii, goții etc.).

În sfîrșit, contribuția dr. Gheorghe Ceaușescu (*Politica imperială în sec. I e.n., între romanitate și elenism*) a constituit o fericită completare tematică la două dintre comunicările oaspeților vestgermani (G. Wirth, O. Hiltbrunner) privind raportul Occident—Orient în istoria politică și culturală a Imperiului roman.

În fapt, fără a trata în chip special problemele istoriei Daciei, comunicările delegației vestgermane au răspuns în chipul cel mai folositor tematicii generale a colocviului și, totodată preocupării istoriografiei românești de a încadra fenomenele istoriei naționale în contextul general al antichității. Remarcăm, în special, ampla comunicare a prof. Gerhard Wirth, de la Universitatea din Bonn (*Marea putere a Răsăritului. Despre problema confruntării romano-persane*), care a privit evoluția politicii externe a imperiului în perspectiva conflictului îndelungat cu regatul parților. Autorul a insistat asupra concluziei sale, după care războaiele traiane de cucerire a Daciei au avut ca motiv principal creșterea puterii regatului geto-dac sub Decebal, respectiv teama imperiului că acest regat ar fi putut coaliza neamurile „barbare" de la granița dună-

reană, ducînd astfel la o modificare a raportului de forțe în defavoarea Romei. În această viziune, reiese cu pregnanță rolul real, de mare însemnătate, al regatului lui Decebal pe planul general al istoriei antice.

Alte două comunicări, susținute de prof. Jürgen Untermann (Köln) și de dr. Bernd Holtheide (Heidelberg), au oferit participanților o imagine complexă a raporturilor dintre romani și autohtoni în două provincii vestice ale imperiului, unde simbioza culturală a dus, ca și în spațiul carpato-balcanic, la nașterea unor popoare neo-latine. Problema romanizării a fost tratată de prof. Untermann *(Roma și popoarele din nordul Hispaniei)* pe baza epigrafică și lingvistică, iar de dr. B. Holtheide *(Celții și romanii în nordul Galliei)* pe temeiul surselor istorice, epigrafice și, mai ales, arheologice. Prof. Otto Hiltbrunner, din München *(Humanitas și filantropia — diferențierea conceptelor social-etice în estul și vestul imperiului)* a tratat un subiect din istoria ideilor morale și politice ale antichității, marcată de interacțiunea dintre civilizația greacă și cea romană.

Putem aprecia că, deși participanții la colocviu, români și germani, au reprezentat discipline diferite (istoria, arheologia, numismatica, epigrafia și lingvistica) și au tratat probleme variate din cîmpul lor specific de cercetare, comunicările s-au armonizat și s-au completat în chipul cel mai util. Fiecare participant a beneficiat de contribuțiile particulare aduse de ceilalți, colocviul ducînd astfel la un fructuos schimb de informație și de experiență metodologică. Colegilor vestgermani le-a fost oferită o imagine bogat documentată a relațiilor, respectiv simbiozei daco-romane, al cărei corolar este formarea poporului și a limbii române. La rîndul lor, participanții români au luat contact cu o viziune asupra istoriei romane, în care Daciei i se rezervă o poziție deosebit de importantă, și au beneficiat de foarte temeinicele informații privind mersul romanizării în Hispania și în Gallia, care oferă analogii indispensabile unei juste înțelegeri a particularităților acestui fenomen în Dacia.

Mircea Babeș

DEZBATEREA : CERCETĂRI DE SOCIOLOGIE A NECROPOLELOR ȘI DE IDEOLOGIE FUNERARĂ

Între 13—14 iunie 1988, la Institutul de Arheologie din București, a avut loc dezbaterea științifică cu tema : *Cercetări de sociologie a necropolelor și de ideologie funerară*. Manifestarea a fost organizată de secția greco-romană a Institutului cu participarea unor colegi de la secțiile de preistorie și de arheologie medievală, cărora li s-au adăugat invitați de la Facultatea de istorie-filosofie a Universității din București, de la unele muzee din țară, precum și de la Laboratorul de cercetări antropologice al Institutului de biologie ,,Victor Babeș'' din București.

Tema propusă fiind pentru prima oară supusă unei discuții științifice mai largi în țara noastră, scopul dezbaterii a fost în primul rînd de a pune în evidență stadiul cercetărilor privind comportamentele funerare. În același timp s-a căutat să se ajungă și la definirea unei metodologii cît mai adecvate studiului complex și dificil al obiceiurilor mortuare, metodologie care să permită mai ales o *lectură socială* a necropolelor și a obiceiurilor de înmormîntare. În acest sens, cele 12 comunicări înscrise în program au prezentat diferite aspecte ale acestor probleme, începînd cu epoca neolitică și terminînd cu sec. VIII e.n., asigurîndu-se în acest fel un cadru variat și larg de discuție.

Dezbaterea a fost deschisă de dr. Constantin Preda, directorul Institutului de Arheologie, care a subliniat noutatea și interesul temei, precum și cadrul larg al participării. În cuvîntul introductiv, dr. Petre Alexandrescu, șeful secției greco-romane, a arătat că tema a fost aleasă pentru a răspunde unor probleme ce s-au conturat pe parcursul însuși al cercetărilor, în special al celor din ultimii ani. Ideea dezbaterii se conturase astfel încă de la cea din 1987, consacrată discutării structurilor sociale, cînd discuțiile s-au cantonat în bună măsură și asupra practicilor funerare. În același timp, participarea largă, fără un cadru cronologic delimitat, a fost gîndită spre a oferi o perspectivă cît mai cuprinzătoare asupra ceremoniei funerare, așa cum este ea surprinsă pe cale strict arheologică sau oglindită în texte, contribuțiile introduse în program fiind totodată și expresia preocupărilor mai vechi ale unora dintre participanți.

Seria comunicărilor a fost deschisă de dr. Eugen Comșa cu o contribuție intitulată *Un obicei funerar al purtătorilor culturii Boian*. A fost înfățișat, pe baza unei bune documentări arheologice, obiceiul înmormîntării copiilor în și lîngă locuințele din cadrul așezărilor culturii Boian. Autorul a căutat și explicația acestui comportament de un interes cu totul aparte.

Au urmat apoi Monica Șandor (Timișoara) și Ion Chicideanu cu comunicarea intitulată *Observații asupra unor cimitire Periam-Pecica*. Prin analiza statistico-combinatorie a cimitirelor de la Mokrin, Szöreg, Beba Veche, Pitvaros, Oszentiván, Battonya și Deszk A și F, au fost scoase în evidență trei categorii de înmormîntări corespunzînd la trei grupuri sociale distincte prin inventare. Analiza planimetrică a necropolelor le-a permis autorilor să schițeze structura radială a acestora, structură ce corespunde tipului de organizare clanică a comunităților respective. Fără a insista special asupra aspectelor de ordin cronologic, cei doi autori au arătat totuși că durata culturii Periam-Pecica, așa cum rezultă din analiza cimitirelor, nu depășește cu mult mijlocul epocii bronzului, infirmînd datările propuse de alți cercetători.

Lector dr. Ligia Bârzu (Fac. de istorie—filosofie din București) a prezentat *Aspecte demografice și sociale în cimitirul nr. 4 de la Sărata Monteoru*, obiectiv de mare interes arheologic, care, cercetat cu mai multe decenii în urmă, rămăsese inedit. Deși prezentarea nu a beneficiat de ilustrație, totuși s-au pus în lumină o serie de aspecte aparte ale acestei necropole între care restringerea ariei de înmormîntare, dispariția mormintelor de familie și a unor tipuri de amenajări funerare ca de pildă ringurile de piatră, ce au fost puse în legătură cu apariția fortificației așezării respective în cursul etapei M. IIa.

În referatul intitulat *Inventar funerar, depozit, dar. Studiu de relație*, Alexandru Avram și Ion Chicideanu au încercat să precizeze relația dintre depunerile votive și inventarele funerare în cursul primei epoci a fierului. Analiza textului homeric, făcută de A. Avram, a arătat că o serie de bunuri de preț — κειμήλια, în textul homeric —, cu o circulație aparte, între personaje de elită, sînt acumulate ca daruri în tezaure personale ale căror asemănări cu depozitele sînt evidente. În același timp datele arheologice arată că între depozite și inventare funerare există o strînsă relație, adesea invers proporțională. Apare clar că, în lipsa înmormîntărilor, în Hallstattul timpuriu depozitele de bronzuri înlocuiesc într-o anume măsură inventarele mortuare, o discuție asupra sociologiei funerare urmînd a se face, pentru această vreme, asupra depunerilor votive.

Lector dr. Zoe Petre (Fac. de istorie-filosofie din București), în comunicarea *Probleme de interpretare istorică a monumentelor funerare grecești din sec. VIII—VI î.e.n.*, a luat în discuție

raportul dintre inhumație și incinerație, ca element de diferențiere internă, evoluția inventarelor de prestigiu, de la arme la simboluri de avuție funciară, mormintele în *pithoi* de la Argos și formarea claselor sociale.

Într-o anume legătură cu aceleași probleme a fost și comunicarea dr. Petre Alexandrescu, cu titlul *Mormintele tumulare de la Histria*, în care autorul a reluat interpretarea cunoscutelor morminte tumulare XII, XVII, *XIX* și *XX* (*Histria*, 2, București, 1966, p. 145—159), apropiind elementele lor de ritual funerar de cele descrise de Homer, Il. 107—254, referitoare la înmormîntarea lui Patrocle, și de mormintele princiare geometrice tîrzii și arhaice de la Salamina din Cipru. Se pune întrebarea dacă mormintele histriene nu aparțineau, mai degrabă decît aristocrației getice, celei de la Histria, pătrunsă de cultura si civilizația greacă orientală a metropolei sale Miletul, ea însăși cu o putermică structură gentilică-aristocratică. Din Arist., *Pol.*, V, 6, 1305 b 1—12, știm că Histria avea in epoca arhaică o structură social politică similară celei milesiene. Mormintele cu sacrificii de oameni și cai ar putea fi atribuite membrilor aristocrației histriene.

Înmormîntări regale la macedoneni, comunicarea prezentată de către asistent Vlad Nistor (Fac. de istorie—filosofie in București) s-a referit la mormîntul regal de la Vergina, atribuit lui Filip II. Autorul a făcut o descriere în detaliu, cu numeroase interpretări interesante asupra construcției mormîntului, inventarului și ritualului.

Dr. Alexandru Vulpe, cu o contribuție intitulată *Morminte princiare la Popești*, a reluat o discuție mai veche asupra unei categorii de înmormîntări Latène de o importanță deosebită. Au fost făcute precizări privind ritualul și inventarele funerare și, plecînd de aici, interpretări de ordin sociologic.

Alexandru Niculescu în referatul *Un stadiu al cercetărilor arheologice asupra structurilor sociale* a prezentat succint principalele idei și concluzii ale cărții lui H. Steuer *Frühgeschichtliche Sozialstruktur in Mitteleuropa*, Göttingen, 1982, referatul constituind o necesară bază teoretică de discuție.

Nicolae Mirițoiu (Laboratorul de cercetări antropologice) cu comunicarea *Considerații asupra necropolei de la Soporu de Cîmpie in lumina cercetărilor antropologice* a încercat o analiză statistico-combinatorie și un studiu planimetric bazat pe datele antropologice. Acestea din urmă s-au dovedit de un real folos în discuția cimitirului de la Soporu, cimitir care mai fusese analizat și de alți cercetători, fiecare ajungînd la încheieri diferite.

Virgil Nițulescu (Slobozia) cu comunicarea *Unele observații asupra cimitirului de la Band* a avut o sarcină oarecum ingrată. Necropola, cercetată la inceputul secolului, a fost în mare parte jefuită din vechime, dar o corectă analiză statistico-combinatorie și un studiu planimetric la fel de corect i-au oferit autorului posibilitatea ca, în ciuda dificultăților, să poată stabili o împărțire a necropolei pe baza ritualului pus clar in evidență prin analiză.

Dr. Radu Harhoiu și Alexandru Niculescu au prezentat o etapă a cercetării în comunicarea *Comportament funerar în necropola de la Izvoru*. Pornind de la o documentație rezumată deocamdată doar la catalogul descoperirilor, cei doi autori au reușit, în urma unei analize preliminare, să stabilească mai multe grupe de comportament funerar pe care apoi le-au identificat pe planul cimitirului printr-un minuțios studiu planimetric, aducînd astfel date prețioase asupra unui monument arheologic de o importanță deosebită pentru arheologia sec. VIII e.n.

Discuțiile pe marginea comunicărilor prezentate, ca și intervențiile, între care s-au remarcat cele ale lui Vlad Zirra și Dan Slușanschi (Fac. de filologie din București), au prilejuit un amplu și viu schimb de opinii. S-a discutat în special asupra procedeelor de analiză statistică-combinatorie, utilizate la studiul necropolelor Periam-Pecica și cele de la Band și Izvoru. Departe de a fi opuse cercetării tradiționale și neconstituind o ,,modă'' gratuită urmînd a dispare, noile procedee de analiză statistică ducînd, de fapt, în chip firesc mai departe metodele tradiționale ale arheologiei, sînt astăzi imperios necesare. Necesitatea lor decurge atît din cantitatea mereu mai mare a informației arheologice ce nu mai poate fi stăpînită prin vechile mijloace de studiu, cît și prin demersul sociologic al cercetării moderne a comportamentelor funerare.

Atît prin contribuțiile prezentate cît și prin schimbul de opinii prilejuit de acestea, dezbaterea privind arheologia, sociologia și ideologia funerară organizată de secția greco-romană s-a dovedit o reală reușită.

Ion Chicideanu

INDICE

Tom 39, 1988

CRONICA

NECROLOG

RECENZII

ABREVIERI

ActaArch	Acta Archaeologica Carpathica, Krakow.
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapesta.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău.
AEM	Archäologisch-epigraphische Mittheilungen, Viena.
AIESEE Bulletin	Bulletin de l'Association internationale des études sud-est européennes, București.
AIIA Cluj-Napoca	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca.
AnnEp	Année épigraphique, Paris.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BCMI	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BMI	Buletinul monumentelor istorice, București.
BOR	Biserica ortodoxă română, București.
CercetArh	Cercetări arheologice, București.
CIG	*Corpus inscriptionum graecarum*, Berlin.
CIL	*Corpus inscriptionum latinarum*, Berlin.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București.
Dacia, N.S.	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Erd.Muz.	Erdély Múseum Egyesület, Cluj.
IDR	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
ILS	*Inscriptiones latinae selectae*, Berlin.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
NEH	Nouvelles études d'histoire, București.
OR	D. Tudor, *Oltenia romană*, București.
PIR	*Prosopographia Imperii romani*, Berlin și Leipzig.
PME	M. Devigver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven.
RE	Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.
RESEE	Revue des études sud-est eurpopéennes, București.
RIC	*Roman imperial coins*, Londra.
RIR	Revista istorică română, București.
RMM—MIA	Revista muzeelor și monumentelor — monumente istorice și de artă, București.
RN	Revue numismatique, Paris.
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei, București.
SCIV(A)	Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București.
SCN	Studii și cercetări de numismatică, București.
ST	Studii teologice, București.
StCl	Studii clasice, București.
ZfA	Zeitschrift für Archäologie, Berlin.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Revista de istorie
Revue roumaine d'histoire
Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
Revue des études sud-est européennes
Studii și cercetări de istoria artei
— seria arta plastică
— seria teatru-muzică-cinematografie
Revue roumaine d'histoire de l'art
— série beaux-arts
— série théâtre-musique-cinéma
Thraco-Dacica

La publication „Studii si cercetări de istorie veche și arheologie" parait 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel: 54 $. Toute commande de l'étranger sera adressée à ROMPRESFILATELIA, sector import-export presă, P.O. Box 12—201, telex 10 376, București, Calea Griviței 64—66, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79 717 Calea Victoriei 125, telefon 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. BARNEA și colab., **Tropaeum Traiani. I. Cetatea**, 1979, 250 p., 26 lei.

MARIA COJA și PIRRE DUPONT, **Histria, V**, 1979, 168 p., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 111 p., 6 lei.

RADU POPA și MONICA MĂRGINEANU CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizație medievală românească**, 1979, 163 p., 28 lei.

EMILIA DORUȚIU BOILĂ, **Inscripțiile din Scythia Minor, V**, 1980, 351 p., 35 lei.

C. PREDA, **Callatis. Necropola romano-bizantină**, 1980, 225 p., 46 lei.

MARIN CÂRCIUMARU, **Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România**, 1980, 268 p., 23 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripțiile Daciei romane, III/2**, 1980, 484 p., 34 lei.

V. MIHĂILESCU BÎRLIBA, **La monnaie romaine chez les Daces orientaux**, 1980, 321 p., 19,50 lei.

I. I. RUSSU, **Daco-geții în Imperiul roman și în Byzantinum**, 1980, 116 p., 8,75 lei.

D. BERCIU, **Buridava dacică**, 1981, 289 p., 34 lei.

ALEXANDRU SUCEVEANU, **Histria, VI**, 1982, 236 p., 38 lei.

MIRCEA D. MATEI și EMIL I. EMANDI, **Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din Bazinul Șomuzului Mare**, 1982, 195 p., 27 lei.

D. M. PIPPIDI, **Inscripțiile din Scythia Minor, I**, 1984, 544 p., 71 lei.

*** **Studii și cercetări de numismatică, VIII**, 1983, 161 p., 21 lei.

MIHAI SÂMPETRU, **Tropaeum Traiani. II. Monumentele romane**, 1984, 198 p., 26 lei.

I. T. DRAGOMIR, **Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni**, 1984, 184 p., 20 lei.

DAN GH. TEODOR, **Civilizația romană la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșani—Suceava**, 1984, 132 p., 14 lei.

N. CONSTANTINESCU, **Curtea de Argeș (1200—1400). Asupra începuturilor Țării Românești**, 1984, 170 p., 19,5 lei.

GH. BICHIR, **Geto-dacii din Muntenia**, 1984, 188 p., 25 lei.

*** **Arheologia Moldovei, X**, 1984, 135 p., 22,5 lei.

CONSTANTIN PREDA, **Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprîncenata**, 1986, 200 p., 24,5 lei.

EUGEN COMȘA, **Neoliticul pe teritoriul României. Considerații**, 1987, 198 p., 20 lei.

IORGU STOIAN, **Inscripțiile din Scythia Minor, II**, 1987, 436 p., 60 lei.

MIHAIL ZAHARIADE, **Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum**, 1988.

RM. ISSN 0039—4009

SCIVA, tomul 39, nr. 4, București, octombrie — decembrie 1988, p. 329—420

I. P. Informația, c. 2533.

Lei 35